

Politikatudományi Szemle

A Politikatudományi Szemle 1992-es alapítása óta szolgál a hazai politológia tudományos fórumaként.

A beérkezett kéziratok elbírálása kettős anonim referenci (*double-blind peer review*) rendszerben történik. A Szemle a politikatudomány minden területéről közöl tanulmányokat, ha azok megfelelnek a tudományos publikációkkal szemben támasztható formai és tartalmi feltételeknek, és eredeti elméleti vagy empirikus kutatási eredményeket tartalmaznak. A Szemle rendszeresen közöl recenziókat a hazai politikatudomány könyveiről, teret ad tudományos témákban folyó vitáknak, *Kitekintő* rovatában pedig közzétesz olyan cikkeket, amelyek egy-egy, a politológia számára fontos terület szakirodalmát elemző módon mutatják be.

1590 Ft

2023/3

Politikatudományi Szemle

Politikatudományi Szemle

XXXII. évfolyam

2023/3

TUDOMÁNYPOLITIKA

Kristóf Luca a tudomány és a tudósok megítéléséről

HATALOMMEGOSZTÁS ÉS DEMOKRÁCIA

Antal Attila a kivételes jogrend értelmezéséről

POLITIKATÖRTÉNET

Csizmadia Ervin a kormányzati ciklusokról

PÁRTOK, PÁRTRENDSZER KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Baranyai Nóra a kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiájáról

A POLITIKAI KUTATÁS MÓDSZERTANA

Stefkovics Ádám, Kollár Dávid és Pavalacs András a bal-jobboldali skála érvényességéről

PSZ

2023/3

XXXII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont –
MTA Kiváló Kutatóhely referált folyóirata

© HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont,
MTA Kiváló Kutatóhely, 2023
© A folyóiratban publikáló szerzők, 2023

Kiadja a TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel a Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438 (Nyomtatott)
ISSN 2064-6550 (Online)

Megjelenik a Compositio Libri Kft. gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Séd Nyomda, Szekszárd
E-mail: kereskedelem@sednyomda.hu

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit
Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

TUDOMÁNYPOLITIKA

- *Kristóf Luca*: Nemzeti büszkeség vagy gazdasági hasznosság?
A tudomány és a tudósok megítélése
a (tudomány)politikai konfliktusok tükrében 7

HATALOMMEGOSZTÁS ÉS DEMOKRÁCIA

- *Antal Attila*: A kivételes jogrend és a demokrácia 29

POLITIKATÖRTÉNET

- *Csizmadia Ervin*: A kormányzati ciklusok mintázatának
változásai 1990–2010. Külföldi példák és magyar váltógazdálkodási
ciklus módosulása 2006-ban 55

PÁRTOK, PÁRTRENDSZER KÖZÉP-EURÓPÁBAN

- *Baranyai Nóra*: A kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiája 81

A POLITIKAI KUTATÁS MÓDSZERTANA

- *Stefkovics Ádám–Kollár Dávid–Pavalacs András*: Horgonyt le!
A bal-jobboldali skála érvényessége Magyarországon
és egy korrekciós javaslat lehorgonyzó vinyetta-módszerrel 107

KITEKINTŐ

- *Papházi Viktor*: El (nem) kötelezettek? A fiatalság politikai részvétele
a nemzetközi politikatudományi irodalom szemszögéből 137

- ÖSSZEFOGLALÓK 149

Szerkesztők:

Szabó Andrea, (2014–, főszerkesztő 2019–)

Gyulai Attila (2022–)

Juhász Krisztina (2023–)

Szerkesztőbizottság:

Szabó Márton (elnök)

Ágh Attila

Balogh István

Balogh László Levente

Bayer József

Boda Zsolt

Bozóki András

Csizmadia Ervin

Enyedi Zsolt

Ilonszki Gabriella

Körösényi András

Kurtán Sándor

Lánczi András

Pálné Kovács Ilona

Szabó Máté

Tóka Gábor

A folyóirat szerkesztői voltak:

Alapító szerkesztők:

Bozóki András (1992–1999)

Szabó Márton (1992–1994)

Szabó Máté (1992–1999)

Arató Krisztina (2019–2023)

Balázs Zoltán (2011–2012)

Boda Zsolt (2008–2018)

Csizmadia Ervin (2000–2013)

Fricz Tamás (1994–2013)

Kurtán Sándor (2000–2010)

Lánczi András (2000–2002)

Szűcs Zoltán Gábor (2014–2021)

TUDOMÁNYPOLITIKA

Kristóf Luca

Nemzeti büszkeség vagy gazdasági hasznosság?
A tudomány és a tudósok megítélése a (tudomány)politikai
konfliktusok tükrében

NEMZETI BÜSZKESÉG VAGY GAZDASÁGI HASZNOSSÁG?

A tudomány és a tudósok megítélése
a (tudomány)politikai konfliktusok tükrében*

Kristóf Luca

(Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem)

*A tanulmány beérkezett: 2023. március 27., opponálás: 2023. március 28. – 2023. április 18.,
véglegesítés: 2023. május 30.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás a tudomány megítélésének politikai vonatkozásaival foglalkozik. A téma relevanciáját többek között a tudományba vetett bizalom közpolitikai jelentősége, illetve a nemzeti tudomány és a nemzeti identitás összefüggései is alátámasztják. A politikatudományi szakirodalom a tudomány megítélését egyrészt az ideológiai pozíciókkal, másrészt a pártkötődés okozta elfogultsággal hozza összefüggésbe. A tanulmány alapját képező kutatásban 1000 fős reprezentatív kérdőíves mintán vizsgáltuk a kérdezettek tudománnyal kapcsolatos attitűdjeinek összefüggését a politikai preferenciáikkal. A magasfokú pártos polarizáció jellemezte Magyarországon a tudomány megítélésére inkább a pártpreferencia, mint az ideológiai pozíció hatását vártuk. Az attitűdök részletes feltárása ennél a feltételezésnél árnyaltabb eredményt hozott: a magukat jobboldalinak vallók kevésbé voltak tudománypártiak általánosságban, viszont a tudomány haszonelvű felfogására az iskolázottság mellett a pártkötődés hatott, azaz a kormánypártiak jobban elvárták a tudománytól a hasznosságot, a gazdasági megtérülést. A tudomány megítélésére a politikai tájékozottság is hatással volt. A tanulmány a pártos elfogultság hatását az Orbán-kormányok tudománypolitikai intézkedéseinek recepciójával is összefüggésbe hozza.

Kulcsszavak: tudomány-szepticitizmus ■ pártos polarizáció ■ tudománypolitikai diskurzus

A tudomány megítélését számos szempontból lehet vizsgálni. Az egyik alapkérdés társadalomtudományos megközelítésben az, hogy mennyire bíznak meg a tudományban, illetve az azt művelő tudósokban az adott társadalom laikus tagjai. Egy másik szempontból a tudományt, a tudományos eredményeket a nemzeti kultúra részének tekinthetjük, így lehet a nemzeti identitás összefüggésében vizsgálni őket. A politikatudomány által gyakran felvetett probléma a tudományos eredményekre alapozott közpolitikai preferenciák kérdése. Szorosan kapcsolódik ehhez a hasznosulás, hasznosság kérdése: hogyan

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíjának támogatásával készült.

használja fel a politika a tudomány eredményeit? Míg például a magyarok mindannyian büszkék Karikó Katalinra és a magyar Nobel-díjasokra, arról már korántsem biztosan egységes a véleményük, hogy mennyi közpénzt szánjon az állam a tudományra, azon belül milyen tudományos célokat, milyen típusú kutatásokat támogasson? Továbbá az is örök vitakérdés tudomány és politika kapcsolatát tekintve, hogy – akár a finanszírozásért cserébe, akár általánosságban – beleszólhat-e a politika (és ha igen, milyen mértékben) a tudomány működésébe?

Míg a tudományba vetett bizalom általánosságban véve Magyarországon viszonylag magas, ugyanakkor számos olyan konkrétabb, de ugyanakkor bonyolult és nehezen átlátható kérdés van, mint például a klímaváltozás vagy a Covid-pandémia, amelyek számos politikai döntést involválnak. Természetes tehát, hogy az ezekről alkotott vélemények alakulásába az is belejátszik, hogy a politikai szereplők milyen narratívákat tárnak elénk. Ráadásul az erősen polarizált magyar politikai életben az utóbbi években több, tudománnyal kapcsolatos, erősen vitatott, tiltakozásokat is kiváltó kormányzati intézkedést sorolhatunk fel. Ezért érdemes megvizsgálni a politikai preferenciák és a tudománnyal kapcsolatos attitűdök összefüggéseit.

A tanulmány ennek az összefüggésnek a megértéséhez kíván hozzájárulni, egy kérdőíves felmérés adataira alapozva. A következőképpen épül fel: elsőként bemutatja az ideológiai és pártos polarizációnak, illetve a populizmusnak a tudomány megítélésére gyakorolt hatásáról szóló szakirodalmat, majd áttekintést ad a kutatás magyarországi kontextusáról. A hipotézis és a kérdőíves módszertan bemutatása után következnek az elemzési eredmények. A politikai preferenciák és tudománnyal kapcsolatos vélekedések leíró statisztikai után az attitűdök látens dimenzióit keressük, majd magyarázzuk regressziós modellek segítségével. A következtetésekben összefoglaljuk a hipotézisek tesztelésének eredményeit és a tudománnyal kapcsolatos attitűdök magyarázatait.

A POLITIKAI ELFOGULTSÁG ÉS A TUDOMÁNYRÓL ALKOTOTT VÉLEMÉNY

A tudomány és a politika szférája számos ponton érintkezik egymással. A tudományos mezőről szóló művében Pierre Bourdieu kifejti, hogy bár a mező legfontosabb jellemzője, hogy a saját belső normái szerint működik, nem független társadalmi környezetétől. A hatalmi mezővel való viszonya a tudományos mező autonómiájának egyik legfontosabb meghatározója (Bourdieu, 1983, 2009). A tudomány működésébe való politikai beavatkozás befolyásolhatja a strukturális pozíciók elérését, így könnyen erodálhatja a mező belső normáit, ezáltal a tudományos munka minőségének romlásához vezethet. Közpolitikai szempontból tekintve a tudomány és politika kapcsolatára, gyakran felmerül

a (hiper)instrumentalizáció fogalma, amikor a tudománypolitikai intézkedések tudománnyal kapcsolatos célok mellett vagy akár helyett a tudományhoz közvetlenül nem kapcsolódó (hatalom)politikai célok elérésének eszközül szolgálnak (Hadley–Gray, 2017).

A tudomány és a politika közötti közeli és sokrétű kapcsolathoz képest nem meglepő, hogy a politikai preferenciák és a tudománnyal kapcsolatos vélekedések összefüggéseivel számos kutatás foglalkozott. Ezek a kutatások sokszor a politikai (ideológiai) polarizáció, illetve a pártos elfogultság (*partisan bias*) fogalmi keretében próbálják a magyarázatokat megadni. Az ideológiai polarizáció (azaz például a jobboldali-baloldali önmeghatározás szélsőséges volta) azt eredményezheti, hogy egy társadalomban kevés kérdésben van egyetértés a különböző politikai szereplők (és azok követői) között (Fiorina et al., 2010; Patkós, 2022). Ebben az esetben olyan kérdések is átpolitizálttá, úgynevezett *position issue*-vá válhatnak, amelyek kevésbé megosztott társadalmakban nem képezik politikai verseny tárgyát (Stokes, 1992). Hasonló hatású a pártos elfogultság jelenléte, ebben az esetben azonban nem az ideológiai távolság, hanem a (túl) erős pártkötődés teszi az átpolitizált vélekedések körét kiterjedtté és a választók közpolitikai preferenciáit pártidentitás szempontjából megosztottá (Iyengar et al., 2012; Patkós, 2023).¹

Az Amerikai Egyesült Államokban jól kutatott téma a republikánus szavazók tudományszkeptikussága (Gauchat, 2012; Lewandowsky et al., 2013). A kérdés azért kimondottan az ő vonatkozásukban merül fel, mert hosszabb távú adatsorok elemzéséből kiderül, hogy néhány évtizeddel ezelőtt, az ilyen típusú felmérések kezdetekor még a konzervatívok bíztak a leginkább a tudományban, mára viszont ők bíznak a legkevésbé (Gauchat, 2012). Az összefüggés az iskolázottság kontrollálása esetén is fennáll, a magyarázatot a szerzők a kérdés átpolitizáltságában látják. A kérdést az USA-ban árnyalja, hogy a tudomány kapcsán a bizalom alacsonyabb szintje mellett leginkább azt ellenzik a republikánus szavazók, hogy az állam finanszírozza a tudományos kutatásokat, illetve, hogy szociálpolitikai döntéshozatalt alapozzanak rá. A szabályozási következményekkel járó tudományos témák ugyanis Amerikában a szabadpiac hívei között népszerűtlenebbek, de a tudományszkeptikusság az ő köreikben nem jár együtt például oltásellenességgel (Lewandowsky et al., 2013).

Az Európát, és különösen Kelet-Európát vizsgáló kutatások sokkal ritkábbak. Egy 24 országot összehasonlító vizsgálat a tudományszkepticismus kapcsán arra az eredményre jutott, hogy a legerősebb kapcsolat a politikai konzervativizmus és a tudományszkepticismus között egyértelműen Észak-Amerikában mutatható ki. Minél távolabb állt a vizsgált társadalom kulturálisan az Amerikai Egyesült Államoktól, annál kevésbé függött a tudomány megítélése az ideológiai állásponttól – például az arab országok esetében. Ebben a komparatív vizsgálatban két kelet-európai ország is szerepelt: a „nyugatosabb” Lengyelország esetében volt összefüggés a konzervativizmus és a tudomány-

szkepticizmus között, míg Románia esetében ez a kapcsolat nem volt kimutatható (Rutjens et al., 2022).

Természetesen nem csak földrajzilag, de a tudományon belüli különböző témák között is van különbség a politikai elfogultság szerepe kapcsán. Részben éppen a felmérhetetlenül nagy szabályozási következmények miatt lett napjaink politikailag egyik legmegosztóbb tudományos témája a klímaváltozás. Számos kutatás foglalkozott a pártos polarizáció és a klímaváltozás megítélésének kapcsolatával: az USA-ban (Dunlap–McCright, 2008), és az Eurobarométer adatai alapján Európában is (McCright et al., 2016) szélesedik az ezzel kapcsolatos vélemény-rés jobb és baloldaliak között, illetve a populizmus és a klímaszkepticizmus közötti kapcsolat is kimutatható (Yan et al., 2022).

A másik, politikai elfogultság szempontjából sokat vizsgált téma természetesen a Covid-járvány (Clinton et al., 2021; Conway et al., 2021; Farkas et al., 2022). A pandémia egy különleges időszak volt abból a szempontból is, hogy az egész világon fókuszba került a tudomány és a tudósok szerepe. A tudományos eredményekhez kapcsolódó súlyos kormányzati intézkedésekhez még a tudományon belüli bizonytalanságok és a pandémiát övező rengeteg álhír, illetve téves információ is hozzájárult – nem csoda, hogy a járvánnyal kapcsolatos legtöbb tudományos tény politikai megítélés alá esett. Közismert, hogy az Egyesült Államokban mekkora különbség volt a republikánus és a demokrata szavazók járvánnyal kapcsolatos attitűdjei és viselkedése között. Clinton és szerzőtársai egyenesen 'Partizan Pandemic'-nak nevezték a járványt, és joggal, hiszen az amerikaiak pártos alapon eltérő hozzáállása a területi halálozási adatokon is megmutatkozott (Clinton et al., 2021).

Láthatjuk tehát, hogy a politikai alapú tudományoszkepticizmusnak többféle, egymást metsző, illetve kiegészítő magyarázata lehet. Az antielitista és/vagy intézményellenes politikai irányzatokkal való szimpatizálás, a szabályozás ideológiai alapú ellenzése, és a pártos identitás mind befolyásolhatja a tudománnyal kapcsolatos attitűdöket. Jelen tanulmány mindezen tényezők közül kifejezetten az ideológiai pozíció és a pártosság szerepére koncentrálok.

A MAGYAR KONTEXTUS

A politikatudományi irodalomból közismert az a tény, hogy a magyar társadalomban a pártos polarizáció szintje kimondottan magas (Körösi, 2013; Patkós, 2017). Ennek megfelelően kevés az olyan kérdés, amelyet a különböző politikai táborok azonosan ítélnének meg. Fontos azonban tisztázni, hogy a polarizáció magas szintje nem ideológiai síkon (a jobb-bal, vagy akár konzervatív-liberális tengelyen) értendő. Az ideológiai polarizáció egyik lehetséges meghatározása annak vizsgálata, hogy milyen messze áll egymástól a jobb és

a baloldal medián szavazója. A pártos polarizáció pedig azt mutatja, mennyire értékeli kormánypártaik és ellenzékiek eltérően a politikai élet történéseit, például a kormány teljesítményét (Patkós, 2023). A két mutató szignifikáns pozitív kapcsolatban áll egymással. Azonban, amíg az ideológiai polarizáció a 2000-es években erősödött Magyarországon (Körösenyi, 2013), a 2010-es években a közép kiüresedésének tendenciája visszafordult (Kmetty, 2015). A pártos polarizáció szintje viszont a 2010-es évtizedben is kiugróan magas maradt (Patkós, 2022).

A tudomány megítélésének politikai vonzataival kapcsolatban nem sok magyar kutatás született eddig. Farkas Eszter és szerzőtársai a Covid-járvány összefüggésében vizsgálták a vakcinák, illetve általában a tudomány megítélését (Farkas et al., 2022). Eredményeik szerint a válaszadók konzervatív-liberális skálán való elhelyezkedése mind a vakcinák, mind pedig a tudomány általános megítélését befolyásolta: minél konzervatívabb volt egy válaszadó, annál kevésbé bízott a tudományban és annál inkább vakcinaszkeptikus volt. Ezzel szemben a válaszadók pártpreferenciája (kormánypárti/ellenzéki dichotómiában mérve), a pártos elfogultság magas magyarországi szintje ellenére csak az általában vett tudomány-szkeptícizmusra hatott, a vakcinák megítélésére nem. A szerzők ezt éppen azzal magyarázták, hogy a Covid-oltások propagálása azon kevés ügy egyike volt, amellyel kapcsolatban kormány és ellenzék hasonló álláspontot képviselt (Farkas et al., 2022). Joggal feltételezhetjük azonban, hogy amennyiben a kutatás megkülönböztette volna a keleti (kínai, orosz) és nyugati (német/amerikai, brit) vakcinákat, amelyeknek megítélésében a politikai szereplők már korántsem voltak egységesek, a pártkötődés hatása valószínűleg a Covid-oltások kérdésében is megjelent volna.²

A Covid-járvány Magyarországon is speciális helyzetet teremtett tehát, a tudomány megítélésének egy általánosabb kontextusba helyezett átpolitizáltságát azonban a hivatkozott tanulmány csak részben érintette. Amire jelen tanulmányban választ szeretnénk adni, az a tudományról szóló politikai diskurzus egy általánosabb hatása. Ennek a kérdésnek a tisztázásához idézzük fel, hogy mik azok a (Covid-járványon kívüli) egyéb ügyek, amelyek az elmúlt években a tudománnyal kapcsolatos kérdéseket a politikai közbeszéd részévé tették.

Magyarország 2011-ben elfogadott Alaptörvénye, ahogy az előzőleg hatályban lévő Alkotmány is tette, védi a tudomány szabadságát.³ Mindazonáltal, a 2010 óta folyamatosan hatalmon lévő Orbán-kormányok számos ponton változtattak a tudományos mező korábbi struktúráján. A vitatott tudománypolitikai intézkedések közé sorolható például az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) a Nemzeti Kutatásfejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) alá rendelése, a meglévő akadémiai intézethálózattal párhuzamos, történettudományi intézetek (pl. Veritas, Retörki, Magyarságkutató Intézet) alapítása ideológiai céllal (Kristóf, 2021). Ezek az ügyek azonban, bár a sajtó foglalkozott velük, különösen a Magyarságkutató Intézettel, a szélesebb közvélemény in-

gerküzőbét nem igazán érték el. Az első olyan ügy, ami bel- és külföldön egyaránt nagy vihart kavart, a „Lex CEU” volt. Ez az eseménysorozat, mely a Central European University Bécsbe távozásával végződött, rendkívül jól dokumentált (Bárd, 2020; Enyedi, 2022, 2018; Lánkos, 2021). A jogtudományi elemzések konklúziója, hogy ebben az ügyben a kormányzat egy szabályozási változtatással korlátozta a tudomány Alaptörvényben is védett szabadságát. Hasonló módon értékelt az úgynevezett Lex MTA, azaz a szakadémiai kutatóintézeti hálózat Magyar Tudományos Akadémiáról való leválasztása is (Lánkos, 2021; Pap, 2021). Korábbi elemzésemben a Lex CEU-t a hiper instrumentalizáció tankönyvi példajaként azonosítottam (Kristóf, 2021). A kormányzat tudománnyal kapcsolatos kommunikációja ezekben az ügyekben nem volt egyértelmű. Az MTA kutatóintézeteinek elcsatolása körüli vitában az ideológiai érveknek némileg kisebb szerepe volt, mint a CEU esetében, a legnagyobb hangsúly az instrumentális érvekre helyeződött. Gyakran hangoztak el a tudományos eredmények gazdasági hasznosíthatóságával kapcsolatos érvek a nyilvánosságban a kormány álláspontját támogató szereplőktől.⁴

Ezek a tudományos intézményrendszerrel kapcsolatos intézkedések jól illeszkednek a kormányzat általános, elitcserére és az autonómiák felszámolására tett kísérleteinek sorába a kulturális szférában (Kristóf, 2021, 2017). Hasonló eredményre jutott Horváth Szilvia (Horváth, 2022), aki az eddigi leg-részletesebb elemzést adta a NER és az akadémiái szféra interferenciájáról. Egyrészt beazonosította a populista stílusra általánosságban is jellemző antielitista és tudományellenes elemeket, másrészt, kifejezetten az Orbán-rezsim ideológiai, illetve intézményi hegemoniatörekvésének részeként értékelte a tudományos autonómiák felszámolását, mint a más közpolitikai területeken is megfigyelhető autoriter hatalomgyakorlás részét. Mindezen kormányzati törekvések expanzív módon, növekvő intenzitással, tervezett és szándékolt konfliktusokat előidézve zajlanak (Horváth, 2022).

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS ELEMZÉSI STRATÉGIA

Tekintetbe véve a pártos polarizáció mértékét, illetve a fentebb leírt, instrumentális tudománypolitikai intézkedéseket, arra voltunk kíváncsiak, hogyan kapcsolódik Magyarországon a tudomány megítélése a politikai attitűdökhöz? A szakirodalom alapján a következő hipotézist állítottuk fel:

H1: A pártos elfogultság hatása. A tudomány megítélésében szerepet játszik a válaszadók politikai irányultsága. Azonban a tudománnyal kapcsolatos attitűdök politikai különbségei Magyarországon nem az ideológiai különbségek, hanem a pártpreferencia mentén képeződnek le.

A hipotéziseket egy 1000 fős, országos reprezentatív kérdőíves felmérés segítségével igyekeztünk tesztelni. Az adatfelvétel a Medián Omnibusz része-

ként készült 2021 júniusában, telefonos (CATI) kérdezésmóddal. A kérdőívben a tudománnyal kapcsolatos attitűdök szofisztikált feltérképezésére törekedtünk. A kérdezetteknek 12 db, tudománnyal kapcsolatos állítással való egyetértését (Likert-skálán) kérdeztük, majd a válaszok mögötti látens struktúrát faktorelemzéssel tártuk fel. A két faktorba rendeződő attitűdöket lineáris regressziós modellek segítségével magyaráztuk.

Magyarázó változóknak a válaszadók ideológiai pozícióját (önelhelyezés egy 5 fokú jobb-bal skálán) és pártpreferenciáját (kormányváltást akar/nem akar) tekintettük. A jobb-bal skála használata mellett szól a konzervatív-liberális skálával szemben, hogy ezt használják a leggyakrabban egy társadalom ideológiai polarizáltságának mérésére (Bafumi–Shapiro, 2009; Lesschaeve, 2017; Patkós, 2022). Magyarországon is ez a leginkább bevett skála a politikai preferenciák vizsgálatokor (Kmetty, 2014), amely ugyanakkor komparatív célokra is használható, valamint összefüggést mutat számos nem kimondottan politikai attitűddel és viselkedéssel (Patkós, 2022). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a skála tartalma Magyarországon nem feleltethető meg közpolitikai kérdésekben koherens álláspontoknak, összefüggést mutat viszont a pártos megosztottsággal, habár természetesen pártpreferenciáknak egy az egyben nem megfeleltethető (Tóka, 2005).

Kontrollváltozókként az alapvető szociodemográfiai változókat (nem, születési év, lakóhely, iskolázottság), valamint a tudománypolitikai tájékozottságot használtuk. Ez utóbbit néhány tudománypolitikai intézkedés (Lex CEU, Lex MTA, illetve az éppen a kérdés időpontjában aktuálisan vitatott, Fudan Egyetem budapesti campusának kialakításáról) ismeretével mértük.

EREDMÉNYEK

Leíró statisztikák

A válaszadók ideológiai pozíciójának megoszlását mutatja az 1. táblázat.

1. táblázat. Sokan használják a baloldal és jobboldal kifejezést a politikai álláspontok jellemzésére. Ön hogyan jellemezné magát politikai álláspontja alapján? (%)

Határozottan baloldali	5,9
Inkább baloldali	10,4
Sem nem baloldali, sem nem jobboldali	45,4
Inkább jobboldali	15,7
Határozottan jobboldali	17,4
Nem tudja, nem válaszol	5,2
Összes	100

Látható, hogy az ideológiai polarizáció, legalábbis a jobb-bal skálán mérve, nem mondható erősnek, hiszen az eloszlás egymódusú, a válaszadók csaknem fele középre sorolta be magát. Tehát nem az ideológiai polarizáltságra jellemző U alakú, vagy erősen lapos eloszlást látjuk (Patkós, 2023). Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a skála nem szimmetrikus. A 16,3%-nyi baloldalinak csak egy kisebb hányada vallja magát határozottan baloldalinak, míg az eleve kétszer annyian (33,1%) lévő jobboldaliaknak több mint a fele (17,4%) határozottan jobboldaliként identifikál.

A pártos megosztottságot a kormányváltásra vonatkozó kérdéssel mértük (2. táblázat).⁵

2. táblázat. Mindent egybevéve, ön mit tartana jobbnak, azt, ha a következő választások után... (%)

kormányváltás lenne	43,1
vagy maradna a mostani kormány	46,1
Nem tudja, nem válaszol	10,9
Összes	100

A válaszadók csaknem fele (46%) szeretné inkább, hogy maradjon a jelenlegi kormány, 43%-a inkább kormányváltást akar, és 10,6% nem tudja, vagy nem akarja megválaszolni ezt a kérdést.⁶

A kormány tudománypolitikai intézkedésének ismeretét az alábbi kérdésekkel mértük (3. táblázat).

3. táblázat. Tudománypolitikai intézkedések ismerete (%)

	Igen
Hallott-e arról, hogy 2019-ben a kormány a Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézeteit leválasztotta az MTA-ról, és egy új kutatóhálózat alá rendelte?	50,6
Hallott-e arról, hogy a Közép-Európai Egyetem (CEU) Budapestről Bécsbe költözött?	63,9
Hallott-e arról, hogy a kínai Fudan Egyetem kampuszt fog nyitni Budapesten?	80,7

A kérdés időpontjában a Fudan Egyetemről való vita éppen zajlott a médiában, így a kérdezettek jelentős többsége (80,7%) hallott róla. Ennél kevesebben, de azért a megkérdezettek többsége emlékezni vélt a korábbi tudománypolitikai intézkedésekre is, mint a Lex CEU (63,9%), illetve a Lex MTA (50,6%). Azoktól, akik hallottak már ezekről az intézkedésekről, megkérdeztük, mi a véleményük róluk. (4. táblázat).

4. táblázat. Tudománypolitikai intézkedésekkel való egyetértés (%)

Mennyire tartja Magyarországra számára előnyösnek vagy hátrányosnak az adott intézkedést?	Nagyon vagy inkább hátrányos	Is-is	Nagyon vagy inkább előnyös	Nem tudja/nem válaszol
Lex MTA	54,8	19,4	19,6	6,1
Lex CEU	55,7	21,2	17,7	5,5
Fudan Egyetem	48,5	22,6	22,9	5,9

Látható, hogy azok közül, akik hallottak ezekről a kormányzati intézkedésekről, jóval többen tartották azokat hátrányosnak, mint előnyösnek. Az egyetértők aránya egyedül a Fudan Egyetem esetében haladta meg valamivel a 20%-ot (22,9%). A tudománnyal kapcsolatos attitűdöket a kérdőívben az alábbi 12 állítással való egyetértéssel vizsgáltuk meg (5. táblázat). A kérdezettek az állításokat random sorrendben kapták. Az alábbi táblázatban a kérdéseket az egyetértés százalékának sorrendjében közöljük.

5. táblázat. Tudománnyal kapcsolatos attitűdök. Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal? (%)

	Egyáltalán vagy inkább nem ért egyet	Is-is	Teljesen vagy inkább egyetért	Nem tudja/nem válaszol
Nemzeti büszkeségünk fontos része, hogy kiváló magyar tudósaink vannak.	2,4	5,0	91,1	1,5
A tudományos kutatókat jobban meg kellene becsülni anyagilag.	1,8	7,2	87,4	3,5
Fontos, hogy a magyar tudósok ne menjenek el külföldre, hanem Magyarországon maradjanak és itt dolgozzanak.	4,0	8,5	86,5	1,1
A politikusoknak jobban kellene hallgatniuk a tudósokra, amikor döntéseket hoznak.	3,9	11,6	82,9	1,6

	Egyáltalán vagy inkább nem ért egyet	Is-is	Teljesen vagy inkább egyetért	Nem tudja/nem válaszol
A tudományos kutatás eredményeinek kell, hogy legyen valamilyen kézzelfogható hasznosíthatósága.	5,8	14,7	77,2	2,2
A politikának nem szabad beleszólnia tudományos kérdésekbe.	8,0	14,3	75,9	1,8
A különböző tudományágak egyformán hasznosak.	8,0	14,4	74,8	2,8
Meg lehet bízni abban, amit a tudósok mondanak.	6,1	26,9	65,0	2,0
Magukra a tudósokra kellene bízni, hogy eldöntsék, mik azok a tudományos kutatások, amiket az állam finanszírozzon.	12,3	29,5	54,9	3,4
Az államnak csak az olyan tudományos kutatásokat kellene finanszíroznia, amelyek gazdaságilag hasznosíthatók.	30,1	24,3	43,7	1,9
A természettudomány hasznosabb, mint a társadalomtudomány vagy a bölcsészettudomány.	28,3	29,0	37,4	2,8
Magyarország túl kicsi ország ahhoz, hogy saját maga próbáljon nagy tudományos eredményeket elérni.	57,6	16,7	24,0	1,7

Az első hét item nem számított megosztónak. Ezek olyan, „tudománypártinak” nevezhető állítások, amelyekkel a kérdezettek legnagyobb része egyetértett. Tehát büszkék vagyunk kiváló tudósainkra, jobban meg kellene őket becsülni, és itthon tartani őket, hallgassanak rájuk a politikusok, de ne szólja-

nak bele tudományos kérdésekbe, valamint a különböző tudományágak egyformán hasznosak, de kell lennie kézfogható hasznosíthatóságuknak. Volt két olyan állítás – meg lehet bízni a tudósokban, illetve magukra a tudósokra kell bízni a döntést a tudomány finanszírozásáról –, amelynél a kérdezettek egy nagyobb része választotta a skála közepét. Az utolsó három állítással pedig – az államnak csak a gazdaságilag hasznosítható kutatásokat kellene finanszíroznia, a természettudomány hasznosabb, mint a többi, Magyarország túl kicsi ország nagy tudományos eredmények eléréséhez –, melyek jóval kevésbé mondhatók tudománypártinak, a megkérdezetteknek csak kisebb része értett egyet.

A TUDOMÁNNYAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK LÁTENS STRUKTÚRÁJA

Ahhoz hogy megválaszoljuk, mitől függenek a kérdezettek tudomány iránti attitűdjei, először is faktoranalízis (maximum likelihood-módszer) segítségével kerestünk látens struktúrát a változók mögött. Végző, kétfaktoros modellünkbe a 12 állításból 10 került bele (6. táblázat).

6. táblázat. Tudománnyal kapcsolatos állítások rotált faktor mátrixa, KMO = ,745

	Faktorok	
	Tudomány- pártiság	Utili- tarizmus
A politikának nem szabad beleszólnia tudományos kérdésekbe.	,528	-,108
A politikusoknak jobban kellene hallgatniuk a tudósokra, amikor döntéseket hoznak.	,652	,008
A különböző tudományágak egyformán hasznosak.	,510	-,025
Meg lehet bízni abban, amit a tudósok mondanak.	,431	,075
Fontos, hogy a magyar tudósok ne menjenek el külföldre, hanem Magyarországon maradjanak és itt dolgozzanak.	,482	,167
Nemzeti büszkeségünk fontos része, hogy kiváló magyar tudósaink vannak.	,485	,107
A tudományos kutatókat jobban meg kellene becsülni anyagilag.	,416	,050
Az államnak csak az olyan tudományos kutatásokat kellene finanszíroznia, amelyek gazdaságilag hasznosíthatók.	,120	,610
Magyarország túl kicsi ország ahhoz, hogy saját maga próbáljon nagy tudományos eredményeket elérni.	-,028	,455
A természettudomány hasznosabb, mint a társadalomtudomány vagy a bölcsészettudomány.	,049	,542

Az első faktorunk hét változóból álló, általános tudománypártiságot/ellenességet jelöl. Az ezen a faktoron magas értéket elérő válaszadó bízik a tudósokban, büszke rájuk, itthon marasztalná és jobban megbecsülné őket, valamint egyformán fontosnak tart minden tudományt. Ezen kívül a tudományt egyértelműen a politika fölé rendeli: úgy véli, hogy a politikusok ne szóljanak bele tudományos kérdésekbe, viszont jobban hallgassanak a tudósokra a döntéshozatalkor.

A második faktor három változót tartalmaz, és azt mutatja, hogy a kérdezett mennyire ért egyet a tudomány haszonelvű felfogásával, ezért ezt a faktort utilitarizmusnak neveztük el. Az ezen a faktoron magas értéket elérő válaszadó egyetért azzal, hogy a természettudomány hasznosabb, mint a többi tudományág, az államnak csak olyan kutatásokat kellene finanszíroznia, amelyek gazdaságilag hasznosíthatók, illetve hogy Magyarország túl kicsi ország ahhoz, hogy saját maga próbáljon nagy tudományos eredményeket elérni.

REGRESSZIÓS MODELLEK

Miután azonosítottuk ezt a két faktort, regressziós modelleket építettünk a faktorok magyarázatára. Az első modellben a tudománypártiság faktorát magyaráztuk a politikai preferenciák és szociodemográfiai kontrollváltozók segítségével (7. táblázat).⁷

7. táblázat. Lineáris regressziós modell,⁸ függő változó: Tudománypártiság.

	B	Std. Error	Beta	t	sig
Konstans	15,786	4,067		3,882	,000
Nem	,124	,063	,073	1,964	,050
Születési év	−,008***	,002	−,169	−4,083	,000
Lakóhely (referenciakategória: falu)					
Budapest	,021	,096	,010	,225	,822
Megyeszékhely	,126	,091	,058	1,379	,168
Egyéb város	,129	,079	,071	1,643	,101
Iskolázottság (referenciakategória: max 8 osztály)					
Szakmunkás	,187	,106	,095	1,766	,078
Érettségi	,192	,104	,110	1,842	,066
Diplomás	,041	,116	,020	,351	,726

	B	Std. Error	Beta	t	sig
Nem váltana kormányt	,043	,078	,025	,549	,583
Jobb-bal skála (referenciakategória: közép)					
Baloldali	-,005	,089	-,002	-,055	,957
Jobboldali	-,278**	,082	-,156	-3,404	,001
Hallotta-e: MTA	,060	,073	,035	,815	,416
Hallotta-e: CEU	,036	,077	,020	,467	,641
Hallotta-e: Fudan	,270**	,093	,123	2,902	,004

*** $p > 0.001$, ** $p > 0.01$, * $p > 0.05$

Az általános tudománypártiság faktora a szociodemográfiai kontrollváltozók (nem, születési év, lakóhely, iskolázottság) közül csak a születési évvel mutatott összefüggést. Minél idősebb volt a válaszadó, annál valószínűbben képviselt tudománypárti nézeteket, bár a hatás igen gyenge volt. A politikai magyarázó változóink közül a kormányváltás vágyával mért kormánypárti/ellenzéki dichotómia nem bizonyult szignifikáns magyarázóerőnek. A három felé osztott bal-jobb skálából a magukat jobboldaliaknak vallók viszont a magukat középre sorolókhöz képest kevésbé voltak tudománypártiak. A politikai tájékozottság változói közül pedig a Fudan Egyetem ügyének ismerete mutatott pozitív összefüggést a tudománypártisággal. Ugyanakkor, az egész modell magyarázó ereje gyengének mondható (Nagelkerke $R^2 = ,089$). Ezen nem is igazán csodálkozhatunk, tekintve, hogy legtöbb, a tudománypártiság faktórához tartozó állítás nem volt különösebben megosztó, így a faktor maga is alacsony varianciával bírt.

Nézzük, mi történik akkor, ha a másik, a tudomány haszonelvű felfogását megjelenítő, utilitarizmus faktor magyarázatára építünk lineáris regressziós modellt (8. táblázat)

8. táblázat. Lineáris regressziós modell,⁹ független változó: Utilitarizmus

	B	Std. Error	Beta	t	sig
Konstans	23,314	3,254		7,164	,000
Nem	-,074	,051	-,049	-1,466	,143
Születési év	-,012***	,002	-,267	-7,168	,000

Lakóhely (referenciakategória: falu)

	B	Std. Error	Beta	t	sig
Budapest	-,110	,076	-,056	-1,436	,151
Megyeszékhely	,036	,073	,019	,491	,623
Város	,012	,063	,007	,184	,854
Iskolázottság (referenciakategória: max 8 osztály)					
Szaktanácsos	-,225**	,085	-,128	-2,655	,008
Érettségi	-,308***	,084	-,198	-3,685	,000
Diplomás	-,604***	,093	-,328	-6,510	,000
Nem váltana kormányt	,184**	,062	,121	2,955	,003
Jobb-bal skála (referenciakategória: közép)					
Baloldali	-,001	,071	-,001	-,021	,983
Jobboldali	,102	,065	,064	1,562	,119
Hallotta-e: MTA	-,204***	,059	-,134	-3,475	,001
Hallotta-e: CEU	-,110	,061	-,068	-1,793	,073
Hallotta-e: Fudan	,038	,075	,020	,513	,608

*** $p > 0.001$, ** $p > 0.01$, * $p > 0.05$

Ennek a második, az utilitarizmus faktort magyarázó regressziós modellnek a magyarázóereje sokkal inkább elfogadható (Nagelkerke $R^2 = ,262$). Mind a kontroll-, mind pedig a magyarázó változók közül több is mutat szignifikáns összefüggést a függő változóval. Az életkor (születési év) hatása hasonló erősségű és irányú, mint az előző modellben: minél idősebb a kérdezett, annál valószínűbben ért egyet a tudomány haszonelvű felfogásával. Az iskolázottság viszont negatív irányú összefüggést mutat: az utilitarista álláspontot főként az iskolázatlanabb válaszadók képviselik.

A politikai magyarázó változók jelentősen más képet mutatnak, mint az előző modell esetében. A jobb-bal skála hatását felváltja a kormánypárti-ellenzéki különbség hatása: akik nem váltanának kormányt, azok jobban egyetértenek a tudomány haszonelvű felfogásával. A tudománypolitikai tájékozottságot mérő változók közül pedig ezúttal nem a Fudan Egyetem, hanem az MTA kutatóhálózata ügyének ismerete mutat szignifikáns, negatív előjelű összefüggést az utilitarizmus faktoral mint függő változóval.

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásunk legfontosabb eredményének azt tartjuk, hogy sikerült az eddigi-eknél sokkal részletesebben megvizsgálnunk a tudománnyal kapcsolatos attitűdöket Magyarországon. A faktorelemzés során az attitűdök két dimenzióját tártuk fel: az általánosabb tudománypártiság/tudományellenesség tengelytől jól kitapinthatóan elkülönült az a dimenzió, amely a tudomány haszonelvű/nem haszonelvű felfogását mérte.

Ami a politikai megosztottsággal kapcsolatos hipotézisünk tesztelését illeti, a tudománnyal kapcsolatos attitűdöket több dimenzióra szétszálazva jelentős különbségeket találtunk a politikai alapú elfogultsággal kapcsolatban. A hipotézisünk így részben igazolódott.

Az általános tudománypártiságot tekintve az eredményeink részben, az ideológiai álláspontokat tekintve hasonlóan alakultak Farkas és szerzőtársai eredményeihez (Farkas et al., 2022), bár ők a konzervatív-liberális tengely mentén vizsgálódtak, míg jelen kutatásban a jobboldali-baloldali tengelyt használtuk. Különbség viszont a két kutatás között, hogy a mi adatainkban csak az ideológiai önbesorolás, és nem a pártpreferencia határozta meg a tudomány megítélését. Ez valószínűleg a mi részletesebb attitűd-kérdéseinknek köszönhető, sok olyan állítást is tartalmaztak, amelyek tekintetében nem foglalnak el a különböző politikai szereplők szavazói különböző pozíciókat. Magyarul jelen kutatásban az általános tudománypártiság nem volt megosztó ügy (Stokes, 1992).

Ezzel szemben az utilitarizmus, azaz a tudomány haszonelvű felfogása sokkal inkább *position issue*-nak bizonyult. Ennek megfelelően, regressziós modellünk, amelyben a politikai változók is szerepeltek, az alacsony varianciával bíró általános tudománypártisághoz képest jóval magasabb magyarázóerejűnek bizonyult. A tudománypártisággal szemben az utilitarizmus esetében az eredeti hipotézisünknek megfelelően valóban nem az ideológiai álláspont, hanem a kormánypárti/ellenzéki dichotómia játszott szerepet. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a modell magasabb magyarázóerejéhez a pártos elfogultságon kívül az is hozzájárult, hogy az iskolázottabb és iskolázatlanabb emberek ennek a dimenzióknak a mentén láthatólag eltérően gondolkodnak a tudományról. Míg a tudományba vetett bizalom, a magyar tudósok kapcsán érzett büszkeség és megbecsülés minden iskolázottsági fokon egyaránt jellemzően jelen volt a válaszadók között, addig a kevésbé iskolázottakra emellett jellemző volt a tudomány erősebben haszonelvű megközelítése is.

A pártos elfogultság alapkérdésére visszatérve, a kormánypárti válaszadók tehát haszonelvűbb módon fogták fel a tudomány szerepét, mint az ellenzékiek. Az ebben a tanulmányban bemutatott vizsgálatból azt ugyan természetesen nem tudjuk megállapítani, hogy valóban a politikai diskurzus hatását láthatjuk-e ezeken az eredményeken, de ezt a feltételezésünket erősíti, hogy

az MTA-ügy ismerete is szignifikáns hatással volt az utilitarizmust magyarázó modellben. Azok a válaszadók, akik hallottak a kutatóintézetek elcsatolásáról, többségükben nem értettek egyet ezzel az intézkedéssel, és a tudományról való vélekedésükben elutasították azt az utilitarista érvelést, amely egyébként a kormányzati álláspontot visszhangozta.

A pártos elfogultság tehát a tudománnyal kapcsolatos vélekedéseknek azokat az elemeit érinti, amelyek kormányzati intézkedések, illetve az azokról való diskurzus során előtérbe kerültek. A tudomány iránti attitűdök egyéb dimenzióiban pedig Magyarországon is a jobboldali válaszadók világszerte sokszor megfigyelt tudományскеpticizmusa érvényesül.

FÜGGELÉK

Lineáris regressziós modellek multikollinearitási statisztikái

	Tudománypártiság		Utilitarizmus	
	Tolerance	VIF	Tolerance	VIF
Konstans				
Nem	,935	1,070	,935	1,070
Születési év	,749	1,336	,749	1,336
Lakóhely (referenciakategória: falu)				
Budapest	,693	1,443	,693	1,443
Megyeszékhely	,724	1,381	,724	1,381
Egyéb város	,681	1,469	,681	1,469
Iskolázottság (ref.kat: max 8 osztály)				
Szaktudás	,445	2,250	,445	2,250
Érettségi	,357	2,797	,357	2,797
Diplomás	,408	2,452	,408	2,452
Nem váltana kormányt	,618	1,619	,618	1,619
Jobb-bal skála (referenciakategória: közép)				
Baloldali	,779	1,283	,779	1,283
Jobboldali	,610	1,640	,610	1,640
Hallott-e: MTA	,698	1,433	,698	1,433
Hallott-e CEU	,724	1,381	,724	1,381
Hallott-e Fudan	,707	1,414	,707	1,414

JEGYZETEK

- ¹ A tudomány politikai alapú megítélése kapcsán a pártosságon kívül a másik gyakran felmerülő (és a pártossággal erősen összefüggő) magyarázó tényező a populizmus, melynek elit- és intézményellenes voltával szokták összekötni a tudománnyal szembeni általános szkepticizmust (Kennedy, 2019). Az Európában végzett kutatások kimutatták a populista politika és a tudományszkepticizmus egyes aspektusainak összefüggését, legalábbis makro-szinten: amelyik országban népszerűbbek voltak populista pártok ott az oltásellenesség (nem a Covid elleni, hanem a gyerekkori oltások kapcsán) is nagyobb volt (Kennedy, 2019).
- ² A vakcinák közötti választás és a tájékozódási források közötti összefüggésről egy másik kutatás azt találta, hogy akik saját bevallásuk szerint a politikusok tanácsaira hallgattak oltásügyben, nagyobb valószínűséggel fogadták el a keleti (és a brit) vakcinákat (Kutasi et al. 2022).
- ³ X. cikk: „(1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá - a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében - a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát. (2) Tudományos igazság kérdésében az állam nem jogosult dönteni, tudományos kutatások értékelésére kizárólag a tudomány művelői jogosultak.”
- ⁴ Például: „Magyarország gazdasága a világgazdaság csupán egy piciny töredékét teszi ki. Nem várható el a magyar adófizetőtől, hogy majd valamikor másutt hasznosuló alapkutatásokat finanszírozzon. Neki mi ebből a haszna?” (Náray Szabó Gábor: Mari néni és a tudomány <https://www.magyaridok.hu/velemenymari-neni-es-a-tudomany-3228115/>)
- ⁵ Az ideológiai önbesorolás és a kormányváltás preferálása változók között szignifikáns (Cramer's $V = 0,582$) összefüggés mutatkozik.
- ⁶ Nem ismerjük ugyanakkor a kérdezettek pártszimpátiáját, sem pedig szavazási hajlandóságát, így a kérdésre adott válaszok csak fenntartásokkal értelmezhetőek kormánypárti/ellenzéki elkötelezettségként.
- ⁷ A regressziós modellekbe a tudománypolitikai intézkedéseknek a megítélését nem, csupán az ismeretét vontuk be. Ezzel tudtuk mérni azt, hogy mennyire tájékozottak a megkérdezettek a (tudománypolitikai ügyekben). Az intézkedések megítélését is érdekes lett volna vizsgálni az ideológiai álláspont és a pártos megosztottság összefüggésében, azonban e változók bevonása erősen lecsökkentette volna azoknak a válaszadóknak a számát, akiket be tudtunk vonni a regressziós elemzésbe, így végül ezeket a változókat a többváltozós elemzésben nem használtuk.
- ⁸ A független változók között zavaró multikollinearitás nem tapasztalható. A multikollinearitás VIF-teszt értékeit a Függelék tartalmazza.
- ⁹ A független változók között zavaró multikollinearitás nem tapasztalható. A multikollinearitás VIF-teszt értékeit a Függelék tartalmazza.

- Bafumi, J.–Shapiro, R. Y. (2009): A New Partisan Voter. *The Journal of Politics*, 71: 1–24. <https://doi.org/10.1017/s0022381608090014>
- Bárd, P. (2020): The rule of law and academic freedom or the lack of it in Hungary. *Eur Polit Sci*, 19: 87–96. <https://doi.org/10.1057/s41304-018-0171-x>
- Bourdieu, P. (1983): The field of cultural production, or: The economic world reversed. *Poetics*, 12: 311–356. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(83\)90012-8](https://doi.org/10.1016/0304-422X(83)90012-8)
- Bourdieu, P. (2009): A tudományos mező. *Replika*, 19: 10–36.
- Clinton, J.–Cohen, J.–Lapinski, J.–Trussler, M. (2021): Partisan pandemic: How partisanship and public health concerns affect individuals' social mobility during COVID-19. *Science Advances*, 7, eabd7204. <https://doi.org/10.1126/sciadv.abd7204>
- Conway, L. G.–Woodard, S. R.–Zubrod, A.–Chan, L. (2021): Why are conservatives less concerned about the coronavirus (COVID-19) than liberals? Comparing political, experiential, and partisan messaging explanations. *Personality and Individual Differences*, 183: 111–124. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111124>
- Dunlap, R. E.–McCright, A. M. (2008): A Widening Gap: Republican and Democratic Views on Climate Change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50: 26–35. <https://doi.org/10.3200/ENVT.50.5.26-35>
- Enyedi, Z. (2018): Democratic Backsliding and Academic Freedom in Hungary. *Perspectives on Politics*, 16: 1067–1074. <https://doi.org/10.1017/S1537592718002165>
- Enyedi, Z. (2022): Academic Solidarity and the Culture War in Orbán's Hungary. *Political Science & Politics*, 55: 582–584. <https://doi.org/10.1017/S1049096522000129>
- Farkas, E.–Böcskei, B.–Szabó, A. (2022): When Ideology Matters More – Science and Vaccine Scepticism in Light of Political Ideologies and Partisanship during the Third COVID-19 Wave in Hungary. *Politics in Central Europe*, 18: 251–269. <https://doi.org/10.2478/pce-2022-0011>
- Fiorina, M. P.–Abrams, S. J.–Pope, J. C. (2010): *Culture War? The Myth of a Polarized America*. 3rd edition, Longman, Boston.
- Gauchat, G. (2012): Politicization of Science in the Public Sphere: A Study of Public Trust in the United States, 1974 to 2010. *American Sociological Review*, 77: 167–187. <https://doi.org/10.1177/0003122412438225>
- Hadley, S.–Gray, C. (2017): Hyperinstrumentalism and cultural policy: means to an end or an end to meaning? *Cultural Trends*, 26: 95–106. <https://doi.org/10.1080/09548963.2017.1323836>
- Horváth S. (2022): Mozgástértől a szabadságig: Hatalmi stratégiák és döntési dilemmák politika és tudomány találkozásakor. *Politikatudományi Szemle*, XXXI: 7–30. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2022.1.7>
- Iyengar, S.–Sood, G.–Lelkes, Y. (2012): Affect, Not Ideology A Social Identity Perspective on Polarization. *Public Opinion Quarterly*, 76: 405–431. <https://doi.org/10.1093/poq/nfs038>
- Kennedy, J. (2019): Populist politics and vaccine hesitancy in Western Europe: an analysis of national-level data. *European Journal of Public Health*, 29: 512–516. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz004>
- Kmetty Z. (2014): Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel: a politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben. [Doktori tézisek]. *socio.hu*, 4. évf., 43–51.

- Kmetty Z. (2015): Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. In: Szabó, G. (szerk.): *Politika az intézményeken túl. Kapcsolatok, Interakciók, Élmények*. MTA TK PTI, Budapest, 8–34.
- Körösényi, A. (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4: 3–30. <https://doi.org/10.14267/cjssp.2013.02.01>
- Kristóf, L. (2017): Cultural Policy in an Illiberal State. The case study of Hungary after 2010. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 3: 8–29.
- Kristóf, L. (2021): From Cultural Policy towards Cultural Politics? The Case of the Hungarian Cultural Sphere. *International Journal of Cultural Policy*, 27: 191–201.
- Láncos, P. L. (2021): The State of Academic Freedom in Hungary: The Saga of the Central European University and the Research Network of the Hungarian Academy of Sciences in Light of National and European Guarantees of Academic Freedom. In: Seckelmann, M.–Violini, L.–Fraenkel-Haeberle, C.–Ragone, G. (Eds.): *Academic Freedom Under Pressure?* Springer International Publishing, Cham, 61–90. https://doi.org/10.1007/978-3-030-77524-7_6
- Lesschaeve, C. (2017): The predictive power of the left-right self-placement scale for the policy positions of voters and parties. *West European Politics*, 40: 357–377. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1229088>
- Lewandowsky, S.–Gignac, G. E.–Oberauer, K. (2013): The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science. *PLOS ONE*, 8: e75637. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0075637>
- McCright, A. M.–Dunlap, R. E.–Marquart-Pyatt, S. T. (2016): Political ideology and views about climate change in the European Union. *Environmental Politics*, 25: 338–358. <https://doi.org/10.1080/09644016.2015.1090371>
- Pap, A. L. (2021): Academic freedom: A test and a tool for illiberalism, neoliberalism and liberal democracy. *Brown Journal of World Affairs*, 27: 105–126.
- Patkós V. (2017): Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, XXVI: 29–52.
- Patkós, V. (2022): Does partisan polarisation predict economic growth? Evidence from 27 European countries. *Contemporary Politics*, 28: 182–203. <https://doi.org/10.1080/13569775.2021.1992100>
- Patkós, V. (2023): Measuring partisan polarization with partisan differences in satisfaction with the government: the introduction of a new comparative approach. *Quality & Quantity*, 57: 39–57. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01350-8>
- Rutjens, B. T.–Sengupta, N.–der Lee, R. van–van Koningsbruggen, G. M.–Martens, J. P.–Rabelo, A.–Sutton, R. M. (2022): Science Skepticism Across 24 Countries. *Social Psychological and Personality Science*, 13: 102–117. <https://doi.org/10.1177/19485506211001329>
- Stokes, D. E. (1992): Valence Politics. In: Kavangh, D. (Ed.): *Electoral Politics*. Clarendon Press, Oxford, 141–164.
- Tóka G. (2005): A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban (Electoral Alignments in Hungary in a Cross-National Comparison). In: Angelusz R.–Tardos, R. (Eds.): *Törések, hálók, hidak: választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon (Cleavages, Nets, and Bridges: Voting Behavior and the Political Process in Hungary)*. DKMKA, Budapest, 243–322.
- Yan, P.–Schroeder, R.–Stier, S. (2022): Is there a link between climate change scepticism and populism? An analysis of web tracking and survey data from Europe and the US. *Information, Communication & Society*, 25: 1400–1439. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1864005>

HATALOMMEGOSZTÁS ÉS DEMOKRÁCIA

Antal Attila

A kivételes jogrend és a demokrácia

A KIVÉTELES JOGREND ÉS A DEMOKRÁCIA¹

Antal Attila

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézet)

A tanulmány beérkezett: 2023. április 16., opponálás: 2023. április 26. – 2023. május 18.,

véglegesítés: 2023. augusztus 21.

ÖSSZEFOGLALÓ

A kivételes hatalomgyakorlás hosszú ideje a viták középpontjában áll, hiszen a lényegét tekintve a megoldás a normalitástól való elszakadás és a politikai vezető(k), különösen a végrehajtó hatalom szinte korlátlan hatalommal való felruházása. A kivételes hatalomgyakorlás legnagyobb dilemmája az, hogy miként őrizhető meg a kivételes eszközökkel védendő status quo (azaz a fennálló „normalitás”) a végrehajtó hatalom rendkívüli aktivizálásának segítségével. Mindez különösen a hatalommegosztáson alapuló alkotmányosság és a liberális demokráciák tekintetében vet fel igen jelentős problémákat, ugyanis azok egyik legfontosabb működési szabálya, a hatalommegosztás elve kerül „kikapcsolásra” időlegesen a kivételes esemény elhárításának/elhárulásának idejére. Természetesen a hatalommegosztást és a jogállamiságot tekintve idővel helyreáll a rend és pusztán időbeli késéssel érvényesül a hatalmi ágak elválasztása, ennek ellenére a kivételesség mindig a végrehajtó hatalom előtérbe kerülését, továbbá a törvényhozás és a bírói kontroll gyengülését eredményezi. Mindezek alapján joggal merül fel az a dilemma, hogy a szükséghelyzetek kezelésére szolgáló kivételes állapot eredendően antidemokratikus-e vagy pedig éppen a demokrácia normál állapotban való fenntartásának eszköze. Ebben a tanulmányban a Covid-19 kapcsán vizsgálom meg a kivételes állapot és a demokrácia összetett és ellentmondásos kapcsolatát. A teljesebb képhez azonban utalni kell arra is, hogy mivel a kivételes állapot által hordozott antidemokratikus veszélyforrások elsősorban a felhatalmazással rendelkező kormányzatokhoz kötődnek és ezek a jelenségek fokozottan meghatározták a második világháború utáni politikaelméleti tendenciákat, a végrehajtó hatalomnak komoly szerepe lehet az autokráciák kialakulásában. Éppen ezért jelen tanulmányban az elméleti kiindulópontok tisztázása után először történeti kontextusban tárgyalom a végrehajtó hatalomban rejlő autoriter tendenciákat, amelyek a XX. század eszme- és politikatörténetében az alkotmányos diktatúra problematikájával kapcsolatban jelentkeztek, manapság pedig a kormányzati filozófiák átalakulásában, egyfajta állandó válságmenedzseri kormányzati filozófiában öltenek testet. Ezután térek rá arra, hogy a közelmúlt egymásra torló válságai közül a globálisan talán legmeghatározóbb Covid-19-pandémia kapcsán áttekintsem és elemezzem azokat a szakirodalmakat, amelyek a kivételes jogrend és kormányzás demokráciaproblémáival foglalkoznak. A többszemponútú (történeti és kortárs megközelítéseket egyaránt vizsgáló) elemzés fő kérdése tehát, hogy a rendkívüli eszközökkel való kormányzás miként és hogyan hat a demokráciára, melyek azok az eszközök és módszerek, amelyek segítségével gátat szabhatunk a végrehajtó hatalom autoriter jellegének a vészhelyzeti időszakban.

Kulcsszavak: kivételes állapot ■ kivételes kormányzás ■ kivételes eszközök ■ demokrácia ■ autokrácia ■ végrehajtó hatalom

KIINDULÓPONTOK

A liberális alkotmányosság egyik legnagyobb dilemmája, hogy a közbiztonságot fenyegető súlyos veszély esetén a gyors cselekvés érdekében felruházható-e a végrehajtó hatalom rendkívüli jogkörökkel, amelyek felhatalmazzák a kormányzatot arra, hogy eltérjen azoktól a jogi struktúráktól és egyúttal korlátozza is azokat, amelyeket végső soron meg is semmisíthet az a veszélyhelyzeti szituáció, amelynek védelme magának a rendkívüli jogrendnek a bevezetését szükségessé teheti (Ferejohn–Pasquino, 2004: 210.). A kivételes hatalomgyakorlás egyik legnagyobb dilemmája tehát az, hogy miként őrizhető meg a kivételes eszközökkel védendő status quo (azaz a fennálló „normalitás”, a védendő demokrácia), úgy, hogy közben a végrehajtó hatalom rendkívüli jogszolgáltatásokat kap. Mindezt tovább bonyolítja, hogy előfordulhatnak olyan rendkívüli helyzetek (pl. természeti vagy ipari katasztrófák, háborús vagy járványügyi helyzetek), amelyek kirobbanása során olyan gyors és hatékony mechanizmusokra lehet szükség, amelyek esetén egész egyszerűen nincs elegendő idő az alkotmányos döntéshozás normál demokratikus menetendjének működtetésére. Ennek a dilemmahalmaznak a feloldására jöttek létre a liberális alkotmányosságnak a rendkívüli jogrend biztosítására vonatkozó, és a fékek és ellensúlyok rendszerének még a rendkívüli időszakokban is érvényt szerző szabályai, amelyeknek az az alapgondolata, hogy a helyzetbe hozott végrehajtó hatalom semmilyen végleges alkotmányos változtatást nem végezhet el a rendkívüli helyzetben, hiszen a fő cél a veszélyes szituáció kezelése és a normalitás „átmentése” (id. mű: 211.).

A kivételes hatalomgyakorlás alkotmányos rendszerére a republikánus politikai gondolkodáson keresztül a római jogi hagyomány gyakorolt jelentős hatást, mivel a részletesen kidolgozott római alkotmányos rendszer számos alapvető korlátot és ellenőrzési mechanizmust épített be a végrehajtó hatalom tekintetében. Mindez egyrészt biztosította a római polgárok által megszokott jogokat, ugyanakkor a különféle válságok esetén meglehetősen nehézkesen reagáló rendszert eredményezett, amelynek keretében a vészhelyzet esetén a római szenátus utasíthatta a konzulokat, hogy nevezzenek ki diktátort hat hónapos időtartamra (uo.). A római jogi szabályozás meglehetősen konzervatív volt, hiszen diktátor ugyan jogosult volt felfüggeszteni a jogokat és a különféle jogi eljárásokat, valamint katonai és egyéb erőket vezényelhetett a köztársaságot fenyegető veszélyek elhárítása érdekében, de amikor befejezte ezt a munkát, le kellett mondania, rendelkezései és azok joghatásai megszűntek, vagyis vissza kellett állítani az eredeti állapotot. A modern alkotmányos demokráciák kivételes jogrendjei is hasonlóan konzervatív megközelítést követnek: vagyis a szükséghelyzeti hatáskörök átmeneti helyzetek kezelésére szolgálnak, és arra irányulnak, hogy olyan állapotot teremtsenek, amelyben a jogok

és eljárások normális alkotmányos rendszere ismét működhessen (uo.). Ferejohn és Pasquino kifejtették, hogy Niccolò Machiavelli, James Harrington és Jean-Jacques Rousseau jelentik azt az eszmei közvetítő közeget, amelyen keresztül a római diktátor intézménye megalapozta a modern alkotmány- és politikatörténetnek a kivételes hatalomgyakorlással kapcsolatos vitáit (uo.). Ebben a máig erő és a két világháború közötti időszak után napjaink válságai kapcsán ismét felerősödő vitában Carl Schmitt kulcsszerepet játszik, hiszen (amint azt alább bemutatom) a német alkotmányjogász a szuverenitás keretrendszerében vizsgálta a kivételesség kérdését (Schmitt, 2002 és 2014) és a végrehajtó hatalom korlátlanságával kapcsolta össze Ginsburg–Versteeg, 2020: 1503.). A Covid-19 kapcsán bevezetett vészhelyzeti modellek értékeléséhez éppen ezért kulcsfontosságú annak az eszmetörténeti kontextusnak a felvázolása: jelen tanulmány második pontjában rávilágítok arra, mind a két világháború közötti időszakban, mind pedig a modern kormányzati rendszerekben előtérbe került a rendkívüli eszközökkel való kormányzás (számos veszélyt rejtő) gyakorlata, ily módon pedig a pandémia berobbanása ugyan váratlan kihívás elé állította a nemzetállami kormányzatokat, de az a rendkívüli gyakorlat, amelyet több helyen alkalmaztak, korántsem tekinthető eszmetörténeti előzmények nélkülének.

A pandémia kapcsán a hazai irodalomban igen jelentős komparatív vizsgálatok indultak egy kivételes kormányzás tapasztalatainak összegzése érdekében. Ezek közül is különösen fontos a Gárdos-Orosz Fruzsina által a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetében folytatott *Epidemiológia és jogtudomány, valamint a poszt-Covid jogrendszer ellenállóképessége* című projekt. A kutatás keretében számos blogbejegyzés, műhelytanulmány és két szerkesztett kötet (Gárdos-Orosz–Lőrincz, 2020 és 2021) is készült, amelyek jelentős mértékben járultak hozzá a rendkívüli helyzetek teljesebb társadalomtudományi megértéséhez. Ezekon kívül kiemelhető még a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet keretében végzett jogösszehasonlító kutatások eredményeképpen született két szerkesztett kötet, amelyek szintén átfogó és komparatív jelleggel foglalkoznak a pandémia által okozott válságok elsősorban jogtudományi kutatásával: a Nagy Zoltán és Horváth Attila által szerkesztett *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* című kötet (Nagy–Horváth, 2021) és az ugyancsak általuk szerkesztett *Emergency Powers in Central and Eastern Europe: From Martial Law to COVID-19* című kötet (Nagy–Horváth, 2022). Ezek a kutatások azt jelzik, hogy a hazai társadalomtudományi irodalomban komplex igény mutatkozik a pandémia hatásainak értékelésére, és ezek az írásokban is megtalálhatóak a rendkívüli kormányzás demokratikus intézményrendszerekre (különösen a választási rendszerekre) gyakorolt hatásainak vizsgálatára vonatkozó kiindulópontok. Ugyanakkor (ahogyan azt a harmadik pontban bemutatom) elindultak azok a nemzetközi komparatív kutatások,

amelyek elsődleges célja a pandémia során bevezetett vészhelyzeti modelleknek a demokráciákra gyakorolt hatásának vizsgálata. Jelen tanulmány legfőbb célja, hogy ezeket a megközelítéseket (amelyek felfoghatók a demokráciák „stressz-tesztjeként” is) átfogó jelleggel hozza be a hazai társadalomtudományi irodalomba. A hazai kutatások tehát kiváló háttérrel biztosítanak azoknak a külföldi irodalmaknak a bemutatására, elemzésére, amelyek középponti kérdése az, hogy a rendkívüli kormányzati eszközök következtében centralizált végrehajtó hatalomnak milyen hatásai vannak a demokráciára, az egyes részekben kibontakozó rendkívüli intézkedések hogyan járultak hozzá az autoriter irányokhoz és milyen korlátozó, ellenőrző mechanizmusok működtek (vagy mondtak csődöt) a pandémia idején. Ebben a tanulmányban tehát ezen külföldi irodalmak tapasztalatainak összefoglalására vállalkozom.

Az eddigiekből látható, hogy objektív válságok idején a jogi és politikai normalitás felfüggesztésének és egyúttal megőrzésének a dilemmái tulajdonképpen egyidősek magával a politikai hatalom, a hatalmi struktúrák, a szuverenitás kérdéskörével. Azonban a koronavírus által okozott társadalmi, politikai és közegészségügyi krízis ismét előtérbe helyezte és egyúttal a globális kapitalizmus válságainak homlokterében hihetlenül fel is értékelte (Tacik, 2021) azokat a kérdéseket, hogy a politikai rendszereknek miként kell reagálniuk válságok esetén, az egyéni vagy csoportérdekeknek, a gazdasági vagy egészségügyi prioritásoknak kell-e helyt adni, és mindezt hogyan döntheti el gyorsan és hatékonyan egy kormányzat? Az ehhez kapcsolódó legfontosabb dilemma, milyen ellenőrzési, számonkérési szabályokat kell a vészhelyzeti kormányzással szemben alkalmazni, mennyiben és hogyan függeszthető fel a demokratikus normalitás, milyen veszélyei vannak a koncentrált végrehajtó hatalomnak. Ez a tanulmány összefoglaló jelleggel igyekszik bemutatni, elemzeni a kivételes eszközökkel való kormányzásnak az irodalmát: mind történeti aspektusok szerint, mind pedig a Covid-19 kapcsán. Mivel az eszmetörténeti kontextus nélkül a kortárs tendenciák féloldalasan vizsgálhatóak (ugyanis a kivételes kormányzás demokratikus kihívásai állandónak mondhatók), ezért a második pontban azt mutatom be, hogy a végrehajtó hatalomnak milyen szerepe lehet a XX. századi tapasztalatok és elméletek alapján az autokrácia kialakulásában, ennek keretében a schmittiánus alkotmányos diktatúra koncepciójára, valamint a kortárs kormányzati filozófiák átalakulására fogok fókuszálni. A harmadik pontban elemzem a vészhelyzeti kormányzás modelljeit, valamint azt, hogy ezek miként kerültek alkalmazásra a Covid-19 során. Az irodalmakat és kutatásokat elsősorban abból a szempontból vizsgálom meg, hogy a pandémia mennyire járult hozzá a koncentrált végrehajtó hatalom segítségével az antidemokratikus veszélyekhez és ehhez képest milyen kontrollmechanizmusokkal találkozhattunk. Végül pedig összefoglaló jelleggel (illetve a további kutatások megalapozásaként) azzal foglalkozom, hogy a rendkívüli kormányzás vészhelyzeti megerősödése milyen antidemokratikus

veszélyekkel jár együtt. A Covid–19 a rendkívüli kormányzás tekintetében határvonalnak tekinthető, ugyanakkor, ahogyan erre Claudio Corradetti és Oreste Pollicino is rámutat (Corradetti–Pollicino, 2021: 1063.) nem minden vonatkozásban vonhatunk még le következtetéseket, hiszen a végrehajtó hatalom vészhelyzeti hatásköreit a közegészségügyi szempontok kapcsán rendezte át elsősorban. A tanulmány alapvető célkitűzései tehát a következők: a rendkívüli eszközökkel való kormányzás tradíciójának vizsgálata a pandémia kontextusában; a Covid–19-cel bevezetésre került vészhelyzeti modellek és az azokhoz kapcsolódó demokráciadilemmák bemutatása; valamint a vészhelyzeti kormányzás demokratikus alapműködésre vonatkozó hatásainak feltárása a jövőbeni válságokra való felkészülés jegyében.

A VÉGREHAJTÓ HATALOM SZEREPE AZ AUTOKRÁCIA KIALAKULÁSÁBAN: AZ ALKOTMÁNYOS DIKTATÚRA ÉS A VÉSZHELYZETI KORMÁNYZÁS

Az 1990-es évek a demokratizáció paradigmája körül forogtak, s ehhez képest napjainkra egy teljesen új helyzet alakult ki és a korábbi, demokratizálódáshoz kapcsolódó elvárások mára jelentős kiábránduláshoz vezettek: globális fordulat következett be a demokratizálódásban, beléptünk a globális válságok által meghatározott autoriter berendezkedések elterjedésének korszakába (Levitsky–Ziblatt, 2018; Mechkova–Lührmann–Lindberg, 2017). Már jóval a Covid–19-válság előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a végrehajtó hatalomnak kulcsfontosságú szerepe van az autoriter fordulatokban, a demokratikus visszarendeződésekben (Svolik, 2015). Mindez abból a szempontból is jelentős, hogy a végrehajtó hatalom képes arra, hogy „kevésbé látványosan”, fokozatosan centralizálja a hatalmat és kiiktassa a kormányzatot ellenőrző intézményeket (Coppedge, 2017). A következőkben bemutatom a rendkívüli időszakok és válságok következtében centralizált végrehajtó hatalommal kapcsolatos legmeghatározóbb XX. századi megközelítést, az „alkotmányos diktatúra” paradigmáját.

Ez a koncepció abból a szempontból kulcsfontosságú, hogy bár a második világháború után intézményesülő demokráciák egyik fő célja a végrehajtó hatalom korlátozása, ugyanakkor napjaink válságai (különösen a pandémia) rávilágítottak arra, hogy a kivételes állapottal együttjáró antidemokratikus veszélyek (vagyis az alkotmányos diktatúra dilemmái) korántsem értek véget a két világháború közötti autoriter rezsimek bukásával. Továbbá utalok arra is, hogy a rendkívüli eszközökkel való kormányzás és annak a demokratikus intézményrendszerekbe ágyazása jóval a mostani pandémia előtt átalakította a kormányzásnak a filozófiáját és az ilyen vészhelyzeti kormányzás komoly veszélyeket hordoz.

A rendkívüli eszközökkel való kormányzás paradoxona és az „alkotmányos diktatúra”

A vészhelyzeti kormányzás tehát sokkal közvettebb eszköz a végrehajtó hatalom centralizálására és az autokrácia kiépítésére, mint a nyílt katonai puccs segítségével megvalósított elitcsere (Lührmann–Rooney, 2019: 9.). Nem véletlen tehát, hogy a rendkívüli jogrend jogi és politikafilozófiai vetületeivel foglalkozó szakirodalom már egészen korán az „alkotmányos diktatúra” fogalmi keretében helyezte el a rendkívüli eszközökkel való kormányzást és megfogalmazásra került az az aggodalom, mely szerint a kormányzat aláássa a demokráciát, ha visszaélve a felhatalmazással alkotmányellenesen alkalmazza a kivételes apparátust. Az alkotmányos diktatúra elmélete összefonódott a rendkívüli állapottal. 1933 és 1948 között az európai demokráciák összeomlásának idején vált mindez nyilvánvalóvá és a diskurzus hozzákapcsolódott Carl Schmitt kibontakozó kivételesállapot-elméletével és formát is nyert Schmitt először 1921-ben megjelent, a *Diktatúra* című könyvével (Schmitt, 2014).

Giorgio Agamben kifejti (2005: 6.), hogy maga az alkotmányos diktatúra kifejezés a német jogászoktól származik, s annak a kivételes hatalomnak a leírására szolgált, amelyet a weimari alkotmány 48. paragrafusa garantált a birodalmi elnök számára. Agamben szerint ezek a művek és szerzők ugyan sokféle megközelítést alkalmaznak, de Schmitt koncepciójának hatása tükröződik vissza bennük. Ugyanakkor valamennyi fontos, hiszen komoly és első (a pandémiával előállított vészhelyzeti modellek szempontjából jelentős tapasztalatokat hordozó) leírását adják annak, hogy a demokratikus rendszerek a végrehajtó hatalom folyamatos és radikális kiterjedése révén hogyan alakultak át, valamint annak is, hogy a kivételes állapot hogyan tűnt fel a két világháború között, illetve az azt követő időszak során. Ezek a leírások azt a folyamatot rögzítik, ahogyan a kivételes állapot nem csupán a kormányzás technikájának fő csapásirányává változott (amelyet immáron nem csak és nem elsősorban rendkívüli helyzetekben alkalmaznak), hanem a kivételesség mint olyan került általánosságban elfogadásra. Agamben szerint a fenti szerzők és elmélkedéseik voltak Benjamin tézisének előhírnökei, amely szerint „a kivételes állapot [...] főszabállyá változott” (Benjamin, 2003 [1942]: 257).

Michael Hoelzl és Graham Ward (2014) utal arra, hogy Schmitt és Hans Kelsen között a vita hullámai az alkotmány és a szuverén kapcsán csaptak a legmagasabbra, az alapkérdés pedig az volt, hogy válsághelyzetben ki legyen az alkotmány őre: „Kit kellene rendkívüli jogi hatalommal felruházni azért, hogy megmentse az alkotmányt és helyreállítsa a közrendet és a biztonságot, amikor az emberek jóléte veszélyben forog?” (Hoelzl–Ward, 2014: xxiii.). Másként megfogalmazva: ki a szuverén? Schmitt szerint a diktatúrára bevezetésére okot adó körülmények során, a konkrét veszélyhelyzetben a szuverén lesz az, aki a kivételes állapot bevezetéséről dönt azért, hogy utóbb visszaállításra

kerüljön a normál állapot (Schmitt, 2006). Nyilvánvaló tehát (és ezt a pandémiával kapcsolatos rendkívüli intézkedések demokratikus rendszerekre való hatása- it vizsgáló irodalom is kimutatta), hogy a kivételes állapot, a szuverenitás és az autoriter fordulatok veszélye elválaszthatatlan jelenséghalmazt alkotnak. Mindebből következik, hogy a rendkívüli eszközökkel való kormányzás inhe-rens paradoxonokkal terhelt: egyrészt a normál jogrend azért kerül felfüg-gesztésre ideiglenesen, hogy végső soron az adott társadalom demokratikus működésmódja a vészhelyzet elhárulása/elhárítása után biztosítva legyen; másrészt a jog és a demokratikus normák felfüggesztése idején is igényt for-málnak az alkotmányos rendszerek valamiféle demokratikus kontrollra (mind-ezeket a dilemmákat „a rendkívüli kormányzás paradoxonának” is nevezhet-jük). Schmitt alkotmányos diktatúrája tulajdonképpen ezen ellentmondások feloldását szolgálja.

Schmitt a következőképp foglalta össze a diktatúrát 1926-ban: „A diktatú-ra olyan állami hatalomgyakorlást jelent, amely a rendellenes helyzet – külö-nösen a háború és a lázadás – megoldása érdekében mentes minden törvényi korlátozástól. Ezért a diktatúra koncepciójának két meghatározó eleme a nor-mális helyzet, amelyet maga a diktatúra állít helyre vagy hoz létre, továbbá a rendellenes helyzet, amelynek esetében bizonyos jogi korlátok felfüggesztésre kerülnek azért, hogy a helyzetet a diktatúra kezelni tudja.” (idézi: Hoelzl–Ward, 2014: xxiii.). A kivételes állapot szabályozásának történetét vizsgálva jut el Schmitt ahhoz, hogy a diktatúrának két típusa létezik. Egyrészt a *hadbiztosi (kommisszárius) diktatúra* törvényes felhatalmazással rendelkezik és megmarad az alkotmányos keretrendszerek között, a diktátor tehát alkotmányos felha-talmazással rendelkezik. Ezzel ellentétben a *szuverén diktatúrában* az egész ko-rábbi jogrendszer idejétmúlttá válik és egy teljesen új jogi struktúra körvona-lazódik, az államhatalom pedig a diktátor kezében összpontosul. A diktátor tehát attól lesz szuverén, mert övé a döntés a kivételes állapot felett, amelynek célja nem a „kivételesség véglegesítése”, hanem egy új jogrendszer létrehozá-sa: „A szuverén célja a kivételes állapottal a normál állapot visszaállítása vagy megeremtése, a kivételes állapot ennek az eszköze. A normál és a kivételes állapot viszonyát tehát a cél–eszköz dualizmusa jellemzi [...] A normál álla-pot racionális (kiszámítható) rendet jelent, míg a kivételes állapot e racionális rend irracionális (kiszámíthatatlan) alapja. Az állam e két, egymást feltételező állapota belpolitikai síkon a jogrend érvényessége, illetve a jogrend felfüggesz-tése, kül- és nemzetközi politikai dimenzióban a béke, illetve a háború álla-pota.” (Körösenyi, 2000: 13.). Ez a jogi decizionizmus olyan politikai stratégi-ává vált Schmitt nyomán, amelynek lényege, hogy a szuverén korlátlan és to-talitárius hatalommal bír, méghozzá azért, mert nem csupán a hatalmi ágak elválasztásának elve nem érvényesül, hiszen egy kézben összpontosulnak, de azért is, mert a hatalmi ágak elválasztása időben sem érvényesül, mivel a dik-tátor korábban meghatározott ideig tartó hatalma korlátlaná válik.

Visszatérve az alkotmányos diktatúra schmittianus teoretikusaira, ki kell emelni Herbert Tingstent, aki a „felhatalmazási törvény” problematikájával foglalkozott és azt vizsgálta, hogy a kivételes állapot során a végrehajtás szokatlanul nagy hatalmát azt adja, hogy széleskörű szabályozási feladatkörrel ruházzák fel, amellyel rendeleti úton módosíthatja vagy helyezheti hatályon kívül a hatályos törvényeket. Éppen ezért jutott el Tingsten oda, hogy bár elméletben a meghatározott időre megbízott és kontroll alatt tartott kivételes hatalom elméletben összeegyeztethető lehet a demokratikus alkotmányossággal, a kivételes hatalom rendszeres gyakorlása a demokratikus keretek cseppfolyóssá válását eredményezi (idézi és elemzi: Agamben, 2005: 7.). Ezért hihetlenül veszélyes a törvényhozói hatalom folyamatos csorbítása, többek között azzal, ha a végrehajtó hatalom rendeletekkel kormányoz. Carl J. Friedrich – Schmitt hadbiztosi (kommisszárius) és szuverén diktatúra-tipológiájához hasonlóan – különbséget tesz alkotmányos diktatúra (amelynek célja az alkotmányos rend megőrzése) és alkotmányellenes diktatúra között (amely meg akarja azt buktatni) (id. mű). Agamben szerint Friedrich nem igazán tudta a két diktatúrátípust meggyőzően elhatárolni, hiszen minden, az alkotmányos diktatúra igazolását kitűző elmélet azzal az ellentmondásos helyzettel találja magát szemben, hogy azok a kivételes szabályok, amelyek arra hivatottak, hogy megvédjék a demokratikus alkotmányt, maguk válnak a demokrácia romlásának okozóivá (id. mű: 8.). Az alkotmányos diktatúra tehát egy feloldhatatlan belső ellentmondással küzd és ezek a dilemmák először nyilvánultak meg globális mértékben a pandémia kapcsán.

A kivételes kormányzás rendkívüli ellentmondásai eszmetörténeti szempontból Clinton L. Rossiternél válnak egészen nyilvánvalóvá, aki nyíltan igazolni próbálta az alkotmányos diktatúrát. Amellett érvelt, hogy a demokratikus, a hatalmi ágak elválasztásán alapuló alkotmányosság normál körülményekhez való, krízis esetén viszont a demokratikus kormányzás játékszabályait bármilyen mértékben meg lehet változtatni ideiglenesen (a kormánynak több hatalma, az embereknek pedig kevesebb joga lesz); azért, hogy a veszélyeket leküzdjük és visszaállítsuk a normális állapotot. Rossiter tudatában volt annak, hogy az alkotmányos diktatúra, mint a kivételes állapot, valójában már kormányzati paradigmává változott a két világháború közötti időszakban, és Walter Benjamin megfigyeléseihez hasonlóan kifejtette, hogy a kivételesség lett a főszabály: vagyis a végrehajtó hatalom diktatúrája, az adminisztratív eszközökkel folyó jogalkotás korántsem ideiglenes, hanem általánosan elterjedt a békeidőben is. Agamben idézi Rossitert, akinek 1948-as szavai már előre jól leírják, hogy a kivételes állapot paradigmája napjainkra kiható jelleggel is fokozott veszélyeket jelent a demokráciára: „Egyetlen áldozat sem túlságosan nagy a demokráciáért, még magának a demokráciának az ideiglenes feláldozása sem.” (Rossiter, 2017; Ginsburg–Versteeg, 2020: 1503.; Agamben, 2005).

Ugyanakkor Rossiter is érezte a „palackból kiszabaduló szellem” erejét, s úgy vélekedett, hogy a kivételes kormányzást alkotmányos korlátok (a szükségesség vizsgálata, időbeni korlátozás) közé kell szorítani (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1503.).

A kormányzati filozófia átalakulása és a poszt-madisoni kormányzásban rejlő veszélyek

Az eddigiek alapján megfogalmazható (és ezt a pandémiás vészhelyzeti modellekkel kapcsolatos dilemmák visszaigazolják), hogy a rendkívüli eszközökkel való kormányzás gyakorlatában rejlő egyik legnagyobb antidemokratikus veszély, hogy „normál állapotban” (vagyis objektív rendkívüli helyzet nélkül) is elkezdni átalakítani és meghatározni a kormányzás filozófiáját. Agamben – már a Covid-19-válsághalmaz előtt – ráirányította a figyelmet arra, hogy alapvetően alakul át a modern kormányzás elmélete és gyakorlata. Az olasz filozófus *Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig* című előadásában (2016) rávilágított, hogy a modern államok és a modern kormányzatok a biztonságot állítják cselekvéseik középpontjába – amely vonás először a vesztfáliai békét követően jelenik meg a nagy abszolutista államokban –, s emiatt nem egy-egy társadalmi-politikai jelenség okait, hanem sokkal inkább annak következményeit próbálják meg kezelni – többek között azért, mert a válságkezelés olcsóbb (és politikailag kifizetődőbb), mint az igen gyakran kényelmetlen megelőzés. A modern kormányzás nem az okok, sokkal inkább a „következmények kormányzása”. Ez a kormányzati paradigma nem a bajok megelőzéseként fogja fel a kormányzati tevékenységet, sokkal inkább olyan képességként, amellyel menedzselni tudja azokat a problémákat, adott esetben katasztrófákat, amelyek megtörténtehez akár tevőlegesen, akár nem cselekvés révén hozzájárult (Agamben, 2016).

Ez a helyzet bontakozott ki és torzult el a totalitárius államban és a koncentrációs táborokban, amelyekben olyan rendszer intézményesedett, amelyet az állandósított kivételes állapot segítségével kormányoztak. A kivétel itt vált főszabállyá először (O’Donoghue, 2015), és nem lehet véletlen, hogy napjainkban a rendkívüli eszközökkel való kormányzás a XX. század szörnyű tapasztalataiba ágyazódik. Agamben szerint: „[f]ormális rendkívüli állapot kihirdetésére nem kerül sor, ehelyett homályos nem jogi fogalmak – mint például a »biztonsági okok« – kerülnek forgalomba azért, hogy egy olyan lopakodó és koholt vészhelyzet általános állapotát iktassák be, amely híján van bármely tisztán azonosítható veszélyforrásnak.” (Agamben, 2016). Tehát a modern, rendkívüli eszközöket akár objektív válságszituáció nélkül is alkalmazó kormányzat a folytonos kivételes állapotban, a folytonos „államcsíny” állapotában van: maga gyártotta és önmaga által passzívan eltűrt válságokat mene-

dzsel. Vagyis „a biztonság jele alá helyezvén magát, a modern állam elhagyta a politikai övezetet és belépett a senki földjére, melynek földrajza és határai még mindig ismeretlenek” (id. mű).

Lührmann és Rooney (2019) is kifejtik azt a Varieties of Democracy (V-Dem) keretében folytatott kutatások kapcsán, hogy azok a tapasztalatok, amelyek arról szólnak, hogy egy állam mikor és milyen vészhelyzeti kormányzati intézkedések bevezetésére kényszerül, egyúttal magukban foglalják a kivételes intézkedéseknek a hagyományos rendet alapvetően átalakító jellegét. A kivételes rendelkezések rámutatnak továbbá arra, hogy milyen rendkívüli veszélyek fenyegetik a demokratikus rendet és a nemzeti túlélést. Lührmann és Rooney vizsgálataiból az is következik, hogy a kivételes kormányzással kapcsolatos rendelkezések alapvetően a bekövetkező veszélyeknek a nemzetállami keretekhez képesti külső jellegéből indulnak ki, mindez arra utal, hogy a kivételes kormányzás paradigmája a nemzetközi rend instabilitásával kapcsolatos (Lührmann–Rooney, 2019: 6.). A szerzőpáros rámutat arra is, hogy a „rendkívüliség”, illetve annak politikai kommunikációban megjelenített valósága csökkenti a politikai vezetők számára a demokratikus szabályok átírásával együttjáró (a normál állapotban esetleg igen fájdalmas) politikai költségeket, hiszen ilyen helyzetekben a végrehajtó hatalom expanziója egyfajta társadalmi elvárás lesz (id. mű: 10–11.). Azonban mindez nem kellene szükségképpen együttjárjon egy antidemokratikus és autoriter irányba mutató vezéllyel, hogy a krízis elmúltával az állam és benne különösen a végrehajtó hatalom működés módja visszatér az intézményi normalitásokhoz. Lührmann és Rooney megközelítése alapján tehát egyrészt beszélhetünk arról, hogy a vészhelyzet apogóján a vezetők kiterjeszthetik hatalmuk alkotmányos és politikai határait a kivételes/rendkívüli hatalomgyakorlás adta kereteken túlra (*tartalmi visszaélés* a rendkívüli kormányzással), illetve meg is hosszabbíthatják a vészhelyzet időtartamát (*időbeli visszaélés* a rendkívüli kormányzással) (uo.). Általában a politikai ellenfelek megregulázása, a hatalmi akadályok és ellensúlyok (többek között az alkotmányos ellensúlyok, illetve a közigazgatás) semlegesítése, valamint a különféle elszámoltatási és felelősségre vonási lehetőségek kiküszöbölése lehetnek a mögöttes céljai a hatalomkoncentrációnak.

Összevetve mindezt az alkotmányos diktatúra kapcsán mondottakkal, jól láthatjuk, hogy az alkotmányos diktatúra hívei számára a rendkívüli kormányzás (tartalmi és/vagy időbeli) parttalansága korántsem jelent problémát, hanem sokkal inkább egy lehetőséget. Azok pedig, akik a vészhelyzetek kapcsán megerősödő végrehajtó hatalom miatt aggódnak, arra hívják fel a figyelmet, hogy a demokratikus és alkotmányos legitimitáció paradox módon a demokrácia aláásásának eszközévé torzulhat, hiszen a felszínen igazolhatja a hatalomkoncentrációt, amelyre bizonyos tartalommal és ideig valóban szükség lehet, de az autoriter vezető éppen ezt a bizonytalanságot használja ki (uo.).

A V-Dem kutatása (még a Covid-19-pandémia előtt) rámutatott arra, hogy pozitív korreláció húzódik az antidemokratikus (autoriter irányba történő) fordulat és a rendkívüli eszközökkel való kormányzás között: vészhelyzeti intézkedések idején az érintett országok esetében 59%-kal nagyobb a visszaesés valószínűsége, mint szükségállapot nélkül (id. mű: 16.). A szerzőpáros mindezek alapján azt javasolta, a kivételes állapotra tekintsünk úgy, „mint az autoriter folyamatok potenciális tünetére és gyorsítójára. A lázhoz hasonlóan ezek is erős figyelmeztető jelek arra, hogy valami baj lehet a demokrácia állapotával, és hogy az autokratizálódás folyamatban van” (id. mű: 18.). Vagyis a kivételes állapot egyszerre lehet oka és következménye is a demokratikus visszaesésnek (id. mű: 19.). Mindezek következtében a rendkívüli eszközökkel való kormányzás megítélése során fontossá válik a végrehajtó hatalom vezetője szándékainak a vizsgálata, annak folyamatos monitorozása a nyilvánosság által, hogy sem tartalmi, sem pedig időbeli szempontok szerint ne lépje túl a felhatalmazást és a rendkívüli eszközöket valóban a demokratikus rend védelmében (annak visszaállítása érdekében) és ne saját pozícióinak autoriter megerősítésére használja fel.

A kormányzásnak ezt a kivételes formáját azonban nem csak az alkotmányos diktatúra kapcsán, hanem a kortárs keretekben is övezheti megértő elfogadás: Eric Posner és Adrian Vermeule közös, 2011-ben megjelent *The Executive Unbound: After the Madisonian Republic* című könyvükben foglalták össze teóriájukat a „kötetlen végrehajtó hatalom” (*unbound executive*) egyesült államokbeli kontextusáról és a válságkormányzást neo-schmittianus, poszt-madisoni keretbe illesztik (Posner–Vermeule, 2011), „mert úgy vélik, hogy a fékek és elensúlyok madisoni rendszere, amelyben a különböző kormányzati ágak és szintek ösztönzik egymást arra, hogy féken tartsák egymást, ilyen körülmények között nem működik” (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1499.). Az Egyesült Államok vonatkozásában amellet érveltek, hogy a hatalmi ágak megosztásán alapuló madisoni alkotmány immáron átadta a helyét az elnök által vezetett adminisztratív államnak, amely felett a bíróságok, a tagállamok és még maga a Kongresszus is csak enyhe kontrollt képes gyakorolni (Posner–Vermeule, 2011). Posner és Vermeule érvelése a 2001. szeptember 11-e utáni Egyesült Államok, valamint a 2008-as gazdasági és pénzügyi világválság kontextusában fogalmazódik meg, de Posner a pandémia kapcsán igyekezett továbbfejleszteni azt (Posner, 2020). Ezen poszt-madisoni tézis szerint a kivételes kormányzás kulcsa a *sükségszerűség*, mivel csakis a kormányzat rendelkezik erőforrásokkal és kellő rugalmassággal a helyzet kezelésére (valamint a biztonság és polgári szabadságjogok közötti kiegyensúlyozásra): vészhelyzet esetén ugyanis a bírói és a törvényhozói ág hatalmas mennyiségű hatalmat ruház át a végrehajtó hatalomra, lemondva ezzel a hatáskörökről, és érvénytelenné téve Madison hatalmi ágak megosztására vonatkozó elképzelését (Ginsburg–

Versteeg, 2020: 1504.). A válsághelyzetben azonnali és racionális cselekvésre van szükség, amelyre a bíróság nem képes, hiszen eljárása lassú (holott minden perc számíthat), nyilvános (holott nemzetbiztonsági követelmények miatt sokszor titkosságra van szükség), tovább a bíróságnak nincs meg a szükséges politikai legitimitációja sem. Az információ és a gyorsaság hiánya miatt a törvényhozás sem alkalmas a cselekvésre, továbbá nem is rendelkezik közvetlenül a végrehajtó hatalom erőszakapparátusa felett, ugyanakkor (amint a harmadik pont alatti vészhelyzeti modellek kapcsán látni fogjuk) a végrehajtó hatalom előzetes felhatalmazással ruházható fel a rendkívüli intézkedésekre (uo.). Posner és Vermeule azonban (és itt jön be a képbe, hogy a rendkívüli eszközökkel való kormányzás és annak hatása a demokráciára lényegében objektív válság nélkül is hatást gyakorolhat) úgy vélik, hogy az amerikai eset rámutat arra, hogy a kötetlen végrehajtó hatalom jelensége korántsem korlátozódik a vészhelyzetekre, továbbá a modern adminisztratív és összetett kormányzati rendszerekben a fékek és ellensúlyok rendszere formálissá vált (Posner–Vermeule, 2011: 4.; Ginsburg–Versteeg, 2020: 1505.). Ahogyan a V-Dem tanulmánya kapcsán is láthattuk, a végrehajtó hatalom „kötetlenségének” kérdése számos kritikai szempontot vet fel, s ez igaz Posner és Vermeule megközelítésére is, hiszen a vészhelyzeti szituációban a korlátoktól mentes kormányzat tulajdonképpen hatalommal való visszaélésként is felfogható. Bruce Ackerman például elfogadja azt a megközelítést, hogy az amerikai végrehajtó hatalom korlátlan, ugyanakkor amellet érvel, hogy ez súlyosan aláásta, válságba taszította a köztársaságot az Egyesült Államokban (Ackerman, 2013).

Az eddigiekből is látható, hogy korántsem övezi egyöntetű megközelítés a kivételes állapotot a modern jog- és politikaelméletben: elfogadják annak adott esetre vonatkoztatott szükségességét, ugyanakkor élesen kritizálják, mivel autoriter irányba viheti el a demokratikus berendezkedést. Ezek a dilemmák csak fokozódtak a pandémia kirobbanásával, amely ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy a kivételes állapottal kapcsolatos demokrácia-dilemmák globálisan legyenek vizsgálhatók.

VÉSZHELYZETI MODELLEK ÉS COVID–19

Az Egészségügyi Világszervezet 2020. március 11-én nyilvánította világvárvánnyá a Covid–19 okozta betegséget. A járvány mértéke, gyors terjedése és ismeretlen természete gyors válaszokat követelt a nemzetállami kormányzattól az életek védelme, az egészségügyi rendszerek túlterhelésének megakadályozása, valamint a kormányzás folyamatosságának biztosítása érdekében. 2020 tehát igen jelentős a rendkívüli jogrendfajták és a vészhelyzeti kormányzások történetében, hiszen sohasem látott mértékben egyszerre kényszerültek

a világ kormányai rendkívüli intézkedések bevezetésére. Ahogyan Tom Ginsburg és Mila Versteeg (2020) rámutat, a koronavírussal együttjáró vészhelyzeti intézkedések arra kényszerítették a demokratikus kormányzatokat, hogy addig sohasem látott módon és mértékben korlátozzák a polgáraik, addig természetesnek gondolt, szabadságjogait (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1499.): országos szintű otthonmaradási intézkedések, katonaság által elrendelt kijárási tilalom, a vallási szertartások felfüggesztése, mobiltelefonok megfigyelése, az iskolák bezárása és más közszolgáltatások felfüggesztése, utazási korlátozások és a hírek cenzúrázása.

Mindez lehetőséget adott arra, hogy egy globális léptékű rendkívüli helyzetben tanulmányozhassuk a vészhelyzeti kormányzások különféle megoldásait. Az emberi életet és egészséget veszélyeztető pandémia keretében azonban a demokratikus politikai és jogi rendszerek működésmódja is veszélybe került: kétségessé vált a kormányzatok által életbe léptetett vészhelyzeti jogi keretek alkotmányossága, hiszen általános gyakorlattá vált, hogy a kormányzatok „a Covid–19-válaszlépések részeként kikapcsoljanak néhány szokásos (demokratikus) eljárást, és félretegyék a szokásos politikai és jogi elszámoltathatósági mechanizmusokat” (Molloy, 2021: 7). Vagyis, a koronavírus rámutatott a vészhelyzeti kormányzás egyik legnagyobb és az eszmetörténi előzmények kapcsán körvonalazott dilemmájára: az azokat alkalmazó rendszerek sem látják teljes mértékben az intézkedések hosszútávú hatásait a demokratikus kormányzásra, valamint azt sem, hogy mi lehet a végrehajtó hatalom pontos szándéka, az adott válság kezelésén túl, a rendkívüli eszközökkel (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1499.). Mivel a rendkívüli kormányzás ezer szállal kötődik ahhoz a jog- és politikai rendhez, amelynek keretében létrejön, amelynek védelme a feladata, ezért a koronavírussal kapcsolatos vészhelyzeti kormányzás és a demokrácia dilemmáinak vizsgálata előtt érdemes kitérni a különféle vészhelyzeti modellekre.

Vészhelyzeti modellek

A rendkívüli eszközökkel való kormányzás beindításának többféle módja lehetséges: az egyik fő megoldás az, amikor maga az alkotmány állítja fel a rendkívüli rezsimet és egyúttal annak korlátait (*alkotmányos modell*); a másik fő megoldás az, amikor a törvényhozás mozgásba hozásával maga a végrehajtó hatalom indítja el a rendkívüli jogkörökhöz vezető folyamatokat (*jogalkotási modell*); végül pedig külön kell majd szólni azokról az esetekről, amikor jogon kívüli megoldások vezetnek el a rendkívüli kormányzáshoz (*jogon kívüli modell*) (Ginsburg–Versteeg, 2020; Ferejohn–Pasquino, 2004).

Az „alkotmányos modell” a legáltalánosabb, hiszen manapság a világ alkotmányainak több mint 90 százaléka tartalmaz rendelkezéseket különféle

rendkívüli jogrendek bevezetésére (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1506.; Bjørnskov–Voigt, 2018: 101.). Ezekben az esetekben maga az alkotmány hatalmazza fel a végrehajtó hatalmat különféle vészhelyzetek (pl. háborús helyzet, természeti katasztrófa, lázadás vagy másféle közveszélyt okozó szituáció) esetén arra, hogy rendkívüli intézkedéseket hozzon, rendeleti úton kormányozzon, illetve ezekben az esetekben az alkotmány rendelkezik bizonyos szabadságjogok függesztéséről a vészhelyzet által megkövetelt módon és mértékben. Az alkotmányos modellben maga az alkotmányos berendezkedés függeszti fel a fékek és ellensúlyok rendszerét, továbbá ideiglenesen biztosítja a végrehajtó hatalmat, hogy más hatalmi ágak (különösen a törvényhozás, vagy szövetségi állam esetén a tagállamok) hatásköreivel éljen, mindezek miatt az alkotmányos modellben a végrehajtó hatalom igen tág lehetőségeket kaphat, amely alkalmas lehet a hatalommal való visszaélésre (Ferejohn–Pasquino, 2004: 218.). Ugyanakkor, ahogyan erre Ginsburg és Versteeg is rámutat, az alkotmányos rendelkezések nem csak feljogosítanak, hanem a történelmi tapasztalatok alapján korlátozni is próbálják a kormányzati ideiglenes túlhatalmat: ezek közül az egyik legfontosabb garancia, a fékek és ellensúlyok működtetésének rendkívüli körülmények közötti szűkített biztosítéka az, hogy a parlamentnek kell kihirdetnie a szükségállapotot (Ginsburg és Versteeg elemzése szerint a hatályos alkotmányok kb. 60 százaléka rendelkezik így) (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1507.). A különféle alkotmányos rendszerek további korlátozási lehetőségeket is intézményesítettek: a rendkívüli állapot hatálya alatt a parlamentet nem lehet feloszlatni, illetve nem lehet ezen idő alatt alkotmányt módosítani; sok alkotmány meghatározza azt, hogy meddig tarthat a rendkívüli kormányzás, illetve annak meghosszabbítása csakis parlamenti jóváhagyással lehetséges; az alkotmányok azokat a helyzeteket is felsorolhatják, amelyek egyáltalán lehetőséget adnak a rendkívüli intézkedések bevezetésére. A törvényhozáson kívül a bírói hatalmi ág is kontrollt gyakorolhat a rendkívüli eszközökkel kormányzó végrehajtás felett, folyamatosan ellenőrizve a rendkívüli hatásköröket, azt, hogy a bevezetett (alapjogi) korlátozások szükségesek és arányosak voltak-e (uo.).

A rendkívüli eszközökkel való kormányzásnak természetesen (és nagyon sok esetben) egyáltalán nem szükséges alkotmányos felhatalmazással és korlátozással rendelkeznie, hiszen a végrehajtó hatalom magától a törvényhozástól is felhatalmazást kaphat a vészhelyzeti intézkedésekre, ezt a megoldást Ferejohn és Pasquino a kivételes kormányzás „jogalkotási modelljének” nevezi, akik szerint ez a modell „...a vészhelyzeteket olyan rendes törvények elfogadásával kezeli, amelyek különleges és ideiglenes hatásköröket ruháznak át a végrehajtó hatalomra. Ez a gyakorlat azt jelenti, hogy a vészhelyzeti hatáskörök a jogrendszer rendes működéséhez képest kivételesnek tekintendők és hogy a vészhelyzet megszűnése után visszatérnek a rendes jogi és politikai

folyamatokhoz. Elvileg tehát a jogalkotási szükséghelyzeti hatáskörök ideiglenesek. Céljuk továbbá a korábbi jogi alkotmányos status quo helyreállítása...” (Ferejohn–Pasquino, 2004: 217). Ennek a megoldásnak a keretében is érvényesülhet a törvényhozás kontrollja, hiszen folyamatosan figyelemmel kíséri a rendkívüli hatalomgyakorlást, dönt a meghosszabbításáról vagy pedig felfüggeszti azt, ha az okot adó körülmények immáron nem állnak fenn, tovább olyan lehetőség is van, hogy a törvényhozásnak kell elfogadnia a vészhelyzetet aktiváló törvényt. Ferejohn és Pasquino amellett érvelnek, hogy a jogalkotási modellben valósulhat meg a végrehajtó hatalom feletti teljesebb kontroll, a törvényhozás és a bírói ellenőrzés folyamatosságával, tovább a parlament meg is szüntetheti végső soron a kormányzat felhatalmazását, ha a rendkívüli kormányzás elrendelésének okai és feltételei már nem állnak fenn (Ferejohn–Pasquino, 2004: 217–218.). Ginsburg és Versteeg a jogalkotási modell tekintetében megjegyzik, hogy a végrehajtó hatalom törvényhozás általi felhatalmazása lehetséges az azt kiváltó rendkívüli események bekövetkezése előtt (*ex ante*), illetve maguknak az objektív krízishelyzeteknek a felmerülése után (*ex post*). A törvényhozás ellenőrző és korlátozó jellege leginkább az *ex post*-jellegű megoldások esetén képes érvényesülni, ugyanis ezek biztosítják azt, hogy a törvényhozó hatalom folyamatosan részt vegyen a kormányzat mellett a rendkívüli esetek kezelésében (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1508.).

Végül érdemes az alkotmányos és jogalkotási modelleken túli szempontokra is utalni, hiszen a különféle krízisek ösztönözhetik az engedély nélküli vagy éppen a hatásköröket meghaladó intézkedéseket. Ez a modell abból indul ki (ami az alkotmányos diktatúra koncepciójában is kulcsfontosságú volt), hogy a végrehajtó hatalom számára valójában előnyösebb az, hogy kifejezetten jogalap (vagyis mindenféle alkotmányos vagy jogi kötöttség) nélkül cselekszik, hiszen a vészhelyzeti szituáció hatáskörök átruházásával és a polgárok szabadságjogainak korlátozásával jár, ezért ezek a helyzetek eleve jogszerűtlenek és célszerűbb mindezeket utóbb, az objektív vészhelyzet elmúltával értékelni (id. mű: 1509.). Oren Gross a 2001. szeptember 11-i terrortámadások kapcsán azzal érvelt, hogy a vészhelyzeti kormányzás tradicionális megoldásai (a „szokásos üzletmenet szerinti” modell) sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem biztos, hogy mindig a megfelelő választás (Gross, 2003: 1021.). Gross felvetette azt az alapvető dilemmát, amelyet a tradicionális Schmitt–Kelsen-vita kapcsán is láthattuk („a rendkívüli eszközökkel való kormányzás paradoxona”): hogyan oldható fel az az ellentmondás, hogy a rendkívüli kormányzás esetén egyszerre kell tekintettel lenni a normál állapot jogrendjére és túllépni azon. Az amerikai terrortámadások kapcsán utalt arra az ellentmondásra, hogy amíg a terroristák a jogelvek és normák szféráján kívül működnek, a demokratikus kormányoknak azonban vigyázniuk kell, hogy a terrorizmus ellen ne törvénytelen eszközökkel harcoljanak. Ellenkező esetben a terroristák legyőzése csak-

is annak a társadalomnak a demokratikus jellegének elvesztése árán sikerülhet, amelynek védelmében harcolnak (uo.). Gross kifejtette, hogy az általa javasolt „törvényen kívüli eszközök” (*extra-legal measures*) modelljében a közhatalmat gyakorlók kifejezetten felhatalmazva vannak a törvényen kívüli megoldások alkalmazására, ha úgy érzik, hogy szükséges a nemzet és a lakosság védelme (vagyis Gross szerint a közjó) érdekében, feltéve, hogy nyíltan és nyilvánosan elismerik cselekedeteik jellegét (id. mű: 1023.). Gross szerint a rendkívüli kormányzás egyetlen korlátja csakis utólagos lehet, méghozzá a társadalom lehetséges felelősségre vonási igénye: „Ezután az emberek feladata, hogy közvetlenül vagy közvetve (pl. a törvényhozásban választott képviselőiken keresztül) eldöntsék, hogyan reagálnak az ilyen intézkedésekre. Az emberek dönthetnek úgy, hogy a cselekvő személyt felelősségre vonják cselekedeteinek helytelenségéért, demonstrálva ezzel a megsértett elvek és értékek iránti elkötelezettséget. A cselekvő tisztviselőt felszólíthatják, hogy feleljen és jogi és politikai jóvátételt nyújtson tetteiért. A másik lehetőség az, hogy a nép utólagosan jóváhagyja a köztisztviselő jogellenes cselekedeteit.” (uo.). A jogon kívüli modell ilyen felfogása tehát amelletti elköteleződést jelent, hogy a népszuverenitás legitimálhatja a rendkívüli kormányzás során kifejtett kormányzati visszaéléseket. Ebből a modellből az is következik, hogy a bíróságoknak tartózkodni kell a vészhelyzeti intézkedésekről hozott ítéletektől, mert az azokat jóváhagyó döntések az utólagos értékelés során legitimálhatják a vészhelyzeti hatáskörök problémás alkalmazását. Vagyis a hatalomkorlátozó mechanizmusokat, a fékek és ellensúlyok rendszerét az adott vészhelyzeti időszakban átmenetileg fel kell függeszteni és a vészhelyzet elmúltával újra, teljes erővel kell működtetni (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1509.).

A bizonytalanság általánosságban is jellemző a vészhelyzetekre, mindez ebben a modellben fokozottan jelenik meg, hiszen a végrehajtó hatalom olyan helyzetbe kerül, amelynek rögtön nem biztos, hogy meg lehet adni a jogi igazolását és ez a modell éppen arra ad lehetőséget, hogy a kormányzat időt nyerjen a jogszerűség bizonyítására (uo.). Gross ugyanakkor óva int attól, hogy ezt a megközelítést összekeverjük a politikai realizmussal, hiszen a realisták sokszor azzal érvelnek, hogy erőszakos válságok esetén a demokráciáknak le kell mondaniuk a jogi és alkotmányos érvényesülésükről. Ezzel szemben a törvényen kívüli eszközök modelljének a célja a normativitás hosszú távú megőrzése és ellenőrzése, s ebben az ideiglenesen elkövetett „kis hibák” elősegítik a „nagyobb jó”, az alkotmányos rend fennmaradását. Mivel a modell a politikai és társadalmi felelősség, moralitás érvényesítésére törekszik és a végrehajtó hatalom intézkedéseivel szemben a nyilvánosságra és az őszinteségre helyezi a hangsúlyt, ezért Gross szerint alkalmas korlátot jelenhet a kormányzati hatalomkoncentrációval, az autoriter tendenciákkal szemben (Gross, 2003: 1024.).

A vészhelyzeti kormányzás a pandémia során: demokrácia és intézményei ellenálló képessége

A Covid-19 következtében előálló pandémia tehát lehetőséget adott arra, hogy a korábban is vizsgált vészhelyzeti megközelítéseket és modelleket, továbbá a demokrácia és a kivételes kormányzás ellentmondásait a világtörténelemben először egy globális kontextusban elemezzük (éppen ezen lépték és összehasonlító jelleg miatt lehetnek fontosak az itt tárgyalandó kutatások a hazai szakirodalom szempontjából). A következőkben olyan komparatív vizsgálatokat, országtanulmányokat mutatok be, amelyek segítségével komplex képet kaphatunk arról, hogy a korábban tárgyalt vészhelyzeti modellek miként kerültek alkalmazásra a Covid-19 kapcsán. A vizsgálódás fő célja azon tapasztalatok összegyűjtése, amelyek segíthetnek abban, hogy a jövőbeni rendkívüli helyzetekben hogyan, milyen modellek mentén célszerű és demokratikus alkalmazni a rendkívüli kormányzati eszközöket.

Az egyik legátfogóbb kutatást Ginsburg és Versteeg végezte, akik jelentős adatbázist állítottak össze és gyűjtöttek információt mintegy 106 országot illetően a világjárványra adott válaszlépésről 2020 július közepéig (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1513.). A szerzőpáros a pandémia kapcsán bevezetett rendkívüli kormányzást alapvetően az előzőekben bemutatott vészhelyzeti modellek keretében vizsgálta meg, és az egyik fő szempont a törvényhozások és bíróságok helyzete, állapota volt a világjárvány során. A szerzőpáros megállapította, hogy a leggyakoribb válasz a világjárványra a jogalkotási modell valamely elemének alkalmazása volt, az általuk vizsgált országok 52%-a támaszkodott jogszabályokra a világjárványra adott válaszlépések során. Ezek közé tartoznak többek között olyan nagy demokráciák, mint Németország, Franciaország, Hollandia, Svájc, Ausztria, az Egyesült Államok, Ausztrália, Belgium, Tajvan, Dél-Korea, Dél-Afrika és Japán (id. mű: 1516.).

A Ginsburg és Versteeg által vizsgált országok döntő többsége, 89%-a rendelkezik részletes alkotmányos vészhelyzeti szabályozással, ugyanakkor csupán 43%-uk hirdetett ki ilyen alkotmányos megalapozottságú vészhelyzetet (a teljes minta 40%-a), ezek közé tartozik többek között: Spanyolország, Magyarország, a Cseh Köztársaság, Magyarország, Örményország, Sierra Leone és Szenegál. Adatgyűjtésük egy további érdekes szempontra is rávilágít: az alkotmányok vészhelyzeti rendelkezéseinek aktiválása nem elsősorban attól függ, hogy az adott berendezkedés autoriter-e, hiszen a demokratikus rezsimek 42%-a és az autoriter rendszerek 33%-a élt ezzel a lehetőséggel (uo.). Előfordultak azonban olyan esetek (Kína, Kuba, Kamerun, Fehéroroszország, Szaúd-Arábia, Szudán, Kambodzsa, Ruanda, Laosz és Tanzánia) is, ahol a vészhelyzeti kormányzás kizárólag végrehajtói intézkedéseken alapult és nem került tisztázásra a bevezetett intézkedések jogalapja.

A vizsgálódások arra is alkalmasak voltak, hogy felmérjék a végrehajtó hatalommal szembeni, rendkívüli időszak során érvényesülő fékeket és ellensúlyokat, méghozzá a törvényhozásokat, a bíróságokat és az országos szint alatti (pl. helyi tisztviselők, önkormányzatok, a föderális berendezkedésű államok tagállamai) ellensúlyokat. A Ginsburg és Versteeg által vizsgált országok 64%-ában a törvényhozás közvetlenül részt vett a világjárvány kezelésében (szükségállapotot hirdettek ki vagy meghosszabbítottak, új jogszabályokat fogadtak el). Az alkotmányos modell szerint reagáló országok 75%-ában a törvényhozásnak kellett kihirdetnie vagy meghosszabbítania a szükségállapotot, míg a jogalkotási modell szerint reagálók 45%-ában a törvényhozás új törvényeket alkotott a világjárvány kezelésére, azonban 72%-ában az ilyen országoknak a jogszabályok ideiglenesek voltak és csakis a Covid-19-re vonatkoztak (uo.).

A demokratikus kontrollok és az intézményi ellenállóképesség erősségét mutatja, hogy a vizsgált országok 52%-ában a törvényhozók folyamatosan vettek részt a pandémia elleni küzdelemben (demokratikus országok 68%-ában, de még az autoriter rendszerek 30%-ában is) és így a végrehajtó hatalom ellensúlyozásában (id. mű: 1517). A Ginsburg és Versteeg által vizsgált országok 41%-ában a bíróságok közvetlenül részt vettek a világjárványra adott válaszlelésekben. A bíróságok a demokráciák 55%-ában kerültek bevonásra, míg az autoriter rendszerek 27%-ában (uo.): ilyen kontroll volt többek között az eljárási követelmények betartásának biztosítása; az alapjogok aránytalan és szükségtelen megsértése esetén a bíróságok kezdeményezhették a zárlat elrendelésének megakadályozását vagy feloldását; tovább a bíróságok konkrét cselekvésre is felhívhatják a végrehajtó hatalmat, hogy eleget tegyen alkotmányos kötelezettségének (id. mű: 1518–1526.). A vizsgált országok 34%-a esetén a rendkívüli intézkedésekkel szemben nemzetállami szint alatt jelentek meg ellensúlyozó erők, sőt a végrehajtó hatalom ellenőrzése akár mind a három szinten (törvényhozás, bíróságok, nemzetállami szint alatt) is működőképes volt, hiszen ezek közül egy vagy több végrehajtást ellensúlyozó faktor az országok 82%-a esetén megjelent (id. mű: 1517).

Sarah Engler és munkatársainak vizsgálata az európai perspektívákra koncentrált (Engler et al., 2021) és arra irányult, hogy milyen kapcsolat van egy ország demokráciájának minősége és a Covid-19-re adott kormányzati válaszok között. Azokra a rendkívüli intézkedésekre koncentráltak, amelyek hatással vannak a liberális demokráciákban védett értékekre, de rendkívüli események bekövetkezése esetén korlátozhatók. 34 európai ország vizsgálata alapján arra jutottak, hogy annak az állapotnak, illetve demokráciaminőségnek, amely felfüggesztésre kerül, jelentős hatása van a rendkívüli kormányzás minőségére, ugyanis azokban az országokban, ahol a demokrácia minősége vészhelyzet nélküli időkben magasabb, a kormányok vonakodtak olyan intézkedéseket elfogadni, amelyek potenciálisan ellentétesek a demokratikus elvekkel (id. mű: 1095.). A kutatás szerint erős az összefüggés az egyéni szabad-

ságjogok alkotmányos védelme és tényleges tiszteletben tartása, valamint aközött, hogy egy kormányzat vonakodott a Covid–19 elleni küzdelem részeként korlátozni ezeket a szabadságjogokat (uo.). A kutatók arra is rámutattak, hogy még egy globális válság esetén is meghatározóak az adott országra jellemző, speciális tényezők, amelyek determinálják a szakpolitikai válaszokat (id. mű: 1096.). Az erősebb demokráciák lassabban reagáltak a világjárványra, mert az elszámoltatható döntéshozók vonakodtak a polgári szabadságjogokat sértő közegészségügyi beavatkozások gyors megtételére (itt persze azzal a dilemmával szembesülünk, hogy a demokratikus működésmódhoz való ragaszkodás ára a járvány terjedésének hatékony megállításának elmulasztása), ugyanakkor a szerzők azt a korábbi percepciót is igazolva látták, amely szerint a pandémia megerősítheti a meglévő autoriter irányokat: ugyanis ott, ahol már korábban is tapasztalható volt a demokratikus visszaesés, a pandémia lehetőséget nyitott a hatalomra törekvő vezetők számára a hatalom további koncentrálására (uo.). A szerzők természetesen nem rejtik véka alá (főleg a svéd tapasztalatok alapján) azt, hogy a demokratikus eljárásmodok, kontrollok megőrzése igen sok járványügyi problémával jár, ugyanakkor kifejtik azt is, hogy a polgárok bevonása és a demokratikus normálállapot valamilyen fenntartása meghatározó a megelőzési politikák társadalmi elfogadhatósága és betartása szempontjából, vagyis szerintük a demokrácia minősége a pandémia kezelésének szükséges eszköze (uo.).

Massart és szerzőtársai egy másik fontos szempontra hívják fel a figyelmet a rendkívüli kormányzás és a demokrácia dilemmái tekintetében: kutatásuk eltérő a legtöbb megközelítéshez képest, amelyek a rendkívüli időszakban bevezetett korlátozásokból indulnak ki, Massart és társai az ún. *demokratikus kompenzátorokat* vizsgálták meg (Massart et al., 2021). A demokratikus kompenzátorok értelmezésükben olyan döntések, amelyek kivételes jogokat biztosítanak az egyéneknek, a nemzeti vagy nemzetállami szint alatti politikai intézményeknek, valamint a nem kormányzati szereplőknek, hogy kompenzálják a rendkívüli intézkedéseknek a polgári szabadságjogokra, a jogállamiságra gyakorolt negatív hatásait (pl. a rendkívüli döntések ideiglenes jellege, illetve a normál jogrendbe való beépítésükről való parlamenti döntés, társadalmi kontroll a vészhelyzeti kormányzás felett) (id. mű: 2021: 116.). Az előzőekben tárgyalt Engler és szerzőtársai (id. mű) megközelítéséhez hasonlóan Massarték is rámutatnak arra, hogy válsághelyzet esetén a gyenge és korlátozott ellenhatalmakkal rendelkező országok eleve jobban ki vannak téve a demokrácia és az emberi jogok sérülésének, mint azok, amelyekben normál helyzetben megfelelően működik a fékek és ellensúlyok rendszere; továbbá kifejtik azt is, hogy a demokráciák válságokkal szembeni ellenálló képességének megerősítése a parlamenti és helyi szintű ellenhatalmak megerősítését vonhatja maga után (Massart et al., 2021: 132–133.).

A kivételes eszközökkel való kormányzás vizsgálata a pandémia során, valamint a demokratikus kontrollmechanizmusok abból a szempontból is kulcsfontosságúak, hogy a jövőbeni válságokra készülve miként gondoskodhatunk a már említett intézményi ellenállóképességekről, amelyeknek természetesen egyik fontos összetevője a rendkívüli időszakban folyamatosan érvényesülő demokratikus kontroll, ugyanakkor Gabriele De Angelis és Emellin de Oliveira arra is javaslatot tettek, hogy az intézmények mellett azokat a személyeket, pártpolitikai tényezőket is vonjuk be a jövőbeni vizsgálódásokba, amelyek a rendkívüli kormányzást tekintélyelvű irányba torzíthatják (De Angelis–Oliveira, 2021).

ÖSSZEFOGLALÁS: DILEMMÁK A VÉGREHAJTÓ HATALOM VÉSZHELYZETI MEGERŐSÖDÉSE ÉS ENNEK ANTIDEMOKRATIKUS HATÁSA KAPCSÁN

A rendkívüli időszakok, válságok, egymásra torlódó ökológiai, közegészségügyi, társadalmi krízisek esetén tehát történelmi és politikai szempontból is természetes jelenség a végrehajtó hatalom megerősödése, ahogyan az is, hogy a jog- és politikai rendszerek, illetve a közösségek (alkotmányosan) korlátozni szeretnék a rendkívüli eszközökkel való kormányzást. Ebből az következik, hogy a modern alkotmányos rendszerekben alapvetően nem tekinthető antidemokratikusnak a normalitás, az alkotmányos normálállapot ideiglenes felfüggesztése, hiszen ennek a drasztikus lépésnek éppen az a célja, hogy megvédhető legyen a status quo. A szakirodalmi összefoglalóból láthattuk, hogy bármilyen objektív vészhelyzet esetén (különösen egy sok szempontból bizonytalan, kétségeket kiváltó pandémia tekintetében) igen bonyolult kérdés a rendkívüli eszközökkel való kormányzás demokratikus voltának megítélése. Annál is inkább, hiszen a szabadságjogok és a közegészségügy közötti egyensúlyt illetően a társadalmak között és egy-egy társadalmon belül is jogos nézetkülönbségek lehetnek. Úgy vélem, hogy a Covid–19 (illetve a vészhelyzeti modelleknek a XX. századi és az azt követő eszmetörténeti vitákba való beágyazódása) rámutatott arra, hogy alapvetően kell újragondolni a kivételes kormányzás paradigmáját és korántsem támaszkodhatunk egyértelműségekre. Vagyis a végrehajtó hatalom koncentrációja nem eleve antidemokratikus, ugyanakkor aktív (és persze a normálállapothoz képest rendkívüli) kontrollok nélkül azonban igen könnyen azzá válhat.

Ahogyan azt vizsgáltuk, a pandémia előtt a V-Dem keretében készült elemzés szerzői, Anna Lührmann és Bryan Rooney megállapították, hogy a kivételes állapot nem csak az oka, hanem a következménye is a demokrácia hanyatlásának (Lührmann–Rooney, 2019: 19.). Ugyanakkor, ahogy a pandémia során bevezetett rendkívüli jogrendek vizsgálata bemutatta: mind a demokratikus,

mind pedig az autoriter rezsimiek alkalmazták a rendkívüli eszközökkel való kormányzást, és a demokráciák általánosságban képesek voltak működtetni a különféle kontrollmechanizmusokat. Ezzel együtt mind Lührmann és Rooney, mind pedig a Covid–19-cel foglalkozó vizsgálatok (Ginsburg–Versteeg, 2020; Engler et al., 2021; Massart et al., 2021; De Angelis–Oliveira, 2021) egyik legfontosabb következtetése éppen az, hogy nem pusztán a kivételes kormányzás antidemokratikus hatásaiból érdemes kiindulni, hanem az elemzés első lépése annak vizsgálata kell legyen, hogy milyen rezsimben kerül alkalmazásra a végrehajtó hatalom megerősítése: vagyis a rendkívüli eszközökkel való kormányzás potenciális antidemokratikus megerősödése erősen függ attól, hogy milyen rendszerben kerülnek bevezetésre a rendkívüli intézkedések, a normálállapot demokráciaminősége tehát erősen meghatározza a rendkívüli helyzetet.

A demokratikus kontrollok szempontjából reménykeltő továbbá, hogy a Ginsburg–Versteeg-féle vizsgálatok azt mutatták, hogy a pandémia rendkívülisége és mindent átható jellege ellenére a demokratikus rendszerekben a végrehajtó hatalom nem vált korlátlanná, álláspontjuk szerint a hatalmi ágak közötti különféle interakciók, s az itt bemutatott korlátozási lehetőségek a madisoni, horizontális és vertikális hatalommegosztási mechanizmusok működését mutatják (Ginsburg–Versteeg, 2020: 1533.). A szerzőpáros amellettt érvel, hogy (a maguk összetettségével és ellentmondásos jellegével) a Covid–19 kapcsán bevezetett rendkívüli kormányzati rendszerek bebizonyították azt, hogy a kormányzati intézmények közötti fékek és ellensúlyok rendszere, továbbá a hatalmi ágak közötti kölcsönös együttműködés segíthet meghatározni a megfelelő egyensúlyt az egyéni érdek és a szélesebb társadalmi szempontok között, azzal együtt, hogy természetesen nem beszélhetünk egyetlen, objektívan helyes megoldásról (id. mű: 1534.).

Ugyanakkor az is egyértelmű ezekből a tapasztalatokból, hogy komplex kontroll szükséges a végrehajtó hatalom felett a kivételes eszközökkel való kormányzás demokratikus legitimációjához, hiszen a rendkívüli állapot egyfajta „hajlamosító” tényezőként funkcionál az autoriter fordulatok tekintetében: Lührmann és Rooney kifejtették, hogy az autoriter irányokba való fordulások majdnem 60%-kal nagyobb valószínűséggel fordulnak elő olyan években, amikor szükségállapotot hirdettek (Lührmann–Rooney, 2019: 18.). De azt is érdemes leszögezni, hogy a kivételes állapot nem tekinthető önmagában az autoriter fordulat legfőbb okának, hiszen a rendkívüli kormányzati eszközök a demokratikus intézmények lebontására és az autoriter fordulattal szembeni ellenállás leépítésére szolgáló alkalmi struktúrát jelentenek a vezetők számára. Vagyis nem feltétlenül jelentik az autokratizálódás vagy akár a demokratikus összeomlás kiváltó okát vagy okozóját (uo.). Mindezekre azért fontos felhívni a figyelmet az ökológiai- és klímaválság korszakában, mert egyre több és egyre mélyrehatóbb, egymásra torlódó válsággal vagyunk kénytelenek szembenézni

és a rendkívüli kormányzás (politika)történeti és a Covid–19-hez kapcsolódó kortárs tapasztalatai azt mutatják, hogy vissza kell és vissza is lehet találni a rendkívüli kormányzás eredeti célkitűzéséhez: vagyis a demokratikus status quo védelméhez. De ennek előfeltétele a végrehajtó hatalommal szembeni, normálállapoton túlmutató, rendkívüli kontrollok hatékony működtetése.

JEGYZETEK

- ¹ Jelen tanulmány a szerző Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Posztdoktori Kiválósági Program keretében folytatott, *A rendkívüli jogrend a globális ökológiai és járványügyi válságok tükrében* című (NKFIH-azonosító: 139007) kutatása, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.
- ² A projekt oldala és összefoglalása elérhető itt: <https://jog.tk.hu/covid19>
- ³ Nagyon fontos kiindulópontnak tekintem az itt jelzett hazai társadalomtudományi kutatásokat a pandémia komplex hatásainak vizsgálatát illetően, ezen kutatások részletes vizsgálatára egy készülő monográfiában térek majd ki, amely jelen tanulmány továbbfejlesztése lesz.
- ⁴ A Constitute Project adatai alapján jelenleg 179 alkotmány tartalmaz ilyen típusú rendelkezéseket: <https://www.constituteproject.org/>
- ⁵ 1925-ben Mussolini miniszterelnökként rögtön rendkívüli hatalmat adott magának; a weimari demokrácia számára a végső dőfést megadó és Adolf Hitler győzelmét elősegítő 1933-as felhatalmazási törvény; valamint az Indira Gandhihoz köthető 1975-ös rendkívüli állapot Indiában a politikus ellenfeleinek fogva tartásához és kínzásához vezetett (Ginsburg–Versteeg, 2021: 1507).
- ⁶ Vizsgálatuk mellett érdemes kiemelten utalni még az EXCEPTIUS-projektre, amely interdisciplináris ismeretekkel járul hozzá a demokratikus ellenálló képesség vizsgálatához annak felméréseivel, hogy egyes demokratikus rendszerek miért bizonyulnak ellenállóbbnak a válságokkal szemben, és mely politikai reformok növelik ezt az ellenálló képességet. A projekt oldala itt érhető el: <https://exceptius.wordpress.com/>. Tovább Ginsburg és Versteeg is utal az Oxfordi Egyetem Blavatnik School of Governance koronavírusral és a kormányzati reakciókkal kapcsolatos kutatására: <https://www.bsg.ox.ac.uk/research/covid-19-government-response-tracker>, valamint a Center for Civil and Political Rights kutatásaira: <https://lookerstudio.google.com/u/0/reporting/1sHT8quopdfavCvSDk7t-zvqKIS0Ljju0/page/dHMKB>, illetve az International Center for Non-Profit Law a civil szabadságjogok és a koronavírus kapcsolatával foglalkozó vizsgálódásaira: <https://www.icnl.org/covid19tracker/>.

IRODALOM

- Ackerman, Bruce (2013): *The Decline and Fall of the American Republic*. Cambridge–London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Agamben, Giorgio (2005): *State of Exception*. Ford.: Kevin Attell, Chicago, The University of Chicago Press

- Agamben, Giorgio (2016): Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig. Ford.: Dobrai Zsolt Levente. *A Szem*, 2016. március 27., <http://aszem.info/2016/03/giorgio-agamben-az-ellenorzo-allamtol-a-destitualo-hatalom-praxisaig/>
- Benjamin, Walter (2003): *Selected Writings*. Vol. 4, 1938–1940. Szerk.: Howard Eiland–Michael W. Jennings. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bjørnskov, Christian–Voigt, Stefan (2018): The architecture of emergency constitutions. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 16, No. 1. May, 101–127. <https://doi.org/10.1093/icon/moy012>
- Crego, Maria Diaz–Kotanidis, Silvia (2020): States of emergency in response to the coronavirus crisis Normative response and parliamentary oversight in EU Member States during the first wave of the pandemic. *European Parliamentary Research Service*. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU\(2020\)659385](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_STU(2020)659385)
- Coppedge, Michael (2017): Eroding regimes: What, where, and when? *Varieties of Democracy (V-Dem) Institute Working paper*, 2017: 57., November. https://www.v-dem.net/media/publications/v-dem_working_paper_2017_57.pdf
- Corradetti, Claudio–Pollicino, Oreste (2021). The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers? The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*, Vol. 22, No. 6, September, 1060–1071. <https://doi.org/10.1017/glj.2021.48>
- De Angelis, Gabriele–Oliveira, Emellin de (2021): COVID-19 and the “state of exception”: assessing institutional resilience in consolidated democracies – a comparative analysis of Italy and Portugal. *Democratization*, <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1949296>
- Engler, Sarah–Brunner, Palmo–Loviát, Romane–Abou-Chadi, Tarik–Leemann, Lucas–Glaser, Andreas–Kübler, Daniel (2021): Democracy in times of the pandemic: explaining the variation of COVID-19 policies across European democracies. *West European Politics*, Vol. 44, No. 5-6, March, 1077–1102. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1900669>
- Ferejohn, John–Pasquino, Pasquale (2004): The law of the exception: A typology of emergency powers. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 2, No. 2. April, 210–239. <https://doi.org/10.1093/icon/2.2.210>
- Gárdos-Orosz Fruzsina–Lőrincz Viktor Olivér (szerk.) (2020): *Jogi diagnózisok. A COVID–19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Gárdos-Orosz Fruzsina–Lőrincz Viktor Olivér (szerk.) (2021): *Jogi diagnózisok II. A COVID–19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, L’Harmattan Kiadó.
- Ginsburg, Tom–Versteeg, Mila (2020): The Bound Executive: Emergency Powers During The Pandemic. *Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper*, No 52. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3608974>
- Gross, Oren (2003): Chaos and Rules: Should Responses to Violent Crises Always Be Constitutional? *The Yale Law Journal*, Vol. 112, No. 5. February, 1011–1134. <https://www.yalelawjournal.org/article/chaos-and-rules-should-responses-to-violent-crises-always-be-constitutional>
- Hoelzl, Michael–Ward, Graham (2014): *Introduction*. In: Carl Schmitt: *Dictatorship*. Polity Press, x–xxix.
- Körösényi András (2000): Carl Schmitt állam- és politikaelméleti alapfogalmai. *Politikatudományi Szemle*, 2000/3–4., 5–24.

- Levitsky, Steven–Ziblatt., Daniel (2018): *How democracies die*. London, Viking, Penguin Books.
- Lührmann, Anna–Rooney, Bryan (2019): When Democracy has a Fever: States of Emergency as a Symptom and Accelerator of Autocratization. V-DEM Working Paper Series, 2019: 85., March. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3345155>
- Mechkova, Valeriya–Lührmann, Anna–Lindberg, Staffan I. (2017): How much democratic backsliding? *Journal of Democracy*, Vol. 28, No. 4, October, 162–169. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/how-much-democratic-backsliding/>
- Massart, Tom–Vos, Thijs–Egger, Clara (2021): The Resilience of Democracy in the Midst of the COVID-19 Pandemic. *Politics of the Low Countries*, Vol. 3, No. 2, 113–137. <https://doi.org/10.5553/PLC/000018>
- Molloy, S.P. (2021): Emergency Law Responses to Covid-19 and the Impact on Peace and Transition Processes. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/emergency-law-responses-to-covid19.pdf>
- Nagy Zoltán–Horváth Attila (szerk.) (2021): *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet.
- Nagy Zoltán–Horváth Attila (szerk.) (2021): *Emergency Powers in Central and Eastern Europe: From Martial Law to COVID-19*. Budapest, Miskolc, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law; Central European Academic Publishing.
- O’Donoghue, Amy (2015): Sovereign Exception: Notes on the Thought of Giorgio Agamben. *Critical Legal Thinking*, 2015. június 2. <http://criticallegalthinking.com/2015/07/02/sovereign-exception-notes-on-the-thought-of-giorgio-agamben/>
- Posner, Eric–Vermeule, Adrian (2011): *The Executive Unbound: After the Madisonian Republic*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Posner, Eric A. (2020): The Executive Unbound, Pandemic Edition. *Lawfare Blog*, 2020. március 23. www.lawfareblog.com/executive-unbound-pandemic-edition
- Rooney, Bryan (2019) Emergency Powers in Democracies and International Conflict. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 63, No. 3, March. <https://doi.org/10.1177/0022002718755251>
- Rossiter, Clinton [1948] (2017): *Constitutional dictatorship*. London, New York, Routledge, Taylor & Francis Group.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. Ford.: Paczolay Péter. Budapest, ELTE ÁJK.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Schmitt, Carl (2006): *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago–London, University Of Chicago Press
- Schmitt, Carl (2014): *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*. Ford.: Hoelzl, Michael–Ward, Graham. Cambridge, Polity Press.
- Svolik, Milan W. (2015): Which democracies will last? Coups, incumbent takeovers and the dynamic of democratic consolidation. *British Journal of Political Science*, Vol. 45, No. 4, October, 715–738. <https://doi.org/10.1017/S0007123413000550>
- Tacik, Przemyslaw (2021): The Blizzard of the World: COVID-19 and the Last Say of the State of Exception. *Acta Universitatis Lodziensis*, Vol. 96, 17–32. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.96.02>

POLITIKATÖRTÉNET

Csizmadia Ervin

A kormányzati ciklusok mintázatának
változásai 1990–2010

Külföldi példák és magyar váltógazdálkodási ciklus módosulása 2006-ban

A KORMÁNYZATI CIKLUSOK MINTÁZATÁNAK VÁLTOZÁSAI 1990–2010

Külföldi példák és magyar váltógazdálkodási ciklus módosulása 2006-ban

Csizmadia Ervin

*A tanulmány beérkezett: 2023. május 14., opponálás: 2023. május 15. – 2023. június 7.,
véglegesítés: 2023. augusztus 3.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1990 utáni magyar politikát viszonylag ritkán vizsgáljuk a kormányzati ciklusok hosszúsága felől és még kevésbé teszünk összehasonlításokat a magyar ciklusok hosszúsága és a nemzetközi trendek között. A tanulmány első részében az 1990 előtti nyugati trendekből hoz adatokat a szerző, mégpedig azért, mert ezeknek a trendeknek alapvető hatásuk volt a rendszerváltás utáni magyar politikára. A továbbiakban megállapítja, hogy 1990 és 2002 között úgynevezett rövid ciklusok érvényesültek, ami négy évenkénti szinte szokássá váló váltógazdálkodást jelentett. Az írás középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy ez a négy éves ciklusgazdálkodás hogyan és miért tört meg 2006-ban, s miért jött létre az első kétciklusú kormányzás a 2006-os választás nyomán. A szerző – angol példákra hivatkozva – bevezeti a „kormányzati degenerálódás” fogalmát, amely a szakirodalomban a harmadik, de főként a negyedik ciklusukat töltő kormányok esetében következik be, és indokolja, a fogalom milyen megszorításokkal alkalmazható a 2006 után második ciklusát töltő kormányra. Az írás végén a cikk szerzője amellettt érvel, hogy a ciklus kutatások horizontját érdemes kitágítani nem csak nemzetközileg, hanem a magyar politikatörténet régebbi folyamatai felé is.

Kulcsszavak: rövid ciklus ■ hosszú ciklus ■ ciklusmintázat ■ kormányzati
elfáradás ■ történelmi összehasonlítás

Az alábbi tanulmány középpontjában annak a kérdésnek a megválaszolása áll, hogy milyen következményekkel jár, ha egy országban a ciklusgazdálkodás szokásszerű rendje „hirtelen” megfordul. A ciklusgazdálkodás vagy a ciklustörés fogalmáról az alábbiakban bőven esik szó; a bevezetőben annyit szükséges megállapítani, hogy Magyarországon 1990-et követően – egészen 2006-ig – ún. „egyciklusú” kormányzati periódusok váltakoztak, s a 2006-os választáson fordult meg a trend, amikor az MSZP–SZDSZ-páros mandátumot nyert egy újabb kormányzati ciklusra. Az, hogy ez korábban senkinek nem sikerült, természetesen nem a szándék hiányának köszönhető; nincs olyan kormány(párt), amelyik ne akarna több cikluson át kormányozni. Viszont az ellenzéki pártok-

nak (a protest hangulatú választói tömegek segítségével) ezt a szándékot minden választás alkalmával sikerült megíúsítania.

2006-ban viszont a 2002–2006 közötti jobboldali ellenzék erre nem volt képes, s az MSZP és az SZDSZ koalíciója megkezdhette második kormányzati ciklusát, amelytől a kormányzati hatékonyság növekedését, illetve egy mélyreható reformprogram megvalósítását remélte. Csakhogy a várakozások nem igazolódtak, sőt, éppen ellenkezőleg: a kormányzati hatékonyság nem növekedett, mélyreható reformok nem következtek be és a politikai versenyben a korábbiaknál lényegesen intenzívebb polarizálódás kezdődött.¹ Az első hazai kétciklusú kormányzás tehát nem nevezhető sikeresnek. Ráadásul 2009-ben – az 1990 utáni korszakban először – a többségi kormányzás kisebbséginek adta át a helyét, majd 2010-ben az addig ellenzékben lévő Fidesz (szatellitpártjával együtt) kétharmados felhatalmazást szerzett.

Bár a mai politikatudomány elsősorban a 2010 utáni korszakra, és azon belül a Fidesz permanens kétharmados kormányzásaira koncentrál, írásommal azt szeretném bizonyítani, hogy legalább ilyen érdekes az azt megelőző korszak, már csak az addig érvényesülő cikluslogika 2006-ban történő megbomlása miatt is. Az alábbiakban e cikluslogika vizsgálata során három tézist igyekszünk bizonyítani. 1. Magyarországon a rendszerváltó elit – nyugati mintákat szem előtt tartva – fontos alapértéknek tekintette, hogy stabil kormányzásokat hozzon létre. Ennek a szándéknak a jegyében 2006-ig sem négy évnél hosszabb, sem annál rövidebb ciklusok nincsenek. 2. A négy éves ciklusok addig működőképesek, amíg a kompetitív elitverseny ellensúlyozására a regnáló kormánykoalíciókon belül van egy, a partnereinél jóval nagyobb méretű, a kormányzást lényegében egyedül is biztosítani képes párt. 3. Erős korreláció van az egyciklusú kormányzás 1990 óta tartó hagyományának 2006-os megtörése és a kormánypolitika hatékonyságának csökkenése között. A rendszerváltás utáni első kétciklusú kormányzás ugyanis felveti annak a lehetőségét, hogy végleg megszakad az addigi cikluslogika, és a baloldali-liberális többség hosszabb időtávra rendezkedik be. A kétciklusú kormányzásra való áttérés drasztikus ellenhatásként jön létre 2010-ben a Fidesz kétharmada, amely 2023-ban is tart. Ebben a dolgozatban azonban az utolsó tizenhárom évet nem vizsgáljuk. Ezúttal ugyanis nem a Fidesz „hosszú ciklusára” vagyunk kíváncsiak, hanem arra a fejlődési folyamatra, amely a demokrácia első 20 évében a cikluslogikát jellemezte, s amely – hipotézisünk szerint – hozzájárult a 2010 utáni helyzet kialakulásához.

A dolgozat első részében – jó néhány nemzetközi (nyugat- és kelet-közép-európai) példát bemutatva – definiáljuk a ciklusgazdálkodás fogalmát. Utána feltérképezésre kerül az 1990–2010 közötti magyar ciklusgazdálkodás, legfőképp azok a jellemzők, amelyek arra egy ideig (2002) stabilizálólag, majd (2002 után) destabilizálólag hatottak. Harmadszor megvizsgáljuk a 2006-os „ciklusváltás” okait, s azt, hogy a ciklusnak egyről kettőre történő „meghosszabbo-

dása” milyen újszerű folyamatokat indított be és ezek hogyan hoztak létre olyan új konfliktusokat, amelyek a magyarországi helyzetre is használhatóvá teszik egy brit kutató, Timothy Heppel fogalmát. Ő a „degenerálódás” kifejezést használja a több ciklusú brit kormányokra, szerinte egy bizonyos ciklus-hosszúság után szinte törvényszerű az adott kormány elfáradása. Hipotézisem az, hogy bár 2006 és 2010 között az MSZP–SZDSZ-kormány még csak a második ciklusát töltötte, de az egyciklusú kormányok addigi hagyománya után már ez a „ciklusnövekedés” is elég volt ahhoz, hogy bizonyos degeneráló tendenciák megjelenjenek a magyar politikában, és a politikai verseny új, a korábbinál jóval polarizáltabb légkörét teremtsék meg. Feltevésemet az írás megfelelő helyén szeretném részletesen bizonyítani. Az írás végén összegzem a teoretikus belátásokat, s óvatos javaslatot teszek egy szisztematikusabb (történeti és összehasonlító) cikluskutatói projektre.

Röviden megemlítem még, hogy a szakirodalomból Nyugat-Európára vonatkozóan döntően 1990 előtti példákat hozok. Az indok az, hogy az 1990 utáni Magyarországon a mintát döntően az 1990 előtti nyugati példák jelentették, azaz a magyar pártrendszer viszonyítási pontja az 1990 előtti nyugat-európai ciklusgazdálkodás volt.

A CIKLUSGAZDÁLKODÁS FOGALMA, KORMÁNYZATI CIKLUSOK JELENTŐSÉGE NYUGAT- ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A kormányzati ciklusokra vonatkozó hatalmas nemzetközi irodalom feldolgozása még csak nyomokban sem történik meg az alábbiakban.² A rendelkezésre álló szakmunkákból egyrészt azokat használom, amelyek adatokat tartalmaznak a ciklusok hosszúságára, illetve a kormánykoalíciók összetételére (Woldendorp–Keman–Budge, 1993 és 1998; Müller-Rommel, 2005; Somer-Topcu–Williams, 2008; legújabban a *West European Politics* című folyóirat foglalkozik tematikus számában a parlamenti és kormányzati terjedelem kérdésével: Hazan–Rasch, 2022; Walther–Hellström, 2022).

Másrészt azt az irodalmat veszem tekintetbe, amely valamiféle logikai magyarázatot is kínál a tanulmány alapkérdésére: milyen horderejű változásokat idézhet elő a ciklusgazdálkodás megszokott rendjében, ha az addig „főlös” többségben működő kormánykoalíció egy választást követően „egyszerű” (minimális) többségéivé válik?

Témánkhoz szorosabban kapcsolódva, a 2004 előtti kelet-közép-európai ciklusokat vizsgálva Csaba Nikolenyi úgy látja: egy kormánykoalíció teljesítő-képessége és többségi nagysága között Kelet-Közép-Európában alapvető összefüggés áll fenn (Nikolenyi, 2004). Tétele két elemből áll. Egyrészt Magyarországon 2002-ig úgynevezett *főlös* többségi kormányok váltogatták egymást, amelyek (a négy évenkénti váltások ellenére is) képesek voltak a kormányzati

stabilitás megteremtésére. Másrészt 2002-ben *minimális* többségi kormány jött létre, s ez komoly szerepet játszott a kormányzati stabilitás megrendülésében, illetve abban, hogy 2006-ban létrejött a kétciklusú kormányzás.³ Írása fontos, de nem gondolom, hogy a „fölös többség – minimális többség” metszet alkalmazásával önmagában választ adhatunk a minket érdeklő összes kérdésre. Szükségünk van még annak bemutatására, hogy a fölös többség – minimális többség metszetben bekövetkezett változás *hogyan hozza létre* a „ciklushosszabodást”, s ennek van-e (s ha igen, milyen) összefüggése az említett „degenerálódással”.

E dolgozat kulcskategóriája tehát a *ciklus*, ezért ennek a fogalomnak a pontosabb behatárolásával kell kezdenünk. A ciklus – a legegyszerűbben megfogalmazva – két választás között a kormányzásban eltöltött idő. Demokratikus rendszerekben a kormányzati ciklusoknak van egy viszonylag kialakult mintázata. Ez a mintázat a következő jellemzőkből tevődik össze: 1. *Ciklusjellemző* – az adott országban inkább az egy- vagy a több- (sok)ciklusú kormányzás-e a jellemző?; 2. *A kormánykoalíciók mérete* – fölös többségi, minimális többségi vagy kisebbségi kormányok regnálnak-e?; 3. *A kormányok pártösszetétele* – egypárti, egyszerű koalíciós vagy nagykoalíciós kormányok-e a jellemzőek? A három mutató alapján meglehetősen pontossággal meg tudjuk mondani, hogy egy adott országnak milyen a ciklusgazdálkodása.

A ciklusgazdálkodás évtizedek alatt rögzült hagyományokat jelent; ennyi idő szükséges ahhoz, hogy a ciklusok ismétlődése vonatkozásában trendekről beszélhessünk. A trendek megfelelő esetszám mentén kibontakozó tendenciák. Az 1945 utáni klasszikus nyugat-európai demokráciák⁴ több mint négy évtized alatt megfelelő esetszámot produkáltak, amelyek alapján például elmondhatjuk, hogy Nagy-Britanniában, Németországban vagy Svédországban inkább a hosszabb ciklusok jellemzőbbek, míg Olaszországban például a rövidebbek vagy egyenesen a „ciklustörések”, amikor egy-egy kormány a négyéves intervallumot sem tudja kitölteni. Ugyanakkor, ha az átlagokat nézzük, a nyugat-európai kormányok élettartama sem éri el a négy évet. Norman Schofield kormányzás-időtartam vizsgálata szerint 1945 és 1987 között a legtovább luxemburgi kormányok regnálnak (bár ezek átlagos élettartama sem éri el a négy évet); őket Ausztria, Németország és Izland követi, míg a sor végén a belgák, a finnek és az olaszok állnak (Schofield, 1995: 249.; lásd még uő: 1987).

Müller és Strom 16 nyugat-európai nyugati parlamentáris demokrácia kormányzati méreteinek alakulását vizsgálva bemutatja, hogy inkább egypártiak vagy koalíciósak-e az 1945–1990 közötti kormányok (Müller–Strom, 2000: 2.). Tanulmányukból kiderül: a kormányzatok egy országon belül eléggé kiszámíthatóak összetételüket illetően: Nagy-Britanniában a vizsgált időszakban a kormányok száz százalékban egypártiak, míg – másik végletként – Hollandiában mindig koalíciósak. A skála két pontja között helyezkednek a többi vizsgált ország kormányai; itt tehát a kormányzati összetétel állandó trendjeit re-

gisztrálhatjuk. A kormányzati ciklusgazdálkodás tág is rugalmas keretek között zajló folyamat, ami azt jelenti, hogy egypárti vagy koalíciós keretek között sokféle kombináció valósulhat meg. Ez azért fontos, mert a kormányváltásokat az aktorok nem értékelik ciklustörésnek és ez nem is nagyon változtatja meg a magatartásukat.⁵

A nyugat-európai tapasztalatok a ciklusgazdálkodásnak arra a vonására hívják fel a figyelmünket, hogy nincsenek benne „hirtelen” változások, a mintázat állandó és stabil.⁶ Ezzel szemben olykor azért ott is, Kelet-Közép-Európában pedig az elmúlt 20 évben gyakran történtek *hirtelen* módosulások. Mit jelent a „hirtelen” változás? 1. *Hirtelen ciklusrövidülés* – amikor egy országban tartósan több (olykor három-, sőt négy)ciklusú kormányok működnek, majd pedig ennek a ritmizáltságnak vége szakad, és legalább két egymást követő választást is más politikai erők nyernek meg, egyciklusú kormányzati képletet hozva létre. 2. *Ciklushosszabbodás* – amikor egy országban a kormányok hagyományyszerűen rövid életűek, olykor az egy ciklust sem töltik ki, ám „hirtelen” megváltozik a helyzet és hosszabb kormányzati periódusok alakulnak ki. Persze ezeket a trendeket csak utólag, kellő esetszám bekövetkeztével tudjuk regisztrálni.

Kelet-Közép-Európa 1990 utáni kormányzati ciklusgazdálkodását vizsgálva, szembetűnő, hogy itt a kormányok ciklusideje jóval rövidebb, mint a nyugat-európai átlag; a poszt szocialista térségben a kormányok élettartama hektikusabb.⁷ A kormányzati ciklusokkal foglalkozó ismert kutató, Müller-Rommel 10 kelet-közép-európai ország kormányait vizsgálta 1990 és 2003 között (Müller-Rommel, 2005: 5.). Adataiból kiolvashatjuk, hogy a magyar és a cseh kormányok a legtartósabbak, miközben számos országban alig lépik túl az 1 éves élettartamot. Lettországból például a 10-ből mindössze 1 kormány érte meg a 2,5 évet és 3 jutott túl az 1 éven, az összes többi 1 év alatt befejezte működését. Látványos változást (kormányzati ciklusnövekedést) regisztrál a szerző Szlovákia esetében, ahol az első 4 kormány egyaránt 1 év alatt teljesített, majd a következő 2 kitöltötte mandátumát. Litvániában viszont éppen fordított a helyzet: a vizsgálati időszakba bevont utolsó 3 kormány közül egyik sem érte meg az 1 éves működést.

Még érdekesebb a szerző másik adatsora, amely kabinet típusok szerint is bontja a kormányzati ciklusokat. Ebből az állapítható meg, hogy a kormányzatok háromötöde többségi, egyharmada kisebbségi; a többségi kormányok átlagos élettartama viszont kétszer akkora (2 év), mint a kisebbségieké (1 év). Müller-Rommel 19 minimális többségi kormányt és 16 fölös többségi kormányt regisztrál, s ezek működési ideje közel azonos. Ez Nyugat-Európával összevetve feltűnő különbség, hiszen ott jóval tartósabbak a minimális többségi koalíciók (id. mű: 6.). Látni fogjuk, hogy Magyarországon éppen ellenkezőleg: a 2002 utáni minimális többségi kormányzásra való áttérésnek komoly szerepe volt a 2006-os ciklushosszabbodásban.

További fontos innovációja a dolgozatnak, hogy a Woldendorp-féle metódust alkalmazva⁸ kíváncsi a miniszterelnököknek és a minisztereknek a kormányzásban eltöltött összehasonlítható adataira is, s a térségi adatokat nyugat-európai adatokkal ütközteti. Nyugat-Európában például a miniszteri időtartam kétszer annyi, mint Kelet-Közép-Európában; míg régiókban egy miniszter átlagosan 2 évet, addig Nyugaton 4,5 évet tölt a hivatalában (id. mű: 8.). A vizsgálatba bevont kormányfők is sokkal kevesebbet vannak hivatalban, mint nyugati kollégáik: 49 térségbeli miniszterelnökből 15 kevesebb mint 1 évig volt hivatalban, igaz 9 miniszterelnök több mint 4 évig. Az arány nem jó: „a miniszterelnökök 66 százaléka nem elég hosszú időt tölt a hivatalában, ahhoz, hogy beletanuljon szerepébe.” (id. mű: 10.).

A kelet-közép-európai kormányok, miniszterelnökök és miniszterek együttes mutatóit vizsgálva a szerző egy még érdekesebb megállapítást tesz: időtartam dolgában a miniszterelnökök állnak a legjobban (2,4 év), őket a miniszterek követik (2 év) s csak a harmadik helyen állnak a kormányok (1,6 év), azaz az *aktorok* szintjén van a relatíve legnagyobb, míg a *struktúra* szintjén a relatíve legkisebb stabilitás (id. mű: 10.). A szerző által kifejlesztett Kabinet Stabilitási Indexből az is kiderül, hogy Magyarország e kombinált mutató tekintetében Szlovénia után (Csehországgal együtt) a második helyen áll (id. mű: 11.).

RÖVID KORMÁNYZATI CIKLUSOK ÉS KORMÁNYZATI STABILITÁS MAGYARORSZÁGON (1990–2006)

A továbbiakban arra vagyok kíváncsi, milyen tényezők tartották fenn az egyciklusú kormányokat, s mely tényezők vezettek az egyciklusú kormányzás felteteleinek erodálódásához. Ismét leszögezzük: 1990-ben a rendszerváltó elitek *nem* arról döntöttek, hogy a jövőben egyciklusú kormányzást honosítanak meg (erre egy versengő demokráciában nem is lettek volna képesek), hanem a kormányzás minimális stabilizálásáról, arról, hogy a regnáló kormányok – függetlenül az őket érő heves ellenzéki támadásoktól – *legalább* egy ciklust végig kormányozzanak. Az tehát, hogy az Antall/Boross-, a Horn- és az Orbán-kormány – kelet-közép-európai viszonylatban – stabilan kitölti 4 éves mandátumát (tovább viszont nem tud kormányozni), egy „megtervezett”, ám viszonylagos stabilitásról tanúskodik. „Megtervezett” abban az értelemben, hogy az aktorok a kormányzati cikluskeret alkotmányos védelmében egyetértettek egymással; viszonylagos azért, mert a demokratikus politikai rendszer jóléti alapjainak híján s a mindenkori ellenzéki közönség zúgolódása miatt a kormányok 4 évenkénti cserélődése (hogy a regnáló kormányok nem tudják ciklusukat meghosszabbítani) szinte szükségszerű volt. Mindezen okokból a magyar ciklusgazdálkodás keretévé (a három kormány egymást követő azonos

kormányzati idejét elegendő esetszámnak elfogadva) a 4 éves „rövid ciklus” vált. A cikluskeretek stabilitása azonban nem elsősorban egy bizonytalan és tudományosan nehezen leírható előzetes elitmegállapodáson nyugodott (már csak azért sem, mert az 1990-től „érvényes” mögött egy a politikai versenyt kieléző elitmagatartás állott), sokkal inkább a pártpolitikai verseny és a kormányalapítás szokásszerűvé váló mintázatán.⁹ Az egyciklusú kormányzatok fennmaradása Nikolenyi szerint ily módon – felülírva az értelmiségi táborharcot – két pártpolitikai adottságnak tulajdonítható: 1. Annak, hogy az egymást váltó koalíciós kormányok mindvégig „fölös többségiek”; 2. Annak, hogy a koalíciós kormányokon belül 2002-ig van egy domináns párt, amely a koalíciós hierarchiából kiemelkedik (Nikolenyi, 2004: 135–143.). A fölös többségi kormányzás megszűnése és a domináns párt mellett a centrális játékos pozíció-növekedése lesz az a két strukturális változó, ami miatt 2002-től, a Medgyessy-kormány idején kezd erodálódni a korábbi „viszonylagos” kormányzati stabilitás.¹⁰ Ezt a két tényezőt vizsgáljuk a továbbiakban.

A koalíciók kormányok karaktere

A hazai politikatudományban Bihari Mihály volt az, aki kifejezetten pozitívan nyilatkozott a kormányzati ciklusok négy éves ritmizáltságában rejlő innovatív erőről (Bihari, 1999: 270.). Ezt az innovációt akár alá is támaszthatják a kelet-közép-európai országok kormányzati ciklusait bemutató fentebbi összehasonlító adatok: Magyarországon a négy éves cikluskeret a legtöbb környező országéhoz képest hosszabb; a kormányok, a miniszterelnökök és a miniszterek több időt töltenek hivatalban, mint a környező országokban.¹¹ Értelmezésünkben azonban ezek csak addig biztosítják az innovációt, amíg a pártverseny visszatérően *hasonló* mintákat produkál. Csaba Nikolenyi rámutat az 1990–1998 közötti három kormány egyik közös jellemzőjére: azok „fölös többségi” mivoltára.¹² Ugyancsak ő jelzi, hogy 2002 az első választás, amikor ez a helyzet megváltozik (lásd az 1. táblázat).

1. táblázat. A magyar kormánykoalíciók karaktere (1990–2002)

A kormányok megnevezése	A koalíció mérete	„Fölösleges” párt
Antall-(Boross-)kormány	fölös többségi	KDNP
Horn-kormány	fölös többségi	SZDSZ
Orbán-kormány	fölös többségi	MDF
Medgyessy-(Gyurcsány-)kormány	minimális többségi	Nincs

Forrás: Nikolenyi, 2004: 129.

Miért alakultak – egészen 2002-ig – mégis mindig olyan kormányok, amelyben volt egy „fölsleges” párt? A válaszhoz szóba kell hoznunk a Körösényi András által már az 1990-es évek elején leírt, erősen kompetitív elitmagatartást (Körösényi, 1993). E magatartás folyamatos jelenléte okozza a (túl)biztosított koalíciós többségeket, amelyek a négy éves ciklus integritásának biztosítói. Mivel Magyarországon a rendszerváltást követően a politikai aktorok viselkedése legfeljebb korlátozottan konszenzuális, s az értelmiségi dimenzió polarizáltsága nagyon erős, a kormányzati ciklusgazdálkodásban fontos hagyományává válik a kormányzati potyautas párt jelenléte. A fölös többségi kormányok – más kelet-közép-európai országokkal összevetve – komparatív előnyben vannak, képesek megtartani a cikluskereteket, de ahhoz nem elég erősek, hogy – nyugat-európai összehasonlításban – is versenyben legyenek, amit a ciklusidő meghosszabbításával tudnának elérni.¹³ Ha tehát a kormányzás hatékonysága fokmérőjeként nem pusztán a négy éves ciklusidő kitöltését, de a ciklusidő meghosszabbításának képességét is számításba vesszük, akkor nem feltétlen látjuk alátámasztottnak a négy éves, ún. rövid ciklusok váltakozásában rejülő s Bihari által feltételezett innovációt.

Az 1. táblázatból leolvasható továbbá a 2002-es választás fordulópont-jellege, hiszen ekkor alakult meg az első *minimális* többségi kormány. Van-e ennek a változásnak valamilyen specifikus magyarázata? Egyrészt a felszínen – az 1990 utáni ciklusgazdálkodás hagyományaként – ismét ciklusváltás következik be, másrészt viszont már nem marad a kormányban potyautas párt: az MSZP és az SZDSZ együttesen is csak minimális többséget alkot. Az új helyzet magyarázata, hogy a választók proteszt hangulata nem volt annyira egyértelmű, mint a korábbi választásokon. 2002-ben ugyan a Fidesznek reális esélye volt egy második kormányzati mandátum megszerzésére, ám ellenfeleinek ezt sikerült megakadályozniuk. Többek között azzal, hogy a bal- és a liberális oldal el tudta hitetni a választók többségével, hogy a Fidesz 1998–2002 közötti kormányzása egyáltalán nem volt sikeres. A bal-liberális oldal választási győzelmében tehát a döntő szerepet az játszotta, hogy a magyar választók többsége 2002-ben még erősen az MSZP-től várta, hogy a rendszerváltás utáni demokratikus deficitet és jóléti hiányosságokat feloldja. De a 2002-es választás nyomán az új kormánytöbbség nem rendelkezik a „megszokott” túlbiztosítással (fölös többséggel), csak egy minimális koalíciós fölényrel. Ily módon 2002-ben még nem következik be ciklustörés, ám a kormányzásban – az értelmiségi/elit verseny mintázatában a választási eredmény következtében még erősebbé váló polarizáció ellensúlyozására – nincs meg a megfelelő belső kohézió és számbeli fölény. A korábban regnáló fölös többségi kormányok működése alatt soha nem következik be olyan pártválság, mint amilyen az MSZP-t éri 2002-t követően: a párt 2004-re teljesítőképessége határához ér. 2004 és 2006 között (Gyurcsány Ferenc első kormányzása idején) a dilemma már az, hogy

vagy összeomlik a párt vagy létjogosultságát – a rendszerváltás utáni időszakban először – egy második ciklus megnyerésével igazolja.¹⁴

A fölös többségi kormányzás megszűnése és a minimális többségi kormány megjelenése érdekes különbségeket mutat a környező országok kormányaihoz képest. Lengyelországban és Csehországban például 1990 után ismeretlenek a fölös többségi kormányok. A lengyel kormányok minimális többségiek vagy egypárti kisebbségiek; a cseh kormányok pedig kisebbségi koalíciók vagy egypárti kisebbségiek (Nikolenyi, 2004: 128.). Ebből arra következtethetünk, hogy a kormányzati stabilitás négyéves hagyományának kialakulásával Magyarország szinte egyedi a térségben; más országokban a tendencia inkább fordított: az időben előrehaladva, jó néhány kombinációt kipróbálva tesznek szert több ciklusú kormányzati stabilitásra. Magyarországon viszont kezdettől jelen van a kormányzati stabilitásra, túlbiztosításra való törekvés, s ennek az az ára, hogy amikor a túlbiztosítás csökken, az aktorok nem tudnak releváns választ adni s áttérni egy hasonlóképpen stabil kormányzásra. Amint (2002-ben) a kormány már csak szimplán többségi, a kormányzati aktorok közötti együttműködés konfliktusosabbá válik és a kormányzati instabilitás növekszik. Ennek következtében a magyar demokrácia második évtizede három különféle méretű kormányzatot produkál: minimális többségi (2002), kisebbségi (2008), „szupertöbbségi” (2010).

A koalíciós domináns és a centrális párt

Miután megvizsgáltuk, hogy a kormányzat összetétele/mérete milyen fontos hatással jár a kormányzás stabilitására, lássuk Nikolenyi másik elméleti felvetését, ami arról szól, hogy 2002 és 2006 között válnak szét egymástól jól megkülönböztethetően a kormányzaton belül a *domináns* és a *centrális* játékosok.

A szerző nyolc, kelet-közép-európai ország kormányait vizsgálva Magyarország esetében azt találja, hogy az 1990 utáni első három magyar kormányban a domináns és a centrális párt viszonya megegyezik, míg 2002-től kezdődően a domináns MSZP mellett – az SZDSZ személyében – megjelenik egy önálló centrális párt is. Mivel az egyciklusú kormányzás magyar szisztémájában másfajta kormányzati variánsok (egypárti, kisebbségi stb.) 2002 előtt – elmentében más környező országokkal – nem léteztek, a kormányzás innovációjának szinte egyetlen csatornája a domináns-centrális játékosok egymáshoz viszonyított relációjában mutatkozik meg, azaz abban, hogy a domináns párt és a centrális párt egybeesik-e vagy a centrális párt önállósul. 2002-től van önálló centrális párt, 2006-tól ugyancsak, s ennek jelentősége majd 2008-ban mutatkozik meg, amikor a centrális párt kilép a kormánykoalícióból. (Lásd a 2. táblázatot)

2. táblázat. Kormánypartok elrendeződése Magyarországon (1990–2002)

A kormány neve	A kormánypartok viszonya
Antall (Boross)	Domináns és Centrális párt egybeesik (MDF)
Horn	Domináns és Centrális párt egybeesik (MSZP)
Orbán	Domináns és Centrális párt egybeesik (Fidesz)
Medgyessy-Gyurcsány	Domináns és Centrális párt különválnak (MSZP–SZDSZ).

Forrás (az Orbán-kormányig): Nikolenyi, 2004: 142.

Amennyiben a Nikolenyi nyomán kialakított elméleti keretünk posszibilis, abból az következik, hogy a minimális többségi kormányzásra való áttérés (a fölös többségi kormányzatok egymásutánja után) strukturálisan módosítja az aktorok pozícióját és egymáshoz való viszonyát a koalíción belül. Az MSZP domináns párti jellege relatívvá válik; önmagában nem elégséges erőt képvisel ahhoz, hogy biztosítsa a stabil koalíció feltételeit. A centrális szerepbe kerülő SZDSZ pedig 2002 és 2004 között belső vetélytársává válik az MSZP-nek, amit a legerőteljesebben Medgyessy Péter D209-es ügyével kapcsolatosan bizonyít.¹⁵ Az SZDSZ nem lép ugyan ki a koalícióból, az MSZP-nek továbbra is csak partnerével együtt van lehetősége a ciklus integritásának fenntartására, de a D209-es ügy által generált morális probléma (lásd például Kis, 2002, 2004) felértékeli a centrális párt szerepét, amely jelentős „árnyékdominanciára” és „informális hatalomra” tesz szert (Lásd: Wiener, 2010a, 2010b).

E két erőforrás mozgósítása révén a Medgyessy-kormány két alapvető célját (a demokrácia helyreállítása és a jóléti rendszerváltás) az SZDSZ kiegészíti a *köztársaság* programjával, amelyet bár Medgyessy Péter magáévá tesz, az mégis különbözik az MSZP által delegált miniszterelnök „demokrácia-programjától”.

Míg tehát 1994 és 1998 között az abszolút többség segítségével az MSZP féken tudja tartani az SZDSZ-t és a liberális párt nem tud önálló centrális pólust képezni, a 2002–2006 közötti ciklusban az SZDSZ centrális potenciálja folyamatosan növekszik, s ezen erőforrása mozgósításával az SZDSZ nagymértékben hozzájárul a miniszterelnök bukásához. A minimális többségi kormányra való átállás – mint a kormányzati stabilitást veszélyeztető faktor – kockázata mellé odakerül a centrális SZDSZ, mint kockázat is, s a domináns/centrális kormányzás dualizmusa negatív hatással jár a domináns pártra, amely 2004-ben veszélyes helyzetbe kerül és nagyon is reális alternatíva, hogy – a szokásos cikluslogikának megfelelően – el fogja veszíteni a 2006-os választásokat. Ezen a számára kilátástalan perspektíván az MSZP egy, az SZDSZ által erősen támogatott miniszterelnök-cserével kívánt változtatni. Gyurcsány Ferenc miniszterelnökké válása tehát nem pusztán a történelmi véletlen műve, hanem a 2002-es változából következő – lényegében szükségszerű – lépés.

Privilegizált koalíciós szerepének megszűnésével ugyanis az MSZP – a kormányzati stabilitás megőrzése érdekében – koalíciós társának lojalitására volt utalva. Cserében el kellett fogadnia a centrális párt forgatókönyvét.

Gyurcsány Ferenc 2004–2006-os első miniszterelnökségét tehát célszerű behelyeznünk a 2002-es választással induló (még nem ciklus-, de) trendváltozásba. 2002-ben minimális többségi kormányzás alakult ki, s ezzel párhuzamosan a koalícióban létrejött a domináns és a centrális párt egyensúlya. A kormányzásban növekvő intenzitású konfliktusok ebből fakadtak. Ugyanakkor az elitverseny dimenziójában nem pusztán a kormányon belül, de a kormány–ellenzék-metszetben is élesebbé vált a verseny. Ennek oka, hogy az első Orbán-kormány (1998–2002) bukását a jobboldalon sokan az MSZP választási csalásával magyarázták.¹⁶ A jobboldalon ekkor alakult ki az a narratíva, hogy nem érdemelték meg a választási vereséget, járt volna nekik még egy ciklus. A 2002-ben hatalomra kerülő bal-liberális kormánnyal szemben a jobboldali ellenzék nagyobb intenzitással lép fel, de 2002 és 2006 között még nincsen olyan „legitimációs retorika”, mint 2006 őszétől. 2004-ben, Gyurcsány Ferenc miniszterelnökké választásától kezdődően elhangzanak az első hangok az előre hozott választásra vonatkozóan, s ennek szinte párhuzamos kiegészítőjeként jelenik meg a gyurcsányi gondolat: az MSZP-nek meg kell nyernie a 2006-os választást is.¹⁷ Míg tehát korábban – mint utaltunk rá – a ciklusidő „elmozdítása” mind föl-, mind lefelé szinte elképzelhetetlen (s empirikusan soha nem is történt meg), 2004 őszétől a magyar politika szembesül azzal, hogy a) az ellenzék szerint a baloldal kormányzására 4 év is sok; b) a kormánypártok szerint hatékony és eredményes kormányzást egy ciklus alatt nem lehet megvalósítani. Ez utóbbi elgondolást erősen táplálta, hogy a Gyurcsány számára elsődleges mintát jelentő Tony Blair harmadik választási ciklusát kezdte meg Nagy-Britanniában. A 2006-os választások fő kérdése az volt (mivel az ellenzéknek nem sikerült lerövidítenie az első Gyurcsány-kormány ciklusát), hogy vajon az ellenzék a választásokon visszaállítja-e a megszokott 4 éves ciklusgazdálkodást, avagy Gyurcsánynak sikerül „történelmet írva” másodszor is győzelemre vinnie az MSZP-t.

A CIKLUSTÖRÉS 2006-BAN ÉS A KORMÁNYZATI „DEGENERÁLÓDÁS” 2006 ÉS 2010 KÖZÖTT

A 2006-os választást az MSZP újra megnyerte és az SZDSZ-szel együtt újra minimális többségi kormányt alakított. A második ciklusra való áttéréssel megtörik az addigi trend, amely a kormányokat – szinte automatizmusként – szűk időbeli keretek közé zárta. A történetekkel a magyar ciklusgazdálkodás egy fontos dimenzióban (a kormányzati ciklusok hosszúsága tekintetében)

közelebb lépett a számos nyugat-európai országban – főként 1990 előtt létező – ciklusnormákhoz. Ennek folyományaképpen az új kormány olyan programot fogadott el, amely hosszabb időtávra volt méretezve.¹⁸ A rendkívül ambiciózus kormányprogram azonban nemhogy nem valósult meg, hanem épp az ellenkezője következett be: a kormányzat ahelyett, hogy elindult volna egy emelkedő pályán és képes lett volna honorálni az őt másodsor is hivatalba segítő választók bizalmát, rövid idő alatt legitimitási válsághelyzetbe került.

Itt térhetünk vissza Timothy Heppel, brit politikatudós fogalmára, aki összehasonlító tanulmányában – angol példán – három hosszú ideig működő kormányzat „degenerálódási” tüneteit gyűjtötte és hasonlította össze: az 1960-as évek elejéig működő konzervatív MacMillan-kormányéit; az 1990-es évek második feléig működő konzervatív Major-kormányéit; és a Blair–Brown-féle munkáspárti kormányéit. (Heppel, 2008). Az ő gondolatmenetén haladva igyekszünk közelebb férkőzni annak megértéséhez, hogy a második ciklusába lépő Gyurcsány-kormány miért jutott el kritikus gyorsasággal a „degenerálódáshoz” vagy – semlegesebben fogalmazva – a cselekvőképtelenséghez.

A szerző kiindulópontja az, hogy egyértelmű a kapcsolat a kormányzási periódus terjedelme, illetve a degeneratív tendenciák felerősödése között; minél tovább „szolgál” egy kormány, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a kezdetben meglévő pozitív potenciálja az ellentétébe csap át, illetve, hogy a kezdetben gyengének mondható ellenzéki pozíciót sikerül egy, a választások megnyerésére alkalmas pozícióra konvertálni. Heppel ugyanakkor nem beszél arról, amikor egy országban rapid módon felborul a ciklusgazdálkodás. Vele ellentétben úgy gondoljuk: nem csupán akkor „degenerálódhat” egy kormány, ha túl sokáig kormányoz, de akkor is, ha a ciklushagyományok hirtelen megszakadásával *váratlanul hosszabb ideig* gyakorol kormányzati hatalmat, mint az adott ország politikai vagy ciklushagyományaiból az következne. Nagy-Britanniában 1945 után a hagyomány általában a kétciklusú kormányzás volt, amihez *képest* a Heppel példáiban szereplő három-négy ciklusú kormányok kivételnek számítanak. Magyarországon 1990 után a hagyomány az egyciklusú kormányzás, amihez képest az első kétciklusú kormány rövid idő alatt „degenerálódik”. Lássuk, milyen szempontokat ad meg Heppel a „degenerálódás” jellemzésére (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat. A kormányzati „degenerálódás” öt tünete brit példán

1. A kormányzási kompetencia elvesztése.
2. A vezetésre való képesség elvesztése.
3. Belső ideológiai megosztottság.
4. Korrupciós ügyek és botrányok megszorodása.
5. Az ellenzék fokozódó aktivitása és kormányzókétségének látványos jelei.

Forrás: Heppel, 2008: 380.

Heppel nem azt állítja, hogy egy három-négyciklusú kormányzás utolsó ciklusa *szükségszerűen* degenerálódó jellegű, azt azonban igen, hogy ilyen hosszú kormányzási időszak alatt a felsorolt területeken radikális változások állhatnak be. Például, fontos vízvonalzó a „degenerálódás” felé vezető úton, ha a korábban hozzá kötődő, általa birtokolt gazdasági kompetenciát a kormány nem tudja megtartani, és ha egy korábban gazdaságilag kompetensnek (sőt egyedül kompetensnek) tűnő kormány elveszíti a mértékadó gazdasági körök beléje vetett bizalmát. De a szerző részletesen elemzi a többi kritériumot is, megállapítván, hogy minél rosszabbul teljesítenek a kormányok, minél inkább kumulálódik a „degenerálódás”, az ellenzék annál jobban kiaknázhatja a helyzetben rejlő lehetőségeket (id. mű: 381.).

A második Gyurcsány-kormány formálisan nem állítható párhuzamba Heppel példáival. Hiszen mindössze a második ciklusát élte 2006 és 2010 között. De – ahogy megállapítottuk – mégis alkalmazhatók rá a Heppel-kategóriák, mégpedig két ok miatt. Az első maga a „ciklusnövekedés” által előidézett új helyzet. Ilyen először volt az 1990 utáni Magyarországon és erre valamilyeni szereplő hevesen, nem a megszokott módon reagált. A Fidesz politikáját 2006 tavaszától – az ő szempontjából érthető módon – az határozta meg, hogy ellehetetlenítse a Gyurcsány-kormány esetleges harmadik ciklusát, míg a kormánykoalíció politikáját az határozta meg, hogy bizonyítsa: a két ciklusú kormányzás során számos programpontot meg tud valósítani, amelyre az első kormányzati ciklus négy éve nem volt elegendő. A második dolog pedig, ami ezt az új ciklust új mederbe terelte (és felgyorsította az említett degenerálódást) a miniszterelnök őszi beszéde. Ezt követően a kormánykoalíció nem a megszokott módon, hanem válságról válságra kormányzott.

Mindezeket figyelembe véve nem tűnik indokolatlannak, hogy egy három-négyciklusú kormányzásra alkalmazott elméletet erre a helyzetre adaptáljunk. S akkor lássuk Heppel öt kategóriáját a magyar esetre vonatkoztatva.

1. Kompetencia. A kompetenciát általában a szakpolitikában való jártasságként szokás aposztrofálni, a kompetenciavesztést a gyenge szakpolitikai teljesítménnyel mérhetjük. De a kompetencia fokozatosan erodálódhat az ún. „szignifikáns események” dimenziójában is. A „szignifikáns események” hatását egy párt megítélésére Gareth Smith fejtette ki. Ez azt jelenti, hogy a választók elsősorban *események*, nem pedig ideológiai orientációk alapján azonosulnak a pártokkal. Szignifikánsak azok az események, amelyeknek hatására a választók akár radikálisan is megváltoztathatják az eseményben érintett párttal kapcsolatos véleményüket. Ezek az események stratégiai fontossággal bírnak az adott párt, mint brand szempontjából (Smith, 2005: 92–93.). Smith alapján az őszi beszédet a 2006–2010-es ciklus minden más maga mögé utasító szignifikáns eseményének tekinthetjük, s döntően azért, mert a beszéd egy-

általán nem tudott rögzülni (mint elmondója szánta) igazságbeszédként, hanem ellenkezőleg: a társadalom nem kis része számára hazugságbeszéd volt, ami degeneratív jelleggel bírt a domináns kormánypárt (és tágabban a koalíció) számára. A beszéd nyilvánosságra kerülése után három módon is fellépett a kormányfő a kormányzását fenyegető degenerálódási veszéllyel szemben. 1. Bizalmi szavazás önmagával kapcsolatban; 2. A megtépázott szakpolitikai kompetencia helyreállítására „permanens szakpolitikai kormányzás”.¹⁹ 3. Tisztázó kísérletek/írások sokasága 2007 és 2009 között.²⁰ Őszöd hatása azonban olyan nagy volt, hogy a kormánykoalíció legerősebb oldalának vélt gazdasági kompetenciát nem sikerül helyreállítani.

2. *Vezetőképesség.* A vezetőképesség összetett kérdéskör, egyik fontos összetevője a *szavahihetőség*. Ezt alapvetően rontotta az őszi beszéd szóhasználata, és éppen az által, hogy Gyurcsány szándékával ellentétben a közönség vele nem szimpatizáló része egyáltalán nem tudta/akarta a beszédet igazságbeszédként értelmezni. E körök számára a szónok a beszédben „elismeri, hogy éveken keresztül hazudtak”. Ez pedig ellenfelei körében újrapozícionálta a miniszterelnököt. Gyurcsány Ferenc 2001 és 2006 között sem kedvelt politikus jobboldali ellenfelei számára, de legitim vezető, akivel 2005-ben a Parlamentben Orbán Viktor négy szemközti vitában is összemérte erejét.²¹ 2006 nyaratól, az őszi beszéd nyilvánosságra kerülése után azonban az ellenzék számára Gyurcsány illegitim vezetővé, a kormány pedig illegitim testületté válik.²² A legitimitás hiánya vagy bizonytalanává válása lehetetlenné tette, hogy az 1990 utáni négy éves parlamenti ciklusok „normális” kormány–ellenzék viszonya a 2006 után is megmaradjon. A változás 2006 után nem abban van, hogy a kooperatív elitmagatartások kompetitívbe fordulnának (mint láttuk a kompetitív magatartás a rendszerváltás idejétől erősen és egyre fokozódó mértékben jelen van), hanem abban, hogy a verseny *abszolúttá* válik, s azt a továbbiakban nem mérsékli a kormányzók és az ellenzék közötti minimális tisztelet.²³

3. *Belső megosztottság.* Oka a kormányzat „degenerálódásának” a koalíción belüli belső megosztottság növekedése is. Ez a folyamat – mint láttuk – 2002-ben, a koalíció domináns/centrálissá alakulásával kezdődik, a D 209-üggyel nyilvános vitajelleget ölt; 2004-ben, Medgyessy megbuktatásával folytatódik, majd kritikussá az őszi beszéd nyilvánosságra kerülése után válik (noha az SZDSZ ezt a szöveget mint igazságbeszédet kifelé támogatja.) A belső megosztottság növekedésének végső magyarázata azonban abban van, hogy a kormányzat sem szakpolitikai, sem szimbolikus témákban (nemzetegyesítés, társadalmi kohézió erősítése, demokratikus ethosz növelése stb.) nem tud sikereket elérni, s ezzel a 2006-ban meghirdetett átfogó reformprogram mentén a közös kormányzásnak nem marad tartaléka. 2004-ben a centrális SZDSZ hatalom-

ba segíti Gyurcsány Ferencet, 2008-ban azonban – a kormány által elbukott népszavazás után – az SZDSZ számára Gyurcsány többé nem garanciája semmilyen reformprogram megvalósításának. Ezzel az SZDSZ azt deklarálja, hogy egy második választási ciklust már nem tud az MSZP-vel végig kormányozni.²⁴

4. *Botrányok.* A mindmáig feltáratlan őszi kiszivárogtatási botrány is, s mint ilyen tünete is a második ciklusra mandátumot nyerő kormánypárt(ok) belső erőviszonyainak. Szisztematikus kutatás híján nem tudjuk megmondani, hogy pontosan kik és miért juttatták ki az őszi beszédet, mint ahogy azt sem, hogy a 2006–2010-es ciklus további pénzügyi-vesztegetései és egyéb botrányai összefüggésben vannak-e (s ha igen, milyen módon) az őszi tematikával, illetve az MSZP belső erőcsoportjai közötti harcokkal.²⁵ Annyit azonban megállapíthatunk, hogy az őszi beszéd nyomán keletkezett legitimációs problémákat nemhogy nem sikerült lecsillapítani, de azok további botrányok halmozódásában öltöttek testet és „bizonyították” a közvélemény jelentős része számára a koalíció „degeneratív”, „kormányzásra alkalmatlan” jellegét.²⁶

5. *Az ellenzék vitalizálódása.* A kormányzat „degenerálódásában” komoly szerepet játszott az is, hogy az ellenzék kezdettől kihasználta a második ciklusát kezdő, de rögtön feloldhatatlan morális válságba kerülő kormány hibáit.²⁷ A második ciklus tehát a koalíció szempontjából nem előnnyé, hanem hátránnyá vált, mert a ciklusnövekedésből nem (mint várható lett volna) a kormánykoalíció, hanem az ellenzék profitált. A Fidesz 2006 nyarától kezdődően átvette a közbeszéd irányítását, s a 2010. évi választásokig azt ki sem engedte a kezéből. Ennek során elhitette a társadalom nagyobbik részével, hogy a) a baloldal gazdasági és vezetési kompetenciája nincs meg többé; b) egy megosztott, belső vitákkal és botrányokkal terhelt és „erkölcstelen” párttal szemben a Fidesz egy belülről egységes, egy cél irányába menni képes, erkölcsös párt. A választók 2010-ben nem csak elfogadták a Fidesz önképét és a riválisokról adott jellemzését, de olyan mértékű felhatalmazást adtak a jobboldalnak, amelyet párt az új magyar demokrácia történetében még megközelítőleg sem birtokolt.

A 2006-os ciklustöréssel és a kétciklusú kormányzásra való átmenettel tehát felszabadultak a zsilipek. Mivel a magyar demokrácia korábban nem próbált ki különféle kormányzati kompozíciókat, s mivel az elitek közötti verseny (kormányon belül és a kormány-ellenzék metszetben egyaránt) szélsőségesen polarizálódott, a kétciklusúvá növekvő kormányzás minden területen instabilitáshoz vezetett. A Fidesz 2010-es győzelme az instabilitás megszüntetésének ígérletét tartalmazta. Az természetesen egy egészen más kérdés, hogy ezt az ígérletet a Fidesz 2010–2023 közötti kétharmados kormányai mennyiben tudták teljesíteni. De ennek megválaszolása – ahogy a dolgot korábbi pontján jeleztük – nem tartozik a tanulmány tárgyához.

KONKLÚZIÓ: ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS TÖRTÉNETI ALAPÚ CIKLUSKUTATÁS

A tanulmányban a kormányzati ciklus fogalma állt a középpontban, s egy specifikus kérdést szerettem volna megválaszolni: Magyarország példáján hogyan azonosítható az ún. „hirtelen ciklustörés” jelensége? Ahhoz, hogy erre válaszoljunk, három előzetes tézist fogalmaztam meg: 1. Magyarországon a rendszerváltó elit – nyugati mintákat szem előtt tartva – fontos alapértéknek tekinti és alkotmányosan intézményesíti a stabil kormányzást, amelynek eredményeképpen 2006-ig sem négy évnél hosszabb, sem annál rövidebb ciklusok nincsenek. 2. A négy éves ciklusok addig működőképesek, amíg a kompetitív elitverseny ellensúlyozására (legalább) fölös többségi kormányok regnálnak, illetve amíg a koalíciókon belül a domináns pártnak nincs centrális vetélytársa. Amint (2002 után) ezek a feltételek nem biztosítottak, az egyciklusú kormányzás sem jelent stabilitást. 3. Erős korreláció van a 2006-ban bekövetkező „ciklustörés” és a nyomában meginduló kormányzati „degenerálódás” között.

Úgy találtam, a magyar rendszerváltást követő több mint 20 évben a kormányzás viszonylagos stabilitását a négy éves ciklusok érinthetlensége biztosította, s ameddig ezt sikerült (a kormányok „túlméretezésével” és a koalíciókon belüli domináns pártok erőfölényével) biztosítani, addig a rövid ciklusok láncolatát nem fenyegette veszély. Amint azonban nem sikerült a fölös többségi kormányok intézményes biztosítása, a kormányzatok – mint azt fentebb bemutattuk – elbizonytalanodtak, egyébként sem túl magas hatékonyságuk nagymértékben csökkent. A fordulat a 2000-es évtizedben zajlik le: 2002 előkészíti 2006-ot, 2006-ból pedig majdhogynem logikusan következik 2010. A folyamat logikája a kormányzóképeség elbizonytalanodása (2002-ben), átmeneti (ciklustöréssel történő) megerősítése (2006-ban), s a kormányzat „degeneratívva” válása (2006 őszétől), majd egy újabb – most úgy látszik: tartósabb – megerősödés (2010 tavaszától).

Úgy látszik tehát, hogy a magyar politikai életben a rendszerváltás kezdetétől kialakult egy négyévenkénti kormányváltásra épülő ciklusgazdálkodás. Ez a ciklusgazdálkodás – mint láttuk – stabilabb volt, mint más kelet-közép-európai országokban, ahol a regnáló kormányok sokszor egy ciklust sem voltak képesek kitölteni, de a magyar társadalom stabilitásra irányuló igényeit mégsem tudta teljes mértékben kielégíteni. Ebben a keretben egy ideig minden pártnak jutott kormányzati hatalom, s ez valamiféle látszólagos konszenzusként volt tekinthető. Csakhogy 2006-ban megtörik ez a konszenzus, s bal-liberális kétciklusú kormányzás (mint új opció) keretei teremtdtek meg. 2006 tehát értelmezésemben a magyar politika fontos fordulópontja, mert a bal- és a liberális oldalt versenyelőnyhöz juttatja a jobboldallal szemben és reális alternatívává teszi, hogy a kormánykoalíció a második ciklust követően majd egy harmadik ciklusra is mandátumot kap. A hazai politika 2006 és 2010 kö-

zötti turbulens jellege ebből a perspektívából válik igazán érthetővé, hiszen a Fidesz számára ez a perspektíva a legkevésbé sem volt kívánatos.

A 2006–2010 közötti négy év értelmezésében kiemelkedően felhasználtam Timothy Heppel elemzését, aki a hosszasan kormányzó brit kormányok kapcsán bevezette a „degenerálódás” fogalmát. Hangsúlyoztam, hogy formális értelemben az angol és a magyar helyzet nem összehasonlítható, hiszen a baloldali és liberális kormány 2006 és 2010 között mindössze a második ciklusát töltötte hatalomban. Ugyanakkor mégis úgy találtam, hogy ebben a ciklusban olyan tüneteket mutatott, mint Heppel leírásában a harmadik, negyedik ciklusukat töltő kormánypartok.

Ennél többet pillanatnyilag nem lehet mondani a történekekről, de azért jelezni kell: a folyamatokat további kutatásokkal másképpen is interpretálhatjuk. Egy ilyen interpretációban nem lesz elégséges pusztán az 1990–2010 közötti időszak változó pártpolitikai trendjeinek átvilágítása, sőt még az összehasonlító adatsorok felhalmozása sem. Könnyen lehet ugyanis, hogy a magyar politikában mélyebb *történelmi* mintázatok is szerepet játszanak. Egy új kutatási program látszik tehát szükségesnek, amelynek keretében mind Nyugat-, mind Kelet-Közép-Európa, s természetesen Magyarország kormányzati ciklusainak hagyományait vethetjük majd össze. Ahogy a dolgozat első részben jeleztem: minden országnak van egy hosszabb idő alatt felhalmozott ciklushagyománya vagy ciklusgazdálkodása. Azt állítottam, hogy az 1945 utáni nyugat-európai ciklusok hosszabbak, mint az 1990 utáni magyar ciklusok. Nem vizsgáltam az 1990 utáni nyugati trendeket, de az adatok feltehetőleg e korszakban is markáns különbségeket mutatnának. De mi van akkor, ha a 2000-es évek hazai történései nem pusztán csak a legújabb demokratizálódás logikája, hanem a hazai *történelmi hagyományok* felől is értelmezhetőek? Erősen úgy vélem, ez a szempont is szerepet játszik. Ha tehát meg akarjuk érteni a magyar pártpolitika első húsz évének ciklusfolyamatait, fel kell tennünk a kérdést: vajon az 1990 után szokásszerűvé váló rövid ciklusok eléggé *mély hagyományá* váltak-e, vagy pedig a kormányzati stabilitás biztosítására ezek a keretek csupán átmenetinek tekinthetőek? E kérdéssel szembesülve talán nem is a vizsgált korszak, hanem a 2010 utáni időszak adhatja meg a választ: a Fidesz mintha ehhez a régebbi ciklushagyományhoz térne vissza. A sokciklusú kormányzást persze (mint kimutattam) akár egy 1990 előtti nyugati jelenség meghonosításának is tekinthetnénk, azonban azt is fontos látni, hogy legalább ilyen súllyal esik a latba a régi magyar politikatörténelmi minták újraéledése is.²⁸ A kutatások mai állásán óvatosan bár, de ez utóbbiak szerepét láthatjuk fontosabbnak: a magyar politikatörténet hosszú hagyományában temérdek példát találunk a hosszú kormányzásra és a hosszú kormányok degenerálódására egyaránt. Ebben az írásban azonban, mint ezt jó előre jeleztem, ezzel behatóbban nem foglalkozom. Fő mondanivalóm az volt, hogy a rendszerváltás utáni párttörténelem kulcséve 2006, amikor az 1990-től létező rövid ciklusú kormányzás

hirtelen kétciklusú kormányzásba váltott. A négyéves ciklusok megtörése a 2000-es évek közepén az egész későbbi időszak kulcsfejléménye. A 2010 és 2023 közötti rendszert sem érthetjük meg a ciklusgazdálkodás 16 évig tartó trendjének mélyreható elemzése nélkül.

JEGYZETEK

- ¹ A polarizálódás az őszi beszéd kiszivárogtatása után válik élesebbé. De a politikai verseny polarizálódását hiba volna valamilyen magyar sajátosságnak tekinteni. A nemzetközi politikatudományban az elmúlt években egyre gyakrabban esik szó erről a jelenségről. A hazai folyamatok értelmezéséhez az elszámoltatás felől: Körösényi, 2012. Nemzetközi vonatkozásban: Galston, 2011; Fiorina–Abrams–Pope, 2005; Abramowitz–Saunders, 2005; McCarty–Poole–Rosenthal, 2008; Evans, 2003.
- ² A dolgozat kereteit szétfeszítené, ha a koalíciókra és a kormányzati ciklusokra vonatkozó elméleteknek akár csak vázlatos rajzát akarnánk adni. Laver és Shepsle (1998: 30.) – és őket követve még sok kutató – különbséget tesz determinisztikus és sztochasztikus elméletek között. Az előbbieket feltételezik a ciklusidő „biztosságát”, illetve kormány általi birtoklását, az utóbbiak a kormányok működését folyamatosan kritikus események által kitettnek minősítik, amelybe bele is bukhatnak. Az elméleti kutatási irányok bemutatásától és csoportosításától azonban eltekin-tünk. A parlamentek és a demokratizálódás összefüggéséről lásd: Helms, 2008. Magyar nyelven: Ilonszki, 1994; Ilonszki–Judge, 1996; Ilonszki–Kurtán, 1999; Horváth, 2009; 2011. A korszakra vonatkozó nyugati irodalomból lásd a Political Science című folyóirat 2011 júniusi, valamint a Commonwealt and Comparative Politics című folyóirat 2011/4. tematikus számait.
- ³ Fölös többségi az a kormány, amelyben benne van legalább egy párt, amelynek „kivételével” a kormány még mindig többségi maradna. Minimális többségi az a kormány, amelyből egyetlen párt sem „távolítható el” anélkül, hogy a kormány kisebbségbe ne szorulna. A dolgozat későbbi részeiben látjuk, hogy mely kormányokból mely pártok lettek volna kihagyhatók 1990 és 2002 között.
- ⁴ Nyugat-Európára vonatkozóan nem csak azért dolgozunk 1990 előtti adatokkal, mert az egyes nyugati demokráciák 1945 és 1990 között megfelelő esetszámot produkáltak, hanem azért, mert a kelet-közép-európai rendszerváltó országok elitjei (s a dolgozat fókuszában ez áll) a korábbi nyugati mintákat tekintették etalonnak. Ha a rendszerváltók – például Magyarországon – nem is tudnak kiválasztani egy fix ciklusmodellt, de a kormányzati stabilitás nyugati „modellje” a kormány–ellenzék „közmegegyezés” egyik fix pontjává válik.
- ⁵ De például 1993–94-ben Olaszországban az egész ciklusgazdálkodás 1945 utáni rendje kérdőjeleződött meg. Olaszországban 1945 és 1987 között 35 kormány működött a következő megoszlásban: 18 „fölös többségi”, 14 kisebbségi és 3 „minimális többségi”. Érdekes adat, hogy a fölös többségi kormányok, a maguk 17 hónapos kormányzati átlagával, majdnem kétszer annyi időt kormányoztak, mint a kisebbségi kormányok a maguk 9 hónapos átlagával (lásd: Schofield, 1995: 250.). Nyilvánvaló, hogy a fölös többségek egyfelől túlbiztosításként szolgáltak, másfelől azonban az összehasonlító adatok is azt mutatják: ezek a kormányok bármilyen másfajta kor-

mányzati típusnál hatékonyabbak. Ugyanakkor folyamatos jelenlétük kényszer is volt, hiszen az 1945 utáni periódus szélsőségesen frakcionalizált (általában legalább 7 párt volt a parlamentben) politikai versenyt eredményezett. 1990 után viszont éppen abból kiindulva határozták el az egész választási és pártrendszer reformját, hogy a régi proporcionalis rendszer a kormányzás szintjén sem volt hatékony. Az 1993–94-es választójogi reform nyomán új pártok és koalíciók keletkeztek, amelyeknek eredményeképp növekedett a koalíciók kormányzási ideje, de a kormányzati stabilitás továbbra sem megoldott.

- ⁶ Ehhez képest teljesen másképpen alakulnak a kormányzati ciklusok kiszámíthatóságára vonatkozó trendek a 2010 utáni időszakban, ami azonban – mint a bevezetőben is hangsúlyoztuk – kívül esik e tanulmány tárgyán.
- ⁷ A szakirodalom ritkábban foglalkozik vele, itthon pedig szinte egyáltalán nem, hogy szignifikáns összefüggés van a politika rendszer stabilitása és a kormányzati ciklusgazdálkodás szokásszerűsége között. Ritkán válik politikatudományi elemzés tárgyává, hogy 1990 után nem csak a jogintézmények átvétele lehetett cél, hanem a kormányzás stabilitása, stabil kormányzati ciklusok megteremtése is. Ugyanakkor mivel a magyar demokrácia kiépülése nem fonódott össze a jóléti állam prosperálásával (sőt éppen ellenkezőleg), Magyarországon szóba sem jöhetett a jóléti állam jellegzetes „hosszú kormányzati ciklusa”.

Jaap Woldendorp és munkatársai 1993-ban tesznek először kísérletet egy olyan adatbázis létrehozására, amely komplex: benne pontosan meghatározzák a kormányzás fogalmát, a kormányzás kezdő- és zárónapját és számos más kérdést, ami a korábbi kutatásokban zavart és bizonytalanságot okozott. Vö. Woldendorp–Keman–Budge, 1993: 1–120. Ez a munka lesz az alapja az 1998-ban megjelent, 20 európai országra kiterjedő komplex adatbázisnak. Vö: Woldendorp–Keman–Budge, 1998: 125–164. Ebben lefektetik a kormányzáskutatás azóta is legkomplexebbnek tekintett kritérium-rendszerét, s a kritériumok közé felveszik a kormány megalakulását és befejeződését, a kormányon eltöltött napok számát, a kormány megszűnésének okait, a kormány típusát, a kormánypártok parlamenti mandátumainak arányát, a miniszterelnöki és a miniszteri hivatali idő hosszát, a miniszterelnökök és a miniszterek cserélődését a kormányban és így tovább, uo.: 126–127.

- ⁸ Erre a versengésre példa, hogy a rendszerváltás utáni első ciklusban a kezdetben lojális külső támogató SZDSZ 1991 és 1994 között már totálisan támadja az MDF vezette kormányt. Kis János, az SZDSZ első elnöke több cikkben is jelzi: pártjának a kormány felmorzsolása az érdeke, s már 1991 tavaszán a kormány távozása utáni helyzetre készül. Lásd: Kis, 1991. A kompetitív aktor-magatartásról a legátfogóbban lásd: Körösi, 1993.
- ⁹ A domináns és a centrális párt fogalmát – ismereteim szerint – Peter van Roozendaal alkalmazta először Hollandia kormányainak történeti vizsgálata során. Domináns játékosnak nevezi a pártarénában a legnagyobb parlamenti képvisellel és azon belül a legerőteljesebb kormányzati pozícióval rendelkező pártot (amely fontos sajátossága a „hivatal-központúság); centrális játékosnak pedig azt, amely elengedhetetlen a kormányzáshoz (és nem annyira hivatal- mint inkább policy-orientált). Lásd: Roozendaal, 1993. Tőle veszi át Nikolenyi, akinek munkájára főként támaszkodunk.
- ¹⁰ Müller-Rommel id. mű: 8–10.

- ¹¹ Fontos szempont, hogy a fölös többségi kormányok léte független a koalíciót alkotó pártok ideológiai karakterétől, azaz: bal- és jobboldali kormányok egyaránt ugyanazt a „túlbiztosítást” alkalmazták.
- ¹² Ugyanakkor a szakirodalomban vannak szerzők, akik felhívják a figyelmünket a fölös többségi kormányok sérülékenységre és arra, hogy ezek gyorsabban megbukhatnak, mint a minimális többségi kormányok. Lásd: Saalfeld, 2008: 332. Az 1990–2010 közötti magyar kormányokra valóban jellemző ez a sérülékenység, s az 1. táblázat is jelzi: három fölös többségi kormány után a Medgyessy-, illetve a Gyurcsány-kormány már nem fölös többségi. Mégsem mondhatjuk, hogy a magyar választók ezzel a 2002-es döntésükkel azt mondták volna, hogy nincs szükségük valamiféle „túlbiztosításra”. A túlbiztosítás nem a koalíció méretében, hanem a ciklusidő meghosszabbításában élt tovább.
- ¹³ A nyugat-európaítól (például a brittől) eltérő sajátosság, hogy Magyarországon a gyakori ciklusváltások következtében az ellenzéknek soha nem maradt elég ideje felkészülni a kormányzásra. Ezért lehetett jellemző egyszerre az MSZP-re, hogy „végveszélyben” van, mint kormánypárt, ugyanakkor választást is képes nyerni. Ehhez a problémához lásd: Cszizmadia, 2004.
- ¹⁴ 2002 elején – Medgyessy megválasztása után derült ki, hogy a Kádár-rendszerben titkos ügynök volt.
- ¹⁵ A Fidesz ifjúsági szervezete, a Fidelitas például a szavazatok újraszámolását kezdeményezte.
- ¹⁶ A követelés egyik első és visszatérő megfogalmazója Fricz Tamás, aki számos újságcikkben és tanulmányban fejtette ki az előrehozott választás szükségessége melletti érveit. Több dolgozatban foglalkozik a témával a 2004-ben megjelenő kötetében. Lásd: Fricz, 2004. Az előrehozott választás teóriájának kritikáját lásd: Körösényi, 2008.
- ¹⁷ A második Gyurcsány-kormány programja Magyarország európai felzárkózását tűzte ki célul. Lásd: A Magyar Köztársaság kormányának programja: <https://hirkozpont.magyarorszag.hu/srv/letolt?id=961804&lang=hu>. Az új kormányprogram azonban olykor éles ellentétben állott az MSZP 2006-os választási programjával: <http://magyarszocialistapart.network.hu/blog/magyar-szocialistapart-hirei/eros-koztarsasag-sikeres-magyarorszag-a-partprogram>.
- ¹⁸ A 2. Gyurcsány-kormány 2006 őszétől követett politikai felfogásának jellemzésére használja az irodalom a „túlfeszült policy kormányzás” kifejezést. Lásd erről: Cszizmadia, 2008: 352–364.
- ¹⁹ Ezek közül a Megegyezés című pamfletet (Népszabadság, 2008. augusztus 29.) érdemes említeni. Egyik sem ért célt, holott Gyurcsány baloldali politikustól korábban nemigen látott megértést próbált gyakorolni a jobboldal irányába.
- ²⁰ A két politikus közötti beszélgetés videói megtalálhatók a You tube-on. A 2006 utáni Gyurcsány-ellenes hangulatot figyelembe véve különösen tanulságos, hogy a két politikus milyen kultúráltnan vitatkozik egymással 2005 nyarán.
- ²¹ Idéztük már Fricz Tamást, aki talán a jobboldalon a legegységelműbben fogalmazta meg az előrehozott választás kiírását. Ez azonban soha nem vált a Fidesz hivatalos álláspontjává.
- ²² Az őszi beszéd utáni helyzetre alkalmazható a prelegitimitás fogalma, mikor is kormány és ellenzék kölcsönösen megvonják egymástól a minimális bizalmat. A helyzet értelmezéséhez nagyon jó alapokat ad Guglielmo Ferrero elmélete a prelegitimitásról. Lásd: Ferrero, 2001: 157–170.
- ²³ A pártonkívüli Bajnai Gordon viszont 2009 tavaszától mégis csak képes az MSZP-t a megszorító programjának támogatására rábírn.

- ²⁴ A 2. Gyurcsány-kormány időszakában létező korrupciós ügyekről lásd: Beck-Bíró-Nagy-Róna, 2011.
- A botrányspirál beindulása 2007-től kezdődően MSZP-s országos és fővárosi politikusok börtönbe kerülését is eredményezte. A Szocialista Párt belső harcai nyomán lényegében saját maga állította ki magáról a „korrupct párt” negatív képét. A Fidesz 2010-ben kezdődő kormányzásában – éppen a korábbi botrányspirál és korrupció felszámolására – olyasféle „forradalmi” kormányzással próbálkozik, mint 1993-ban Berlusconi akkor alakuló Forza Italiája, amely a hagyományos olasz pártok korrupciós és botrányspirál ügyeinek köszönhetően gyors felfutását és kormányra kerülését. Lásd erről: McDonnell–Duncan, 2013.
- ²⁵ Ennek a változásnak az első látványos bizonyítéka Orbán Viktor háromrészes cikksorozata a Magyar Nemzetben: A vízváltástól: július 29., augusztus 5., szeptember 9. Ezekben az írásokban a Fidesz vezetője már – igaz nem nyíltan – mintha az őszödi beszéd ismeretében fogalmazná meg „leleplező” véleményét.
- ²⁶ Lásd erről: Csizmadia, 2017.

IRODALOM

- Abramowitz, Alan-Saunders, Kyle (2005): Why Can't We All Just Get Along? The Reality of a Polarized America. *The Forum*, No. 2: 1–21. <https://doi.org/10.2202/1540-8884.1076>
- Beck László–Bíró-Nagy András–Róna Dániel (2011): Szabadesésben. Az MSZP 2006–2010 közötti népszerűségvesztésének politikai napirendi magyarázatai. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andre–Tardos Róbert szerk.: *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja alapítvány, 193–216.
- Budge, Ian–Keman, Hans (1990): *Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States*. Oxford University Press.
- Csizmadia Ervin (2004): Végpont és kihívás. *Élet és Irodalom*, július 30.
- Csizmadia Ervin (2008): A második Gyurcsány-kormány, három megközelítésben. In: Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2008-ról*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja, 352–365.
- Csizmadia Ervin (2017): *A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan?* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Druckman, James N. (2008): Dynamic Approaches to Studying Parliamentary Coalitions. *Political Research Quarterly*, September, 479–483.
- Evans, John H (2003): Have Americans' Attitudes Become More Polarized? An Update. *Social Science Quarterly*, No. 3: 71–90. <https://doi.org/10.1111/1540-6237.8401005>
- Ferrero, Guglielmo (2001): *A hatalom*. Kairosz Kiadó.
- Fiorina, Morris P.–Abrams, Samuel J.–Pope, Jeremy, C. (2005): *Culture War? The Myth of a Polarized America*. New York, Pearson Longman.
- Fricz Tamás (2004): Egy következmények nélküli ország. Kairosz Kiadó.
- Galston, William, A. (2011): Can a Polarized American Party System Be “Healthy?” *Governance Studies at Brookings*. April: 1–20.

- Grzymala-Busse, Anna (2001): Coalition Formation and Regime Divide in East Central Europe. *Comparative Politics*, October: 85–14. <https://doi.org/10.2307/422416>
- Hazan, Reuven Y.–Rasch, Björn Erik (2022): Parliaments and Government Termination: Understanding the Confidence Relationship. *West European Politics*, No. 3: 455–469. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.2001155>
- Helms, Ludger (2008): Studying Parliamentary Opposition in Old and Democracies: Issues and Perspectives. *The Journal of Legislative Studies*, No. 1-2: 6–19. <https://doi.org/10.1080/13572330801920788>
- Heppel, Timothy (2008): The Degenerative Tendencies of Long-Serving Governments... 1963... 1996... 2008? *Parliamentary Affairs*, No. 4: 578–596.
- Horváth Péter (2009): Ki kormányozzon? Választói preferenciák és kormányalakítás Magyarországon, 1990–2009. *Politikatudományi Szemle*, No. 2: 49–74.
- Horváth Péter (2011): Aszimmetrikus koalíciók. A választási programok szerepe a koalíciók pártösszetételében. 1990–2002. *Working Papers in Political Science*, 4.
- Humphreys, Macartan (2008): Coalitions. *Annual Review of Political Science*, June, 351–386. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.062206.091849>
- Ilonszki Gabriella (1996): A parlamenti képviselők jelölésének elméleti és párt-szervezeti kérdései Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, No. 1: 43–68.
- Ilonszki Gabriella–Judge, David (1994): Képviselő és képviselői szerepek. Elmélet és magyarországi tapasztalatok. *Politikatudományi Szemle*, No. 2: 5–24.
- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (1999): A magyar parlamenti elit: demokratizálás és elitváltás. *Politikatudományi Szemle*, No. 4: 49–80.
- Kis János (1990): A megállapodás. *Beszélő*, május 5.
- Kis János (1991): Tehetetlen kormány, elégedetlen nép. *Beszélő*, március 2
- Kis János (2002): Medgyessynek mennie kell. *Magyar Hírlap*, június 19.
- Kis János (2004): *A politika mint erkölcsi probléma*. Irodalom Kft.
- Körösényi András (1993): Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990–1992. *Politikatudományi Szemle*, No. 4: 5–20.
- Körösényi András (1995): Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség? Szocialista-szabaddemokrata koalíciókötés, 1994. In: Gombár Csaba et. al: *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994–1995*. Budapest, Korridor. Politikai Kutatások Központja, 260–280.
- Laver, Michael–Schepfle, Kenneth A. (1998): Events, Equilibria, and Government Survival. *American Journal of Political Science*, January, 28–54. <https://doi.org/10.2307/2991746>
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford, Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/0198295499.001.0001>
- McCarty, Nolan–Poole, Keith T.–Rosenthal, Howard (2008): *Polarized America. The Dance of Ideology and Unequal Riches*. The MIT Press.
- McDonnell, Duncan (2013): Silvio Berlusconi's Personal Parties: From Forza Italia to the Popolo Della Libertà. *Political Studies*, No. 1: 217–233. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2012.01007.x>
- Mershon, Carol–Shvetsova, Olga (2008): Parliamentary Cycles and Party Switching in Legislatures. *Contemporary Political Studies*, January, 99–127. <https://doi.org/10.1177/0010414007303651>

- Müller, Wolfgang C.–Strom, Kaare (2000): *Coalition Governance in Western Europe*. Oxford University Press.
- Müller-Rommel, Ferdinand (2005): *Types of Cabinet Durability in Central Eastern Europe*. Center for the Study of Democracy. UC Irvine.
- Müller-Rommel, Ferdinand–Fettelschoss, Katja–Harfst, Philipp (2004): Party Government in Central European Democracies: A Data Collection (1990–2003). *European Journal of Political Research*, 43: 869–893. <https://doi.org/10.1111/j.0304-4130.2004.00178.x>
- Nikolenyi, Csaba (2004): Cabinet Stability in Post-Communist Central Europe. *Party Politics*, No. 2: 123–150. <https://doi.org/10.1177/1354068804040497>
- Ryals-Conrad, Courtenay–Golder, Sona N. (2010): Measuring Government Duration and Stability in Central Eastern European Democracies. *European Journal of Political Research*, January: 119–150. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2009.01888.x>
- Saalfeld, Thomas (2008): Institutions, Chance and Choices: The Dynamics of Cabiner Survival. In: Strom, Kaare–Müller, Wolfgang C.–Torbjorn, Bergman (Eds.): *Cabinets and Coalition Bargaining – The Democratic Life Cycle in Western Europe*. Oxford University Press, 327–368.
- Schofield, Norman (1987): „Stability of Coalition Government in Western Europe: 1945–1986”. *European Journal of Political Economy*, no. 3: 555–591. [https://doi.org/10.1016/0176-2680\(87\)90012-7](https://doi.org/10.1016/0176-2680(87)90012-7)
- Schofield, Norman (1995): Coalition Politics: A Formal Model and Empirical Analysis. *Journal of Theoretical Politics*. No. 3: 245–281. <https://doi.org/10.1177/0951692895007003002>
- Smith, Gareth (2005): Political Significant Events and their Effect on the Image of Political Parties, *Journal of Political Marketing*, No. 2-3: 91–114. https://doi.org/10.1300/J199v04n02_05
- Strom, Kaare (2008): Communication and the Life Cycle of Parliamentary Democracy. *Political Research Quarterly*, September, 537–542. <https://doi.org/10.1177/1065912908322364>
- Strom, Kaare–Müller, Wolfgang C. (1999): The Keys to Togetherness: Coalition Agreements in Parliamentary Democracies. *The Journal of Legislative Studies*, No. 3–4: 255–282. <https://doi.org/10.1080/13572339908420604>
- Strom, Kaare–Müller, Wolfgang, C. (eds.) (2000): *Coalition Governance in Western Europe. Introduction*. In: *Coalition Governments in Western Europe*. Oxford University Press. 1–31.
- Walther, Daniel–Hellström, Johan (2022): Government Termination in Europe: a Sensitivity Analysis. *West European Politics*, No. 3: 591–611. <https://doi.org/10.4324/9781003397168-7>
- Wiener György (1997): Hatalmi viszonyok és kormányzati struktúra (1988–1994). *Eszmélet*, tél.
- Wiener György (2010a): Formális és informális elemek a kormányzásban. I. *Közjogi Szemle*, No. 1: 24–33.
- Wiener György (2010b): Formális és informális elemek a kormányzásban II. *Közjogi Szemle*, No. 2: 7–16.
- Woldendorp, Jaap–Keman, Hans–Budge, Ian (1998): Party Government in 20 Democracies: An Update (1945–1998). *European Journal of Political Research*, January, 125–164. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.00378>
- Woldendorp, Jaap–Keman, Hans–Budge, Ian (1993): Government in Parliamentary Democracies. Data Collection. *European Journal of Political Research*, July, 1–120. https://doi.org/10.1007/978-94-011-1894-1_2

PÁRTOK, PÁRTRENDSZER KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Baranyai Nóra

A kelet-közép-európai etnoregionális pártok tipológiája

A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI ETNOREGIONÁLIS PÁRTOK TIPOLOGIÁJA*

Baranyai Nóra

(KRTK Regionális Kutatások Intézete)

*A tanulmány beérkezett: 2023. április 30., opponálás: 2023. május 4. – 2023. május 24.,
véglegesítés: 2023. július 7.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az etnoregionális pártok törekvésein, a megfogalmazott célok különbségein alapuló tipológiák megalkotásának Nyugat-Európában évtizedes hagyományai vannak. A kelet-közép-európai térség etnikai, etnoregionális szervezeteiről ilyen összegző munkák a rendszerváltozás óta eltelt három évtized során alig születtek. Szinte közvetlenül a demokratikus átalakulás után, a nemzeti és etnikai identitások (újja)éledésének, valamint a kulturális és területi igények megfogalmazásának időszakában a térség etnikai mozgalmait Janusz Bugajski rendezte típusokba. A kialakított kategóriák – kulturális megújulás, politikai autonomizmus, területi önrendelkezés, szeparatizmus, irredentizmus – felülvizsgálatára, a szervezetek céljainak újbóli értékelésére mindezidáig nem került sor. Jelen tanulmány az egyik legfrissebb, a korábbi munkákat szintetizáló nyugat-európai tipológia adaptálásával, a szervezetek alapdokumentumaiban megfogalmazott céljainak vizsgálata alapján a kelet-közép-európai etnoregionális pártok típusainak meghatározására tesz kísérletet.

Kulcsszavak: etnoregionális párt ■ tipológia ■ párttípusok ■ Kelet-Közép-Európa

Az etnoregionális pártok létének, elnevezésének és szerepének elfogadottsága egyre nő a politikatudományban, s nyugat-európai jelenlétük mellett kelet-közép-európai megjelenésük és jelentőségük is egyre kevésbé vitatható. Igaz, ezek a pártok Nyugat-Európában is jellemzően egyenetlenül oszlanak meg az államok között, s noha fontos szereplői a politikai- és pártrendszereknek, legtöbbször csak szubnacionális szinten válnak jelentős tényezővé (Enyedi-Körösényi, 2001; Mysliwiec, 2016). Bár a kelet-közép-európai térség pártjait a leggyakrabban ‘kisebbségi pártként’ emlegeti a szakirodalom (Szócsik-Zuber, 2012a), a tanulmány a nyugat-európai pártokra kidolgozott definíciót (Müller-

* A tanulmány az NKFIH által támogatott „A kelet-közép-európai etnoregionális pártok fő vonásai és tipológiája” című kutatás része. A PD120953 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a PD16 pályázati program finanszírozásában valósul meg.

Rommel, 1998; De Winter, 2001) elfogadva és alkalmazva az etnoregionális párt kifejezést használja.

A pártok csoportokba rendezésének igénye az 1980-as években jelent meg Nyugat-Európában (Miodownik–Cartrite, 2006), a tipológiák kialakítása genetikus módszeren, behaviorális megközelítésen, valamint diskurzusorientált eljáráson (Mair–Mudde, 1998; Szász, 2006) egyaránt alapulhat. Az etnoregionális pártok meghatározásának kiindulópontjaként a szerzők rendszerint a klaszszikus törésvonal-elméletet jelölték meg, így a pártok és pártrendszerek összehasonlíthatósága érdekében kialakított pártcsaládok meghatározásakor rendszerint Lipset és Rokkan (1967) elméletére támaszkodtak. Seiler és von Beyme egyaránt a társadalmi törésvonalak segítségével alkották meg (egymástól egyébként lényegesen eltérő) tipológiáikat. Seiler (1982) a klasszikus négy törésvonal két (funkcionális és területi-kulturális) tengelyre illesztése mentén meghatározott ellentétpárok formájában alakított ki pártcsaládokat. Von Beyme (1985) szintén a szervezetek létrejöttének társadalmi körülményei alapján rendezte tíz csoportba a pártokat. A kidolgozott tipológiák alapvetően a nyugat-európai pártok jellegzetességein alapultak, így alkalmazhatóságuk földrajzilag korlátozott volt (Szász, 2006), azonban némi módosítással a demokratikus átmeneteket követően a kelet-közép-európai térségre is adaptálhatóvá váltak.

Európa különböző térségeinek eltérő fejlődése régóta foglalkoztatja a társadalomtudomány művelőit. A nyugati, keleti és a két térség között elterülő, jelen tanulmányban Kelet-Közép-Európának nevezett régiók állam- és nemzetfejlődését történeti mélységeiben is elemezte Bibó (1946), valamint az ő nyomdokain haladva Szűcs (1981). Az e művekben kimutatott időbeli megkérdettség, az intézmények és társadalmi jegyek eltorzult és módosult megjelenése fontos hívószava a térség gazdaság-, történet-, társadalom- és politikatudományi elemzéseinek (Berend T.–Ránki, 1982; Hajdú, 2008; Halász, 2014; Pók, 2015). Az államszocializmus átmenetileg ismét a nyugatitól eltérő fejlődési pályára állította a kelet-közép-európai államokat. Noha a több mint négy évtizedes időszakban a meghatározó internacionalista ideológia szándékai szerint a nemzet, etnikum jelentősége visszaszorult, átrendeződött és feloldódott (volna) az osztályok közötti viszonyrendszerekben, a számos esetben érvényesülő állami diszkrimináció, illetve erőltetett és erőszakos asszimiláció konzerválta az etnikai törésvonalakat. A rendszerváltás után von Beyme (1996) megállapította, hogy bár a társadalmi konfliktusokat meghatározó tényezők lényegesen nem térnek el a nyugati társadalmakban tapasztaltaktól, az államszocialista időszak némiképp átrendezte azokat, s új, nyugaton ismeretlen törésvonalakat is kialakított a térségben. A rendszerváltáskor felszabaduló energiák ugyanakkor képesek voltak reaktiválni a korábbi törésvonalakat, s ezek mentén az identitásokat is, így valószínűnek tűnt, hogy a demok-

rácia megszilárdulásával párhuzamosan a térség átveszi a nyugati mintákat, noha a régióban a nyugati államok rendezőelveinek (jogállam, nemzeti állam, demokratikus állam, jóléti állam) egyensúlya nem érvényesült. A megfogalmazott különbségek és kritikák mentén von Beyme kialakította a kelet-közép-európai pártokra érvényes kategóriákat, a reformkommunisták, fórumpartók, kereszténydemokraták, liberálisok, szociáldemokraták, agrár-, valamint ökológiai pártok mellett e térségben is elkülönítve a regionális és etnikai pártok családját.

A pártcsaládok lehatárolását, s különösen az etnikai és regionális pártok önálló pártcsaládként való meghatározását nem övezi tudományos konszenzus, jóllehet, nem von Beyme az egyetlen, aki ezt a kategóriát elkülönítette. Lipset és Rokkan (1967), Rokkan (1970), majd Rokkan és Urwin (1982) a centrum–periféria-törésvonal mentén kialakuló periferikus mozgalmakat említi, míg Seiler (1985) a periféria érdekeit képviselő pártokról beszél. Jelen folyóirat hasábjain (Politikatudományi Szemle, 1995/1-2. szám) is fellángolt már a vita az etnikai pártok létjogosultságáról, értelméről. Az ellenük felhozott érvek között szerepel (Gombár, 1994; Gunther–Diamond, 2003; Pap, 1999), hogy (esetleges) parlamenti képviseletük ellenére nem csökkennek a társadalmi konfliktusok, sőt, döntéshozatali részvételükkel még növelik is a lehetséges konfliktusfelületeket. Alapvető jellegzetességük, hogy nem illenek a modern pártok sorába, s minthogy sosem tudják, nem is kívánják az egész társadalmat, csak annak egy szeletét képviselni, „deklaratív és valóságosan a maguk választotta partikularitásba záródnak [...], nem számíthatnak ösztársadalmi érvényű elfogadottságra” (Gombár, 1994: 106–107). Mások a pártcsaládként való meghatározást vitatják, rámutatva, hogy ezek a pártok ideológiailag rendkívül sokszínűek (Strmiska, 2002), így egy alapvetően a világnézetet kategóriaképző ismérvvé tevő csoportosításban kevésbé értelmezhetőek önálló kategóriaként. Egyes kritikusok még azt is felvetik, hogy célszerűbb lenne ezt a pártcsaládot felosztani, és az ideológiájuknak megfelelő kategóriába besorolni (Mair–Mudde, 1998). Az ideológiai sokszínűséget jól példázza az egyes pártok Európai Parlamentben elfoglalt helye. Noha van olyan formáció, amely kifejezetten ezeknek a pártoknak az összefogására alakult (EFA), a jelentősebb pártok inkább ideológiai alapon választottak frakciót,¹ s váltak a Néppárt (RMDSZ), az ALDE, most Renew (Mozgalom a Jogokért és a Szabadságokért) vagy a ECR (Litvániai Lengyelek Választási Akciója – Keresztény Családok Szövetsége) parlamenti csoportjának részévé. A pártcsaládba tartozó szervezeteknek az a jellegzetessége, hogy mindig egy rész képviseletére vállalkoznak, s hogy soha nem válhatnak az egész képviselőivé, az ideológiai ellentéteket felülíró, közösnek tekinthető, fontos vonás. Erre utalhat Miodownik és Cartrite (2006) is, amikor azt írják, hogy bár az etnikai és regionális pártok logikája eltér más pártcsaládokétól, mégis koherens csoportot alkotnak.

A szakirodalom által legitimált és így elfogadott önálló etnikai és regionális pártcsalád már nevében is utal a sokszínűségére és (legalább) két alcsoport létezésére. Az etnikai és regionális pártok alapvetően különböznek egymástól, hiszen teljesen más alapokon szerveződnek. A két halmaz metszetében helyezkednek el az etnoregionális pártok, amelyek az etnikai és regionális pártok lényeges jellemzőit egyesítik.

ELMÉLETI KERETEK

Az etnoregionális pártok fogalma ma már kellőképpen definiált, létezésük és jelentőségük Kelet-Közép-Európában is egyre kevésbé vitatható. Ennek ellenére érdemes röviden áttekinteni a pártcsalád tiszta típusainak meghatározásait is, különösen azért, mert e térségben mind etnikai pártra (pl. Harmónia Szociáldemokrata Párt, Saskana), mind regionális pártra (pl. Isztriai Demokratikus Gyűlés, IDS; Sziléziai Regionális Párt, SPR) találunk példát. Az etnikai pártok elméleti megközelítéseit, definíciós lehetőségeit – kitérve a regionális, etnoregionális pártok fogalmaira is – kimerítően tárgyalta Salat és Székely (2018), így e fejezet csak a leginkább elfogadott meghatározásokra és jellegzetességekre tér ki.

Az etnikai csoportok fogalmával (Weber, 1921; Horowitz, 1985) és az etnikai mobilizáció okaival (Deutsch, 1966; Olzak, 1983), valamint az etnikai pártok definíciójával kapcsolatban terjedelmes szakirodalom áll rendelkezésre. Az *etnikai párt* egy vagy több etnikai csoport érdekeit képviseli, miközben kizár másokat, és ez a képviselő a szervezet mobilizációs stratégiájának központi eleme (Bugajski, 1994; Chandra, 2011; Chandra–Metz, 2002). Bár Horowitz (1985) azt állítja, hogy az etnikai pártot a támogatói bázisa alapján lehet azonosítani, Chandra (2011) szerint több mutató (pl. név, kampányüzenet, képviselt témák, támogatói bázis, vezetés) együttes vizsgálata szükséges ahhoz, hogy egy pártot etnikainak lehessen nevezni. A *regionális pártok* az állam egy szűkebb területével azonosulnak, és kizárólag annak érdekeit védik és képviselik (Masseti–Shakel, 2020; Raos, 2011; van Houten, 2007). Urwin (1982) szerint a regionális pártok egyetlen közös vonása a (nem állami szintű) területi identitás, miközben gazdaság- és szociálpolitikai elképzeléseikben már kevés a hasonlóság.

A regionális és etnikai párttípusok elkülönítése, földrajzi elhelyezkedés szerinti megkülönböztetése egyértelműnek és egyszerűnek tűnhet. A regionális pártok esetében a terület, míg az etnikai pártok esetében az etnikai hovatartozás az elsődleges tényező, és (természetesen kivételekkel) az előbbi inkább Nyugat-Európában, míg az utóbbi inkább Kelet-Közép-Európában jellemző (Bakk–Székely, 2012; Massetti–Shakel, 2020). A valóság a fentieknél

összetettebb, mivel számos regionális pártnak van etnikai dimenziója és számos etnikai közösség él földrajzilag koncentráltan egy-egy régióban. E tanulmány kiindulópontja ezért az, hogy az etnoregionális pártok az etnikai és a regionális pártok halmazainak metszetében található és nem csupán a regionális pártok egy alcsoportját alkotják (lásd Strmiska, 2002).

Az etnoregionális pártok meghatározására számos kísérlet irányult, jóllehet maga az „etnoregionális” kifejezés sem általános. A szakirodalomban számos fogalommal találkozhatunk (ld. Salat–Székely, 2018; Hepburn, 2009), minthogy minden szerző az általa fontosnak vélt mozzanatot/jellegzetességet hangsúlyozza. Az elnevezések sokfélesége ellenére a lehatárolt pártok köre azonban legtöbbször megegyezik. Rokkan és Urwin (1982) definíciója alátámasztja az etnikai és regionális pártok halmazmetszetének elméletét; megfogalmazásukban az etnoregionális pártok olyan területekkel és csoportokkal azonosulnak, illetve képviselik azokat a központi kormányokkal szemben, amelyek nem azonosak az államhatárok által lehatárolt térrel és a nemzeti közösséggel. Hasonlóképpen Türsan (1998) is a két, egymással összefüggő dimenziót hangsúlyozza, amikor az etnoregionális pártokat az etnikai különálláson és a területi követeléseken alapuló nacionalizmus támogatójaként határozza meg.

Az etnoregionális csoportok közös jellemzőiként számos szerző a szervezetek által elérni kívánt célokat azonosítja. A legszélesebb körben elfogadott definíció Müller-Rommel (1998: 19.) nevéhez fűződik, aki az etnoregionális pártot olyan szervezatként határozza meg, amely földrajzilag koncentrált periférikus kisebbségek törekvéseire hivatkozva, a nemzetállam működési rendjének, esetenként demokratikus rendjének megváltoztatásával követeli kulturális identitása elismerését. De Winter (2001: 4.) ezt a meghatározást egészíti ki azzal, hogy az etnoregionális párt célja a politikai rendszer hatalmi struktúrájának átszervezése, a régió bizonyos fokú önkormányzatiságának megteremtése, ami a kulturális protekcionizmustól egészen a szeparatizmusig terjedhet. Ez utóbbi megállapítás már magában foglalja és előrevetíti a szervezetek céljai szerinti tipológiák felállításának lehetőségét és igényét.

ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

A vizsgálat során Kelet-Közép-Európa etnoregionális pártjainak tipológiája készült el a pártok által meghatározott célok, törekvések alapján. A kutatásba a politikai értelemben vett Kelet-Közép-Európa országai,² azaz az államszocializmusból az 1990-es évek elején demokratizálódó, illetve az azok területén megalakult/függetlenedett államok kerültek, kivéve a Független Államok Szövetségének jelenlegi tagjait. Az alapsokaságot tekintve, nemcsak a jogi érte-

leben vett pártok kerültek a vizsgálatba, hanem a pártok minimáldefinícióját alkalmazva mindazon szervezetek, amelyek valamely választáson jelölteket vagy listát állítanak (Sartori, 1976: 63.), függetlenül szervezeti formájuktól.

Az etnoregionális pártok vizsgálatát megelőző lépésként az általuk képviselt etnoregionális közösségek beazonosítására volt szükség. Kelet-Közép-Európában számtalan etnikai kisebbség él, azonban jelentős részük egy, vagy akár több ország területén szétszórtan helyezkedik el, s nem alkot egybefüggő etnikai tömböt. A kutatás megvalósíthatósága érdekében elsőként a térség etnoregionális közösségeinek meghatározására volt szükség. A feladat korántsem volt egyszerű, hiszen nincs más forrás, mint a joggal vitatott megbízhatóságú, bizonytalan eredményeket közreadó népszámlálási adatbázisok. Az államok különböző időpontokban, más időközönként tartják meg cenzusaikat, eltérő részletzettséggel közlik azok adatait, ráadásul az etnikai identitás feljegyzésére, önálló szerepeltetésére sincs feltétlenül mód vagy egyéni szándék. A problémát tovább bonyolítja egy-egy konkrét konfliktus mentén, tiltakozásként meghirdetett etnikai bojkott. Jelenleg még csak néhány állam alkalmazza a regiszteralapú népszámlálást, ez azonban már a következő alkalommal általánossá válhat, így az érzékeny, egyéni bevalláson alapuló identitások megismerhetőségének e forrása is megszűnik (a népszámlálási problematikáról bővebben lásd Kapitány, 2015).

A népszámlálásokból származó eredmények tehát csak kellő óvatossággal használhatók, ám mivel nincs más és biztosabb kapaszkodó, ez az adatgyűjtés vált az etnoregionális közösségek meghatározásának alapjává. A lehatárolás a lehető legmegengedőbb módon történt, azaz (1) figyelmen kívül hagyta a közösség státuszát (közösség elismertsége, kisebbségi kategória típusa), (2) nem határozott meg előzetesen a csoport méretére vonatkozó alsó határt, (3) nem határozott meg előzetesen a területi koncentráció mértékére vonatkozó alsó határt, és (4) az etnoregionális csoport ezen jellegzetességeit a hozzá legjobban igazodó, esetenként közigazgatási határokat átlépő területi léptékben vizsgálta. Fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a kutatás kizárólag a történelmi etnoregionális közösségekre irányult, azaz az elmúlt évtizedek migráncsoportjai nem kerültek be a vizsgálatba. Az ismertetett szempontok mentén, s az egyes népszámlálási adatbázisok által nyújtott lehetőségek alapján összesen 17 kelet-közép-európai államban³ 104 etnoregionális közösség lehatárolására nyílt lehetőség (1. ábra).

1. ábra. *Etnoregionális* közösségek elhelyezkedése Kelet-Közép-Európa NUTS 3 régióiban.
 Forrás: népszámlálási adatok alapján a szerző szerkesztése

Az etnoregionális közösségek azonban nem szükségszerűen rendelkeznek politikai képviselettel, illetve a választásokon való megmérettetés igényével (Chandra, 2011; Urwin, 1982), választhatják az érdekérvényesítés más formáját, illetve lehetnek politikai értelemben teljesen szervezetlenek is. A pártokról korábban elfogadott definíciónak – bármely, választáson induló szervezet – megfelelően a választási adatok áttekintése nemcsak az országos (parlamenti, elnöki), hanem lehetőség szerint az alacsonyabb területi szinteken is szüksé-

ges volt. Ezt követte a pártok honlapjainak felkutatása és vizsgálata, ami szükséges, de nem elégséges feltétele volt a vizsgálatban való részvételnek. A honlapok a legtöbb esetben tartalmazzák a pártok működésének alapjait lefektető alapszabályt, és ezeken a felületeken tüntetik fel valamilyen formában a szervezetek főbb céljait is. Ez utóbbiakat a legtöbb esetben tartalmazza a pártok politikai programja, keretprogramja, választási programja, de előfordulhat az is, hogy ezek hiányában a honlapok egyéb rovataiban („célkitűzéseink”, „rólunk”) található részletesebb információk. Napjainkra azonban a politikai kommunikációt és a választókkal való kapcsolattartást egyre inkább a közösségi média felületeire helyezték át a pártok (is), s ilyen esetekben előfordul, hogy a honlapot elhanyagolják, ritkábban frissítik, vagy némely esetben akár meg is szüntetik. Elérhető dokumentumok hiányában ezek a pártok – hiába tartoztak esetleg politikai értelemben a relevánsabb szervezetek közé – nem váltak a kutatás részévé. A fenti szempontok szerint egy olyan lista összeállítására nyílt lehetőség, amely összesen 15 államban⁴ 131 etnoregionális pártot tartalmaz, s ezek közül 92 szervezetet lehetett a tipológiába beilleszteni. A végleges létszámra nemcsak az volt hatással, hogy egyes közösségek képvisellete érdekében nem alakultak politikai szervezetek, hanem az is, hogy bizonyos esetekben több ilyen párt is létrejött. Viszonylag gyakori – s különösen a nagyobb létszámú csoportok esetében –, hogy a közösséget egynél több szervezet képviseli, esetenként alapvetően más célokat megfogalmazva (Schrijver, 2006).

A tanulmányban közzéadott tipológia az etnoregionális pártok szervezeti dokumentumainak elemzésén, az azokban megfogalmazott célkitűzéseken alapul. A választott módszertan miatt természetesen fennáll a téves besorolás lehetősége, hiszen egy párt nem feltétlenül rögzít(het)j dokumentumaiban a legradikálisabb törekvéseit. A kutatás későbbi fázisaiban ezek az esetleges hibák feloldhatók, minthogy az egyes pártok céljai egyéb forrásokból (szakirodalom, sajtó) származó információkkal kiegészíthetők, korrigálhatók. A tipológiába minden etnoregionális párt a „legmagasabb szintű” igény alapján került be, azaz egy olyan szervezet, amely a közösség jogi elismeréséért és az ország föderalizációjáért is küzd, a föderalista altípusba tartozik.

AZ ETNIKAI ÉS REGIONÁLIS PÁRTCSALÁDON BELÜLI TIPOLÓGIÁK

A pártcsaládokra, így az etnoregionális pártokra kidolgozott tipológiák általában a nyugat-európai szervezetek jellegzetességein alapulnak. Az egyetlen, az egész kelet-közép-európai térséget átfogó, az etnikai pártok és szervezetek törekvéseit összegző tipológiát Bugajski dolgozta ki az 1990-es évek közepén. Alapművében (Bugajski, 1994) az etnikai politizálás öt szakaszát különböztette meg: kulturális megújulás, politikai autonómia, területi öngazgatás, szepa-

ratizmus és irredentizmus. A *kulturális megújulás* a kis lélekszámú, szétszórtan élő etnikai, vallási vagy regionális kisebbségekre jellemző, céljak között identitásuk és nyelvi jogaik elismertetése, megerősítése, részvételi lehetőségeik megteremtése szerepel. A *politikai autonomizmus* az önszerveződés egy magasabb fokán álló közösségekre jellemző, amelyek valaha többséget alkottak egy államalakulaton belül, vagy jelenleg is többséget alkotnak egy szomszédos államban, esetleg régóta egy soknemzetiségű állam szervezett egységét alkotják. A fennálló államkereteken belüli *területi önrendelkezés* megteremtése, az állam föderalizálása vagy konföderális struktúrába szervezése a jól szervezett, tömbben és regionális többségben élő etnikai csoportok sajátja. Ha ezek a törekvések átlélik a jelenlegi államhatárokat, s egy önálló állam létrehozására/visszaállítására irányulnak, akkor a *szeptarizmus* típusába sorolhatók. A szeptarizmus nemcsak egy új állam létrehozására, hanem egy másik államhoz való csatlakozásra is irányulhat, ez esetben azonban már az *irredentizmus* típusába tartozik az adott törekvés, amit gyakran a területet befogadni készülő állam is támogat.

Bugajski tipológiája, s maguk a kialakított kategóriák, típusok is kétségtelesen beleillenek a nyugat-európai osztályozások sorába. Ezek a tipológiák ugyanis – a fentihez hasonlóan – az etnoregionális törekvéseket általában kulturális és területi vonatkozású célokra bontják, a területi típuson belül pedig gyakran megkülönböztetik az államon belüli és határokon átnyúló elképzeléseket (Coackley, 2003; De Winter, 1998; Gómez-Reino Cachafeiro et al., 2006; Ishiyama–Breuning, 1998; Jenne, 2008; Keating, 1996; Mikesell–Murphy, 1991; Rudolph–Thompson, 1985; Seiler, 2005; Snyder, 1982; Wolff, 2004). A szakirodalomban fellelhető tipológiák között az alkalmazott megközelítések és a kialakított kategóriák szerint természetesen jelentős különbségek fedezhetők fel (a meghatározóbb munkák áttekintését ld. Székely, 2014: 91.).

Dandoy (2010) a korábbi osztályozások tapasztalatait feldolgozva alakította ki saját tipológiáját. Elemzésében az etnoregionális pártokat három fő kategóriába sorolta, amelyek különböző kihívások elé állítják környezetüket. A protekcionista pártok a kulturális autonómia és a politikai képviselet kérdéseivel kapcsolatos célokat fogalmazzák meg, azaz közösségük elismeréséért, a diszkrimináció megszüntetéséért, jogaik biztosításáért, esetleg kiszélesítéséért (*konzervatív*), vagy a közösség parlamenti képviseletéért, a választási rendszer megváltoztatásáért (*részvételi*) küzdenek. A decentralista pártok az adott államon belül fogalmazzák meg területi igényeiket, törekvéseik a vertikális hatalommegosztás átalakítására, a belső határok megváltoztatására irányulnak. A nyugat-európai tipológián belül elkülöníthető a kizárólag egy, a közösség által lakott régió öngazgatásáért (*autonomista*), az általános, azaz az ország valamennyi területi egysége számára szélesebb önállóság biztosításáért (*föderalista*) küzdő pártok altípusa, valamint azok a szervezetek, amelyek a szuverenitás letéteményesének a régiót tartják, s maguk kívánják eldönteni, mely

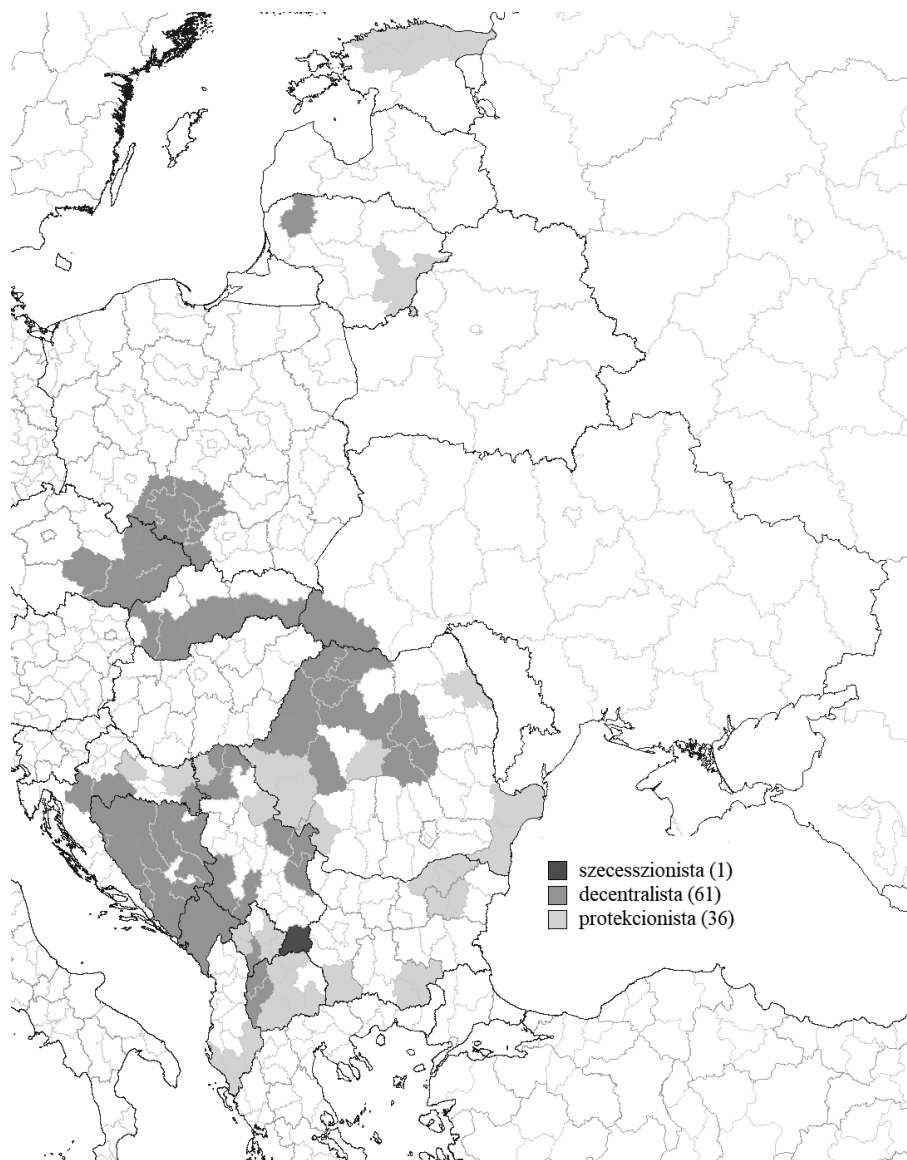
jogosítványokat delegálnak állami szintre (*konföderalista*). A szecesszionista pártok területi igényei túllépnek a jelenlegi államhatárokon, így ezek a követelések már a nemzetközi térben jelentkeznek. A területi igények ezekben az esetekben egy jól körülhatárolt, speciális térségre irányulnak, amelynek tulajdonosát az e típusba tartozó pártok meg kívánják változtatni. Ez megfogalmazódhat önálló állam létrehozásának (*függetlenségi*), egy térség a már meglévő államterületbe integrálásának (*irredenta*), valamint az adott régió egy másik államhoz való csatlakozásának (*visszacsatlakozó*) igényében.

AZ ETNOREGIONÁLIS PÁRTOK TÍPUSAI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN

A kutatás során áttekintett pártdokumentumok alapján Kelet-Közép-Európában az etnoregionális pártok következő típusait és altípusait különböztethetjük meg: protekcionista (konzervatív, részvételi), decentralista ([kizárólag] decentralista, regionalista, autonomista, föderalista) és szecesszionista ([vissza]csatlakozó). Az alábbiakban e típusok és altípusok részletesebb bemutatására kerül sor. A szervezetek három alaptípusának földrajzi megoszlását a 2. ábra mutatja.

Protekcionista pártok

A kelet-közép-európai etnoregionális pártok többsége a *protekcionista* (53), és ezen belül a *konzervatív* (44) típusba tartozik. A térségben a demokratizálódás, az állam- és nemzetépítés a nemzeti és etnikai identitások újjáéledésével párhuzamosan zajlott a rendszerváltozás környékén, s ezek időnként érdekellentéteket, konfliktusokat okoztak (Gherghina–Jigläu, 2011; Jigläu, 2007). Jelen tanulmány keretében nincsen mód a térség etnikai közösségei számára biztosított jogok részletes ismertetésére, de nyilvánvaló, hogy az egyes államok között, illetve esetenként az egyes államokon belül lényeges különbségek tapasztalhatók. A konzervatív pártok által képviselt közösségek jellemzően rendezett státusszal, jól körülhatárolt egyéni és/vagy kollektív jogokkal rendelkeznek, de természetesen igyekeznek ezeket fenntartani, s a lehető legnagyobb mértékben kibővíteni (pl. lengyelek Litvániában, horvátok Szerbiában, szerbek Koszovóban). A leggyakrabban felmerülő követelések között szerepel a kisebbségekkel szembeni diszkrimináció megszüntetése, az anyanyelvhasználat kiterjesztése, az anyanyelvi oktatás biztosítása, végül az identitás védelméhez és megőrzéséhez szükséges feltételek biztosítása, bővítése. A térségben, s ezen belül is különösen a Balkánon az etnikai és vallási törésvonalak olykor egybeesnek (jellemzően az albánok, bosnyákok és törökök körében), s ezen esetekben a pártok a kisebbségi jogok bővítésével párhuzamosan a vallásgyakorlás szabadságáért és biztosításáért is síkra szállnak.

2. ábra. *Etnoregionális* pártok elhelyezkedése Kelet-Közép-Európa NUTS 3 régióiban főbb típusaik szerint.

Forrás: pártdokumentumok alapján a szerző szerkesztése

A kelet-közép-európai államok különböző megoldásokat alkalmaznak a kisebbségek politikai képviseletének biztosítására. Juberías (1998) az országokat az etnikai képviseletet ellenző, mellőző, támogató, engedélyező, valamint

az etnicitást a politikai képviselet alapjává tevő államok kategóriájába sorolja. Ma már nincs olyan ország, amely a gyakorlatban tiltaná a etnikai pártok szerveződését, de a választási rendszerek jellegzetességeiben jelentősek az országok közötti különbségek (erről részletesebben lásd Kovács, 2014; Pap, 1999; Schönbaum, 2008). A *részvételi pártok* (9) által képviselt etnoregionális közösségek jellemzően ma is rendelkeznek mandátummal valamely reprezentatív testületben. E szervezetek ezt a politikai képviseletet kívánják megerősíteni a választási rendszer átalakításán, a közösség arányos parlamenti képviseletén (pl. törökök Észak-Macedóniában), vagy a közösség számára biztosított parlamenti, regionális és helyi testületi helyek számának növelésén keresztül.

Decentralista pártok

A decentralista párttípusba tartozó kelet-közép-európai politikai szervezetek valamennyien a fenti, etnikai jogokon túlmutató területi öngazgatás megteremtésére törekszenek. A típuson belül ugyan elkülöníthetők altípusok, ám a politikai szervezetek céljai közötti különbségeket elsősorban az adott állam történeti hagyománya, területi struktúrája, az EU elveinek érvényesülése határozza meg, illetve az, hogy az etnoregionális szervezetek mennyire integrálódtak a politikai- és pártrendszerbe, s mennyire törekednek pragmatikus, a többségi társadalom számára is elfogadható megoldások megfogalmazására.

Az első altípust alkotó (kizárólag) *decentralista* (11) pártok nem törekszenek az államhatalmi rendszer radikális átalakítására, bár többnyire elégedetlenek a jelenlegi területi struktúrával, így a decentralizációra vonatkozó követeléseik területi reformok és belső határkorrekciók révén valósulhatnak meg. Az ebbe az altípusba tartozó pártok törekvéseiket gyakran az Európai Unió alapelvei mentén határozzák meg, a radikálisnak hangzó területi autonómia helyett decentralizációt, szubszidiaritást hangsúlyozva. E szervezetek többnyire a párt- és politikai rendszer integráns részei, parlamenti képviselettel, olykor kormányzati pozíciókkal is rendelkeznek. A helyzetüknek megfelelően, s koalíciós potenciáljuk fenntartása érdekében kifejezetten érdekeltek a mérsékelt politizálásban, a területi igények óvatos és megfontolt követelésében.

Noha a regionalizáció is egyfajta decentralizáció, mivel a területi egységeknek alkotmányos státuszt biztosít, stabilabb és nehezebben megváltoztatható helyzetet teremt annál. Ha ezt a szempontot is figyelembe vesszük, a decentralista típuson belül elkülöníthető a *regionalista* pártok (12) altípusa. Ezen pártok egy része az állam területi felosztását a természetes, történelmi, gazdasági és kulturális határok alapján kívánja átszervezni (gyakorlatilag a rendszerváltozás óta valamennyi szlovákiai magyar párt), míg más részük a regionalizációt egyfajta modernizációs reformként hirdeti, akár aszimmetrikus formában is (az

Erdélyi Magyar Szövetségben egyesült EMNP és MPP). A pártok joggal számítanak arra, hogy a regionalizációt könnyebb elfogadtatni a társadalom egészével, hiszen a területi autonómiával összevetve kevésbé tűnik az állam területi integritását veszélyeztető megoldásnak.

Az *autonomista* pártok (9) csak a saját régiójuk önállóságának megteremtésére koncentrálnak, s nem törekszenek arra, hogy követeléseiket a többségi társadalom számára elfogadható formába öntsék. Egyes pártok olyan, az etnoregionális közösség által lakott történelmi régióknak (Szandzsák, Felső-Szilézia) követelnek autonómiát, amely korábban már rendelkezett különleges státusszal. Más pártok egy területi autonómiával (esetenként már) rendelkező, jellemzően többnemzetiségű régió (Vajdaság, Kárpátalja) belül egy kisebb, önigazgatással bíró területi egység létrehozását kívánják elérni.

Kelet-Közép-Európában kevés föderális törekvés van. Ennek oka a térségben korábban létező államszövetségek kudarca, a föderációk békés (Csehszlovákia, Szovjetunió) vagy fegyveres úton (Jugoszlávia) történt felbomlása. A föderalizmus – államszervezeti hagyományok híján is – a békés együtt- vagy egymás mellett élés garanciája lehet a többnemzetiségű államokban vagy oszloposodott társadalmakban. A régióban jelenleg csak Bosznia-Hercegovina rendelkezik föderális struktúrával, de a nem szervesen kialakult államalakulat jelenleg is bizonytalan lábakon áll. A többségében a *föderalista* pártok (7) közé sorolható horvát pártok egy harmadik, a horvát entitás létrehozásával kívánják az államot átalakítani. Emellett föderális törekvésekkel találkozhatunk a térség történelmi (Morvaország) vagy többnemzetiségű (Kárpátalja), az állam többi részétől tartósan különfejlődött régióiban működő etnoregionális szervezeteknél.

Szecesszionista pártok

A szecesszionista párttípus kvázi hiánya szintén a közelmúlt etnikai konfliktusaira és háborúira vezethető vissza. A föderációk felbomlása következtében számos etnikai közösség és nemzet létrehozta saját, önálló államát, így a függetlenségi törekvések Kelet-Közép-Európában – legalábbis átmenetileg – eltűntek. Természetesen az új államhatárok kialakításával, vagy azok béketárgyalásokon történő megállapításával és meghatározásával új közösségek kerültek kisebbségi helyzetbe. Az ezzel való elégedetlenség határkiigazítási követelések formájában jelen van a térségben, de csak minimális mértékben. A vizsgált pártdokumentumok alapján (ne feledjük: a radikális célok rögzítése akár alkotmányos akadályokba is ütközhet) a vizsgált pártok közül csak egy szerbiai szervezetet (Albán Demokratikus Párt, PDSH) lehetett a *(vissza)csatlakozó* altípusba sorolni.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány a kelet-közép-európai térség etnoregionális pártjainak tipológiáját ismertette. Minden ilyen kísérlet, elemzés csak egy pillanatképet rögzíthet, hiszen – mint azt Bugajski (1994) és Schrijver (2006) is hangsúlyozza – a szervezetek céljai folyamatosan változ(hat)nak, a törekvések más szintre, az etnikai politizálás új szakaszába lép(het)nek. A változás egyik eredője lehet az állam és a politikai rendszer egyéb tényezőinek reakciója, ami vagy erősítheti, vagy gyengítheti az etnoregionális pártok törekvéseit, szerepét és lehetőségeit (Urwin, 1982). Az etnikai vagy etnoregionális követelésekre adott állami válaszok skálája az ignorálástól kezdve a különböző korlátozó megoldásokon keresztül az engedmények széles spektrumáig terjedhet – az állami reakciók ezen formáit elemzi Juberías (1998, 2000) a választási rendszereken keresztül. Tapasztalatok szerint a konfliktusok tárgyalásos rendezése, az intézményi átszervezések, illetve politikai koalíciók kialakítása átmenetileg a törekvések mérséklődésének irányába hathatnak (Gadjanova, 2015).

Noha a vizsgálat nem az etnikai, hanem a tömbben élő közösségeket képviselő etnoregionális pártok törekvéseinek elemzésére irányult, mégsem a területi jellegű követelések dominálnak. Mindez arra utal, hogy az egyéni és kollektív kisebbségi jogok – identitás elismerése, diszkriminációmentesség, nyelvhasználat, képviselőlet lehetőségének biztosítása – területén még bőven van tennivaló Kelet-Közép-Európában. Az államhatárokat tiszteletben tartó területi követelések mind besorolhatóak a területi autonómia fogalma alá; a decentralista, regionalista, autonomista és föderalista altípusok között több a hasonlóság, mint a különbség, az eltérésekben meghatározóak az államszerkezeti hagyományok, az adott régió történelmi, állami múltja, különutas fejlődése stb. Szecesszionista törekvések – legalábbis programszinten, deklaratív megfogalmazva – gyakorlatilag nincsenek a térségben, holott egyéb forrásokból – szakirodalom, sajtóhírek – tudható, hogy léteznek határkorrekciós elképzelések, tervek. A Balkán törekeny stabilitására Bosznia-Hercegovina, a térségben több állam által el nem ismert Koszovó, s az önálló népként megkérdőjelezett montenegróiak példája is rámutat. Az ukrajnai háború, s ezen belül is az Oroszország agressziójának egyik alapjául szolgáló kisebbségvédelmi indokok könnyen válhatnak egyes térségbeli mozgalmak radikalizálódásának katalizátorává.

Kétségtelen, hogy a kelet-közép-európai etnoregionális pártok gyökere, útja, perspektívája és érdekérvényesítő ereje eltér a nyugat-európai pártokétól, s e téren radikális változások egyhamar nem várhatóak. A tanulmányban ismertettetett tipológia, s az imént megfogalmazott okok alapján azonban indokolt nyomon követni a kelet-közép-európai etnoregionális pártok törekvéseit, illetve ezek változásait. A szakirodalomban bőségesen fellelhető eset- és or-

szágtanulmányok, egy-egy etnikai közösségre (pl. külhoni magyarok) fókuszáló vizsgálatok mellett érdemes nyitni az átfogó elemzések irányába, lehetővé téve ezzel a kelet-közép-európai jellemzők szintetizálására, a nyugat-európai jellegzetességekkel való összevetésre.

FÜGGELÉK

A kelet-közép-európai tipológiába sorolt etnoregionális pártok típusonként

	képviselet etnoregionális közösség	etnoregionális közösség pártja
Protekcionista pártok		
konzervatív		
Albánia	görög	Nemzeti Görög Kisebbség a Jövőért
Albánia	macedón	Macedón Szövetség az Európai Integrációért
Bosznia-Hercegovina	szerb	Demokratikus Haladás Pártja
Bosznia-Hercegovina	szerb	Demokratikus Nemzeti Szövetség
Bosznia-Hercegovina	szerb	Független Szociáldemokraták Szövetsége
Bulgária	macedón	Egyesült Macedón Szervezet Iinden Pirin
Bulgária	török	Mozgalom a Jogokért és Szabadságokért
Észak-Macedónia	albán	Alternatíva
Észak-Macedónia	albán	Integrációs Demokratikus Unió
Észak-Macedónia	bosnyák	Bosnyák Demokratikus Szövetség
Észak-Macedónia	török	Török Akciópárt
Észak-Macedónia	török	Török Demokrata Párt
Észtország	orosz	Észtországi Egyesült Balpárt
Horvátország	cseh	Csehek Szövetsége a Horvát Köz társaságban
Horvátország	magyar	Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége
Horvátország	szlovák	Szlovákok Szövetsége
Kosovó	askáli	Mozgalom az Integrációért
Kosovó	egyiptomi	Egyiptomi Liberális Párt

	képviselet etnoregionális közösség	etnoregionális közösség pártja
Koszovó	egyiptomi	Koszovói Új Demokratikus Kezdeményezés
Koszovó	gorán	Gora Polgári Kezdeményezés
Koszovó	szerb	Szerb Lista
Koszovó	török	Koszovói Török Demokratikus Párt
Litvánia	lengyel	Litvániai Lengyelek Választási Akciója – Keresztény Családok Szövetsége
Litvánia	orosz	Litvániai Orosz Unió
Montenegró	szerb	Montenegrói Demokratikus Nemzeti Párt
Románia	cseh, szlovák	Romániai Csehek és Szlovákok Demokratikus Szövetsége
Románia	görög	Romániai Hellén Unió
Románia	horvát	Romániai Horvátok Uniója
Románia	macedón	Romániai Macedónok Egyesülete
Románia	német	Romániai Német Demokrata Fórum
Románia	orosz-lipovánok	Romániai Lipován Oroszok Közössége
Románia	ruszin	Romániai Ruszinok Kulturális Uniója
Románia	szerb	Romániai Szerbek Szövetsége
Románia	tatár	Romániai Türk-Muszlim Tatárok Demokratikus Uniója
Románia	török	Romániai Demokratikus Török Unió
Szerbia	bosnyák	Bosnyák Néppárt
Szerbia	bosnyák	Szandzsák Demokratikus Párt
Szerbia	horvát	Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetsége
Szerbia	magyar	Republikanska Stranka – A Republikánus párt
Szerbia	montenegrói	Montenegrói Párt
Szerbia	ruszin	Együtt Vajdaságért
Szerbia	szlovák	Zöld Párt
Szerbia	vlach	Vlach Nemzeti Párt

	képviseelt etnoregionális közösség	etnoregionális közösség pártja
részvételi		
Szerbia	bunjevác	Bácskai Bunjevácok Szövetsége
Horvátország	szerb	Dunai Szerbek Pártja
Montenegró	horvát	Horvát Polgári Kezdeményezés
Montenegró	szerb	Új Szerb Demokrácia
Észak-Macedónia	szerb	Szerbek Demokratikus Pártja Macedóniában
Észak-Macedónia	török	Török Nemzeti Összetartozás Mozgalom
Montenegró	albán	Új Demokratikus Erő
Észak-Macedónia	albán	Szövetség az Albánokért
Bosznia-Hercegovina	horvát	Bosznia és Hercegovinai Horvát Parasztpárt

Decentralista pártok

(kizárólag) decentralista

Bosznia-Hercegovina	bosnyák	Bosznia-Hercegovináért Párt
Bosznia-Hercegovina	bosnyák	Demokratikus Akció Mozgalma
Bosznia-Hercegovina	bosnyák	Demokratikus Akció Pártja
Bosznia-Hercegovina	szerb	Egyesült Szerbia
Bosznia-Hercegovina	szerb	Szerb Demokrata Párt
Észak-Macedónia	albán	Besa Mozgalom
Észak-Macedónia	albán	Nemzeti Demokratikus Újjászületés
Horvátország	szerb	Független Demokratikus Szerb Párt
Koszovó	bosnyák	Szociáldemokrata Szövetség
Szerbia	albán	Változás Alternatívája/Alternatíva a Változásért
Szerbia	bosnyák	Bosnyák Nemzeti Párt

regionalista

Lengyelország	német	Opole–Sziléziai Németek Társadalmi és Kulturális Társasága
Montenegró	bosnyák	Bosnyák Párt
Montenegró	bosnyák	Igazság és Megbékélés Pártja
Románia	magyar	Erdélyi Magyar Néppárt*

	képviselet etnoregionális közösség	etnoregionális közösség pártja
Románia	magyar	Magyar Polgári Párt*
Szerbia	bosnyák	Igazság és Megbékélés Pártja
Szerbia	bosnyák	Szandzsák Demokratikus Akció Pártja
Szerbia	bosnyák	Szandzsák Nemzeti Párt
Szerbia	vlach	Vlach Párt
Szlovákia	magyar	Mad'arská krest'anskodemokratická aliancia – Magyar Kereszténydemokrata Szövetség
Szlovákia	magyar	Magyar Fórum
Szlovákia	magyar	Szövetség – Aliancia
autonomista		
Lengyelország	sziléziai	Sziléziaiak Együtt
Litvánia	szamogit	Szamogit Párt
Románia	magyar	Romániai Magyar Demokrata Szövetség
Szerbia	bosnyák	Bosnyák Demokratikus Unió
Szerbia	bosnyák	Szandzsákért Párt
Szerbia	magyar	Magyar Mozgalom – Mađarski pokret Egyesület
Szerbia	magyar	Vajdasági Magyar Szövetség
Szerbia	magyar	Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége
Ukrajna	magyar	Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség
föderalista		
Bosznia-Hercegovina	horvát	Bosznia és Hercegovina Horvát Demokratikus Szövetség
Bosznia-Hercegovina	horvát	Bosznia és Hercegovinai Jogok Horvát Pártja
Bosznia-Hercegovina	horvát	Horvát Demokratikus Unió 1990
Bosznia-Hercegovina	horvát	Horvát Köztársasági Párt
Cseh Köztársaság	morva	Morva Föld Mozgalom
Cseh Köztársaság	morva	Morvák
Ukrajna	magyar	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

	képviseelt etnoregionális közösség	etnoregionális közösség pártja
Szecesszionista pártok		
(vissza)csatlakozó		
Szerbia	albán	Albán Demokrata Párt

Forrás: saját szerkesztés

* Az Erdélyi Magyar Néppárt és a Magyar Polgári Párt, amelyek azóta egyesültek az Erdélyi Magyar Szövetségben, itt még önállóan szerepelnek. Az új párt dokumentumai még nem állnak rendelkezésre.

JEGYZETEK

- ¹ Az ideológia mellett azonban meghatározó tényező lehet (releváns esetben) az anyaországgal, illetve az ott működő pártokkal való kapcsolat/szövetség is, amelyek predesztinálják az etnoregionális szervezet európai pártválasztását (Waterbury, 2016).
- ² A szakirodalom az európai nagyrégiók elnevezésére eltérő megközelítéseken alapuló kifejezéseket használ. A térszerkezeti modelleket, a kontinens felosztásának és a részek megnevezésének sokszínűségét részletesen tárgyalja Probáld és Szabó (2005). Jelen tanulmány (és kutatás) a Kelet-Közép-Európa-fogalmat használja, s a következő államokat sorolja e térségbe: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Cseh Köztársaság, Észak-Macedónia, Észtország, Horvátország, Koszovó, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.
- ³ Noha Magyarországon jelentős a nemzetiségek száma és aránya (2011-ben a kettős identitásjelölés bevezetésével 768 735 fő, 7,74 százalék), s vannak jelentősebb nemzetiségi közösséggel rendelkező térségek is, ezek szétszórtsága miatt hazánkban nem sikerült valódi etnoregionális közösségeket lehatárolni.
- ⁴ Lettországból szervezetlen a lengyel közösség, míg Szlovéniában az olasz és a magyar közösség alkotmányos helyzete és a választási rendszer sajátosságai miatt nincs rákényszerülve politikai párt létrehozására.

IRODALOM

- Bakk Miklós–Székely István Gergő (2012): Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, Vol. 17, No, 1–2, 7–50.
- Berend T. Iván–Ránki György (1982): *The European Periphery and Industrialization, 1780–1914*. New York, Cambridge University Press, Paris, Editions de la Maison des Sciences de l’Homme.
- Bibó István ([1946] 2016): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Dénes Iván Zoltán (ed.): *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 824–891.

- Bochsler, Daniel (2006): Electoral Engineering and Inclusion of Ethnic Groups. Ethnic Minorities in Parliaments of Central and Eastern European Countries. *SSEES Postgraduate Conference London*. London, February 2006.
- Brusis, Michael (2015): The European Union and Interethnic Power-sharing Arrangements in Accession Countries. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*. Vol. 14, No. 4, 60–78.
- Brubaker, Rogers (1995): National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. *Daedalus*. Vol. 124, No. 2, 107–132. <https://doi.org/10.5771/9783845211817-132>
- Bugajski, Janusz (1994): *Ethnic politics in Eastern Europe. A guide to Nationality Policies, Organizations and Parties*. New York–London, M. E. Sharpe.
- Chandra, Kanchan–Metz, Daniel (2002): A New Cross-National Database on Ethnic Parties. *Annual Meeting of the Midwestern Political Science Association*, Vol. 25, No. 2, 99–119. Chicago, Midwestern Political Science Association.
- Chandra, Kanchan (2011): What is an ethnic party? *Party Politics*, Vol. 17, No. 2, 151–169. <https://doi.org/10.1177/1354068810391153>
- Coackley, John (2003): Introduction. The challenge. In: Coackley, John (ed.): *The Territorial Management of Ethnic Conflict*. London, Frank Cass. 1–22.
- Dandoy, Régis (2010): Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism*, Vol. 2, No. 2, 194–220.
- Deutsch, Karl W. (1966): *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, MIT Press.
- De Winter, Lieven (1998): Conclusion. A Comparative Analysis of the Electoral, Office and Policy Success of Ethnoregionalist Parties. In: De Winter, Lieven and Türsan, Huri (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London–New York, Routledge–ECPR Studies in European Political Science. 204–247. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107050631.010>
- De Winter, Lieven (2001): *The Impact of European Integration on Ethnoregionalist Parties*. Working Paper No. 195. Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Enyedí Zsolt–Körösenyi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Osiris.
- Gadjanova, Elena (2015): Measuring parties' ethnic appeals in democracies. *Party Politics*, Vol. 21, No. 2, 309–327. <https://doi.org/10.1177/1354068812472586>
- Gherghina, Sergiu–Jiglaú, George (2011): Explaining Ethnic Mobilisation in Post-Communist Countries. *Europe-Asia Studies*, Vol. 63, No. 1, 49–76. <https://doi.org/10.1080/09668136.2011.534302>
- Gombár Csaba (1994): Társadalomszemléletünk etnicizálódása. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 3, No. 4, 78–115.
- Gómez-Reino Cachafeiro, Margarita–De Winter, Lieven–Lynch, Peter (2006): Conclusion: The Future Study of Autonomist and Regionalist Parties. In: De Winter, Lieven–Gomez-Reino Cachafeiro, Margarita–Lynch, Peter (eds.): *Autonomist parties in Europe*. Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials. 247–270.
- Gunther, Richard–Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. *Party Politics*, Vol. 9, No. 2, 167–199. <https://doi.org/10.1177/13540688030092003>
- Hajdú Zoltán (2008): A Kárpát-medence államosodási folyamatainak változásai és történeti földrajzi elemzésük. *Korall*, Vol. 9, No. 1, 75–100.

- Halász Iván (2014): *A közép-európai alkotmányok születése és identitása (1989–2012)*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar.
- Hepburn Eve (2009): Introduction: Re-conceptualizing Sub-state Mobilization. *Regional & Federal Studies*, Vol. 19, No. 4–5, 477–499. <https://doi.org/10.1080/13597560903310204>
- Horowitz, Donald L. (1985): *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA, University of California Press.
- Ishiyama, John T.–Breuning, Marijke (1998): *Ethnopolitics in the New Europe*. Boulder, CO, Lynne Rienner. <https://doi.org/10.1515/9781685851736>
- Jenne Erin K. (2007): *Ethnic Bargaining: The Paradox of Minority Empowerment*. Ithaca, Cornell University Press.
- Jiglău, George (2007): *A comparative study on the formation and success of ethnic parties in post-communist states*. MA dolgozat. Budapest, Central European University.
- Juberías, Carlos Flores (1998): Választási törvényhozás és etnikai kisebbségek Kelet-Európában. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 7, No. 2, 61–92.
- Juberías, Carlos Flores (2000): Post-Communist Electoral Systems and National Minorities: A Dilemma in Five Paradigms. In: Stein, Jonathan (ed.): *The Politics of National Minority Participation in Post-communist Societies: State-building, Democracy and Ethnic Mobilization: State-building, Democracy and Ethnic Mobilization* (1st ed.). New York, Routledge, 31–62.
- Kapitány Balázs (2015): Külhoni magyar közösségek. In: Monostori Judit–Őri Péter–Spéder Zsolt (eds.): *Demográfiai portré 2015*. Budapest, KSH NKI, 227–240.
- Keating, Michael (1996): *Nations against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia, and Scotland*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230374348>
- Kovács Péter (2014): A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, Vol. 23, No. 1, 15–29.
- Lipset, Seymour M.–Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction. In: Lipset, Seymour M.–Rokkan, Stein (eds.): *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York, Free Press, 1–64.
- Mair, Peter–Mudde, Cas (1998): The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 211–229. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.211>
- Massetti, Emanuele–Schakel, Arjan H. (2020): Regionalist Parties and the European Union. In: Laursen, Finn (ed.): *The Oxford Encyclopedia of European Union Politics*. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1983>
- Mikesell, Marvin W.–Murphy, Alexander B. (1991): A framework for Comparative Study of Minority-Group Aspirations. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 81, No. 5, 581–604.
- Miodownik, Dan–Cartrite, Britt (2006): Demarcating Political Space: Territoriality and the Ethnoregional Party Family. *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 12, No. 1, 53–82. <https://doi.org/10.1080/13537110500503869>
- Müller-Rommel, Ferdinand (1998): Ethnoregionalist Parties in Western Europe. Theoretical Considerations and Framework of Analysis. In: De Winter, Lieven and Türsan, Huri (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London–New York, Routledge–ECPR Studies in European Political Science. 17–27.

- Mysliwiec, Małgorzata (2016): About the necessity of scientific research concerning regional and ethnoregional parties in Central and Eastern Europe. *Political Preferences*, Vol. 6, No. 2, 153–163.
- Nakai, Ryo (2012): The Success and Failure of Ethnic Parties in New Democracies: Cross-National and Intertemporal Analysis of Post-Communist Europe. In: *World Congress of International Political Science Association*. Santiago, International Political Science Association. July, 2009.
- Olzak, Suzan (1983): Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, No. 1, 355–374. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.002035>
- Pap András László (1999): Az etnicitás, mint a politikai képviselő alapja. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 8, No. 4, 22–48.
- Pók Attila (2015): A marxizmus a posztkommunizmusra közép-európai történetírásokban. *Történelmi Szemle*, Vol. 57, No. 3, 471–485.
- Probáld Ferenc–Szabó Pál (2005): Európa térszerkezetének modelljei. In: Dövényi Zoltán–Schweitzer Ferenc (eds.): *A földrajz dimenziói*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 159–170.
- Raos, Višeslav (2011): Regionalist Parties in the European Union: A Force to Be Reckoned With? *Croatian International Relations Review*, Vol. 7, No. 64, 45–55.
- Rokkan, Stein (1970): *Citizens, Elections, Parties: Approaches to the Comparative Study of Political Development*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Rokkan, Stein–Urwin, Derek (1982): Introduction: Centres and Peripheries in Western Europe. In: Rokkan, Stein–Urwin, Derek (eds.): *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*. London, Sage, 1–17.
- Rudolph, Joseph R. (2006): *Politics and Ethnicity. A Comparative Study*. New York–Houndmills, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781403983572>
- Rudolph, Joseph R.–Thompson, Robert J. (1985): Ethnoterritorial Movements and the Policy Process: Accommodating Nationalist Demands in the Developed World. *Comparative Politics*, Vol. 17, No. 3, 291–311. <https://doi.org/10.2307/421890>
- Salat Levente–Székely István Gergő (2018): Az etnikai párt fogalma. In: Fedinec Csilla–Szarka László–Vizi Balázs (eds.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989–2014*. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 25–78.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Schönbaum Attila (2008): Nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselői Európában – Egy dolgozat hipotézisei. *Kisebbségkutatás*, Vol. 17, No. 1.
- Schrijver, Frans J. (2006): *Regionalism after Regionalization*. Amsterdam, Amsterdam University Press. <https://www.aup.nl/en/book/9789056294281/regionalism-after-regionalisation>
- Seiler, Daniel-Louis (1982): *La politique comparée*. Paris, Arman Colin.
- Seiler, Daniel-Louis (1985): De la classification des partis politiques. *Res Publica*, Vol. 27, No. 1, 59–86. <https://doi.org/10.5553/RP/048647001985027001059>
- Seiler, Daniel-Louis (2005): Défendre la périphérie. In: Delwit, Pascal (ed.): *Les partis régionalistes en Europe. Des acteurs en développement?* Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 21–50.
- Snyder, Louis L. (1982): *Global Mini-Nationalisms. Autonomy and Independence*. London, Greenwood Press.

- Strmiska, Maxmilián (2002): A study on conceptualisation of (ethno)regional parties. *Stredoevropské politické studie – Central European Political Studies Review*, Vol. 4, No. 2–3.
- Szász Alpár Zoltán (2006): A magyar kisebbséget képviselő pártok választási sikeressége (1990–2004). *Erdélyi Múzeum*, 68. kötet, 1-2. füzet, 14–52.
- Székely, István Gergő (2014): *Dynamics of Party Politics, Electoral Competition and Cooperation within the Hungarian Minorities of Romania, Serbia and Slovakia*. PhD disszertáció. Budapest, Central European University.
- Székely, István Gergő–Horváth, István (2014): Diversity recognition and minority representation in Central and Southeast Europe: a comparative analysis. *Nationalities Papers*, Vol. 42, No. 3, 426–448. <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.916660>
- Szócsik, Edina–Zuber Christina Isabel (2012a): Ethnicity, Territory, and Party Competition. Toward a Unified Approach. *ECPR Joint Sessions of Workshops*. Antwerp, Belgium, 10–15 April, 2012.
- Szócsik, Edina–Zuber Christina Isabel (2012b): EPAC – A New Dataset on Ethnonationalism in Party Competition in 22 European Democracies. *Party Politics*, Vol. 21, No. 1, 153–160. <https://doi.org/10.1177/1354068812462927>
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle*, Vol. 24, No. 3, 313–359.
- Türsan, Huri (1998): Introduction. Ethnoregionalist parties as ethnic entrepreneurs. In: De Winter, Lieven–Türsan, Huri (eds.) *Regionalist parties in Western Europe*. London–New York, Routledge–ECPR Studies in European Political Science, 1–16.
- Urwin, Derek (1982): Conclusion: Perspectives on Conditions of Regional Protest and Accommodation. In: Rokkan, Stein–Urwin, D. (eds.): *The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism*. London, Sage, 425–436.
- Van Houten, Pieter (2007): Regionalist Challenges to European States: A Quantitative Assessment. *Ethnopolitics*, Vol. 6, No. 4, 545–568. <https://doi.org/10.1080/17449050701607648>
- Vizi Balázs (2013): *Európai kaleidoszkóp. Az Európai Unió és a kisebbségek*. Budapest, L'Harmattan.
- Von Beyme, Klaus (1985): *Political Parties in Western Democracies*. New York, St. Martin's Press.
- Von Beyme, Klaus (1996): Parties and Party Systems in Eastern Europe. In: *Transition to Democracy in Eastern Europe. Advances in Political Science: An International Series*. London, Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230374331_8
- Waterbury, Myra A. (2016): National Minorities and Intra-Ethnic Coordination in the European Parliament: Evidence from Central and Eastern Europe. *Europe-Asia Studies*, Vol. 68, No. 3, 391–408. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1148663>
- Weber, Max ([1921]1992). *Gazdaság és társadalom: a megértő szociológia alapvonalai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wolff, Stefan (2004): Managing and Settling Ethnic Conflicts. In: Schneckener, Ulrich and Wolff, Stefan (eds.): *Perspectives on Successes and Failures in Europe, Africa, and Asia*. London, Palgrave Macmillan, 1–17. https://doi.org/10.1007/978-1-137-07814-8_1
- Zamfira, Andreea (2015): Methodological limitations in studying the effect of (inter)ethnicity on voting behaviour, with examples from Bulgaria, Romania, and Slovakia. *Erdkunde*, Vol. 69, No. 2, 161–173. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2015.02.06>

A POLITIKAI KUTATÁS MÓDSZERTANA

Stefkovics Ádám–Kollár Dávid–Pavalacs András

Horgonyt le!

A bal-jobboldali skála érvényessége Magyarországon
és egy korrekciós javaslat lehorgonyzó vinyetta-módszerrel

HORGONYT LE!

A bal-jobboldali skála érvényessége Magyarországon
és egy korrekciós javaslat lehorgonyzó vinyetta-módszerrel

Stefkovic Ádám

(Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest; Harvard Egyetem, IQSS, Cambridge;
Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány)

Kollár Dávid*

(Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány;
PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest)

Pavalacs András

(Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány;
PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest)

*A tanulmány beérkezett: 2023. május 19., opponálás: május 22. – 2023. július 2.,
véglegesítés: 2023. augusztus 21.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Kutatók világszerte használnak skálákat absztrakt fogalmak mérésére. A politikai szociológiai szakirodalomban a baloldali-jobboldali skála az egyik legerjedtebb ilyen mérőeszköz. Ezen skálák alkalmazása erősen épít arra a feltételezésre, hogy az egyének ugyanúgy értelmezik a fogalmakat, illetve ugyanazt értik a skála egyes pontjain. Amennyiben a skála jelentése egyénileg és akár valamilyen változó(k) mentén szisztematikusan különbözik (*differenciált itemműködés*), az torzítást okozhat a mérésekben. Ez a probléma különösen hangsúlyos lehet nemzetközi kutatásokban, de országokon belül is felvethető. Tanulmányunkban egy Magyarországon felvett telefonos kérdőíves vizsgálat adataira támaszkodva vizsgáljuk, hogy mennyire egységes a bal-jobboldali skála jelentése. A válaszadókat arra kértük, hogy helyezzenek el két ideáltipikus személyt (egy baloldalt és egy jobboldalt) a bal-jobboldali skálán. A válaszadók mindössze 69 százaléka pozícionálta a „helyes” sorrendbe a vinyettákat. A személyek „helyes” elhelyezését erősen befolyásolta a végzettség: az érettségivel vagy diplomával rendelkezők jóval nagyobb valószínűséggel értelmezték „helyesen” a vinyettákat. A vinyetták abszolút pozíciója legerősebben végzettségi és politikai csoportok között szóródott: a jobboldaliak és a kormánypártiak minden vinyettát erősen jobbra, míg a baloldaliak és az ellenzéki szimpatizánsok erősen balra „húztak”. Tanulmányunkat egy olyan korrekciós módszer javaslatával zárjuk, amely King és munkatársai (2004) *lehorgonyzó vinyetta*-megközelítését alkalmazva használja fel a vinyettaválaszokat a saját ideológiai pozíció korrigálására, és amely más skálákra is kiterjeszhető.

Kulcsszavak: bal-jobboldal ■ differenciált itemműködés ■ mérési hiba ■ lehorgonyzó vinyetta

Kérdőíves vizsgálatokban a kutatók évtizedek óta használják különböző zárt skálákat absztrakt fogalmak, attitűdök, értékek, ideológiák mérésére (Simas, 2018). A politikai szociológiában a két legelterjedtebb ilyen mérőeszköz a bal-jobboldali, illetve a liberális-konzervatív skála. Minden sztenderdizált kérdőíves vizsgálat fontos kritériuma, hogy a válaszadók ugyanazt értsék a fogalmakon és a válaszkategóriákon (Weber, 2011), máskülönben sérülhet az egyéni válaszok összehasonlíthatósága (Brady, 1985; Dijkstra–Van der Zouwen, 1982). Korábbi kutatások sora mutatja, hogy különösen absztrakt fogalmak mérésekor, az úgynevezett *differenciált itemműködés* (DIM) számottevő mérési hibát eredményezhet (csak politikai témában lásd: Bakker–Edwards és mtsai, 2014; Caycho-Rodríguez és mtsai, 2022; Jesse, 2021; King és mtsai, 2004; Silva–Littvay, 2019; Simas, 2018; Weber, 2011).

A DIM különösen komoly problémákat okozhat nemzetközi kutatásokban. Különböző kultúrák válaszadói nem csak a fogalmakat értelmezhetik különbözően (Weber, 2011), de olyan válaszadói viselkedések, mint a szélső értékek vagy éppen a középső érték preferálása bizonyos mértékig kulturálisan meghatározott (De Jong és mtsai, 2008; Hui–Triandis, 1989). King és mtsai (2004) klasszikus példájában a kínai válaszadók magasabbra értékelték lehetőségeiket abban, hogy állampolgárként milyen mértékben tudnak beleszólni a politikai folyamatokba, mint a mexikói válaszadók, a szerzők azonban kimutatták, hogy a különbség elsősorban abból adódott, hogy a két minta tagjai egészen eltérően használták a skálát, és „valójában” éppen fordítottan igaz a fenti összefüggés (minderről rövidesen részletesen). A DIM-et ugyanakkor országokon belül is fontos vizsgálni. Egyes kutatási eredmények arra utalnak, hogy az ideológiai skálák értelmezése egyénileg változik például politikai preferenciáktól, politikai érdeklődéstől (Simas, 2018; Weber, 2011), vagy az iskolai végzettségtől függően (Bauer és mtsai, 2017).

A bal-jobboldali skála mérhetőségének relevanciája különösen fontos Magyarországon. A rendszerváltást követő egy évtized alatt a magyar társadalomban gyors ideológiai polarizáció zajlott le (Enyedi–Tardos, 2018), éppen a bal-jobboldali tengely mentén. Bár a Jobbik megjelenésének (Kmetty, 2015) és az elmúlt időszakbeli lokális-globális törésvonal erősödésének (Kollár–Stefkovics, 2022; Makay–Stefkovics, 2021) köszönhetően a hagyományos bal-jobboldali témák mellett megjelentek újak, még ma is a bal-jobboldali ideológiai pozíció jelzi előre a legerősebben a pártpreferenciákat.

A DIM kezelésére a hetvenes évek óta (Aldrich–McKelvey, 1977) számos javaslat született, amelyek közül az egyik legfigyelemreméltóbb King és mtsai (2004) *lehorgonyzó vinyetta*-konceptiója. A technika lényege, hogy vinyettákra (jellemzően hipotetikus személyek leírására) adott válaszokkal mérjük minden válaszadó saját fogalomértelmezését, majd ezeket a válaszokat használjuk fel arra, hogy „korrigáljuk” az egyén saját pozícióját, ami egy egyének között ösz-

szezhasonlítható, „DIM-mentes” változót eredményez. Ezt a módszertani koncepciót azóta számos, nem politikai területen is alkalmazták, úgy, mint a Big-Five teszt (Weiss–Roberts, 2018), a légszennyezés-percepciót mérő (Sun–Li, 2019), vagy több, egészségügyben használt skála korrigálására (C. J. Murray és mtsai, 2003), a teljesség igénye nélkül.

Jelen tanulmánynak két fő célja van. Elsőként lehorgonyzó vinyették segítségével feltárjuk, hogy a bal-jobboldali skála értelmezése milyen mértékben egységes Magyarországon, és amennyiben nem az, mely egyéni jellemzők mentén differenciált. Ezt követően illusztráljuk, hogy miként használhatóak fel a lehorgonyzó vinyették az értelmezésbeli különbségek minimalizálására és az egyének közötti összehasonlíthatóság maximalizálására. Vizsgálatunk relevanciáját egyrészt az a tény adja, hogy a bal-jobboldali ideológiai pozíciók erősen meghatározzák a magyarok politikai orientációit és viselkedését, így annak pontos(abb) mérése kritikus a kérdőíves kutatások számára, másrészt Magyarországon tudomásunk szerint ezidáig nem foglalkozott tudományos igényű munka a bal-jobboldali skála mérésének módszertani problémáival.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A következő fejezetben röviden bemutatjuk a bal-jobboldali ideológiai spektrum politikaelméleti alapjait, annak magyar vonatkozásait, a differenciált itemműködés problémáját, az ezzel kapcsolatos korábbi eredményeket és egy módszert a DIM lehetséges korrekciójára.

A bal-jobboldali skáláról

A bal-jobboldali ideológiai pozíciót az ötvenes évek óta a politikai viselkedést befolyásoló kulcstényezőnek tekintik Európában (Downs, 1957), amely segít az egyéneknek eligazodni a politikai világban (Weber, 2011). A bal-jobboldali orientációk más politikai irányultságokat is strukturálnak, a politikai kérdések, a kormányzati teljesítmény és a vezetés tekintetében, így ezeken keresztül közvetett hatást gyakorolnak a pártválasztásra (van der Eijk és mtsai, 2005). A bal-jobboldal kategóriáit gyakran „szupertémaként” emlegetik (Inglehart, 1984), amely számos specifikusabb politikai preferenciát és orientációt foglal magába, hat rájuk és korlátozza őket. Weber szerint ez a fogalompár idővel képes újabb asszociációkat is magára „aggatni”, így időnként újra és újra fel kell mérni, hogy mit értenek az emberek alattuk, hogy a közös koncepció fennmaradjon (Weber, 2013). A bal-jobb koncepció lehetővé teszi a politikai világ komplexitásának egydimenziós térré való redukálását. Ezeket a kognitív

rövidítéseket, egyes ítéletek, következtetések átfogó alternatívák keresése, megértése helyett az emberek gyakran automatikusan, öntudatlanul alkalmazzák. A koncepció jelentőségét mutatja, hogy minden nagyobb kérdőíves kutatás (ESS, GSS, stb.) méri a bal-jobboldali pozíciót.

Ami a bal-, illetve jobboldaliság magyarországi sajátosságát illeti elmondható, hogy a kulcstémákat – a nemzetközi szintéren is tetten érhető – identitáspolitikai kérdések határozzák meg. Az úgynevezett identitáspolitikai fordulat (Fukuyama, 2018; Zenovitz–Kollár, 2023) azt a folyamatot ragadja meg, amely során a hagyományos politikai (társadalmi egyenlőség *versus* egyéni szabadság) és főleg gazdasági témák (újraelosztó állam *versus* szabadpiac) mellett (és mindinkább helyett) egyre markánsabbá vált az identitáspolitika, amelynek középpontjában a különböző társadalmi csoportok (identitásának) elismerésért folytatott „harca” áll. Míg a baloldali retorika narratívái az esélyegyenlőség növelése, a nemek közötti egyenlőség elősegítése, és az LMBTQ-jogok támogatása köré szerveződnek, addig a jobboldali politikai szótárak központi témái közé a hagyományos értékek védelme, a nemzeti identitás megőrzése és a migráció szigorú szabályozása tartozik (Zenovitz–Kollár, 2023).

Ezzel összhangban, tanulmányunkban a bal-jobb tengely kulturális/társadalmi (identitáspolitikai) jellemzőire összpontosítunk. Döntésünket egyrészt az – előbb tárgyalt – identitáspolitikai fordulat (Fukuyama, 2018) alapozza meg, másrészt – de előbbivel összefüggésben – pedig az, hogy ahogy a kurrens kutatások is mutatják a „hagyományos” gazdaságpolitikai kérdések¹ – újraelosztó állam *versus* szabad piac – lényegében függetlenek a pártpolitikai orientációtól (Bíró-Nagy–Szászi–Varga, 2022: 18.).

Differenciált itemműködés

Az ideológiai pozíció mérésére használt skálák problémája ugyanakkor, hogy amennyiben nem egységes az egyének ismerete a fogalmakról, akkor semmilyen irányultság, kommunikáció segítségére, megkönnyítésére nem alkalmazható (Weber, 2013). A szakirodalomban *differenciált itemműködésként* (DIM-ként)² hivatkozott jelenség lényege, hogy a skálaértékek értelmezése egyénenként változhat. Ennek több oka is lehet. Elképzelhető, hogy a skála nem egydimenziós és a különbségek abból adódnak, hogy változik, hogy az egyének ideológiailag melyik dimenzióját tartják fontosnak (Carmines és mtsai, 2012). Az is lehetséges, hogy bár egyesek ideológiai pozíciója politikai preferenciáik alapján egyértelmű, mégsem szívesen azonosítják magukat bizonyos ideológiai címkékkel (Conover–Feldman, 1981). Egyes szerzők azt emelik ki, hogy az egyének ideológiai önmeghatározása során az adott csoporthoz tartozó tagokhoz *viszonyítva* helyezik el magukat a skálán, és amikor politikai

kérdésekben értékelik önmagukat az egyének a politikai pártjukat használják referenciacsoportnak (Siman, 2017). Ez a relatív önértékelés magyarázhatja azt, hogy miért helyezik magukat hasonló skálaponthez ideológiailag különböző egyének. A DIM mögött végzettségbeli különbségek is állhatnak (pl. a magasabban kvalifikáltaknak kifinomultabb értelmezése van a skálapontokról), illetve az, hogy az egyének milyen mértékben érdeklődnek a politikai iránt (Weber, 2011). Végül arra is számos bizonyíték van, hogy bizonyos skálapontok (pl. a szélső értékek vagy a középső értékek) választása – a skálapontok szubsztantív tartalmától függetlenül – kulturálisan meghatározottak (De Jong és mtsai, 2008; Hui–Triandis, 1989; Van Vaerenbergh–Thomas, 2013). Egyes elemzések például arra utalnak, hogy a szélső értékek választása gyakoribb a dél-európai országokban, összehasonlítva a nyugat-európai országokkal és különösképpen az ázsiai kultúrákkal (áttekintésért lásd: Van Vaerenbergh–Thomas, 2013).

A bal-jobboldali skála mögött meghúzódó értelmezésbeli különbségek lehetséges tárháza széles. A bal és jobboldali címkék hallatán egyesek a bal- és jobboldali ideológiai értékekre (Knutsen, 1995), mások a baloldal kapcsán a szocializmusra, kommunizmusra (Magyarországon ennek nagy lehet az esélye), a két fogalomhoz kapcsolt politikai ügyekre vagy éppen pártokra, politikusokra asszociálhatnak (Bauer és mtsai, 2017). A kapcsolt asszociáció tartalmától függhet a bal-jobboldali skálán felvett saját pozíció. Azok az egyének például, akik olyan pozitív fogalmakat társítanak a baloldalhoz, mint az esélyegyenlőség, vélhetőleg nagyobb eséllyel „közelítenek” a skála bal szélső pontjai felé, mint azok, akik például a kommunizmusra asszociálnak.³

DIM-jellegű torzításokra politikai skálák használatakor több kutatás talált már bizonyítékokat. Bauer és mtsai (2017) egy német felmérésben feltett nyitott kérdésre adott válaszok topikmodellezésének elemzése alapján arra jutottak, hogy az egyének erősen különböznek a bal- és jobboldali skála értelmezésében, a bal- és jobboldal fogalmai sokak számára túl elvontak, és mindezek erősen összefüggenek az iskolai végzettséggel. Simas (2018) az Egyesült Államokban használt három lehorgonyzó vinyettát és azt találta, hogy a demokráta és republikánus válaszadók szisztematikusan eltérő módon értelmezik és használják a liberális-konzervatív ideológiai skálát, méghozzá a demokratáknál lényegesen alacsonyabbak voltak a kategóriák közötti különbségtételi küszöbök. Jesse (2021) hasonló megközelítésében (amerikai pártokat, tisztségviselőket és más politikai szereplőket használt stimuliként) árnyalta ezt az eredményt azzal, hogy az ideológiai értékelések eltérései nem elsősorban az eltérő skálahasználat, hanem a mögöttes elképzelések különbségei miatt realizálódtak. A szakirodalom ugyanakkor nem teljesen egységes, olyan kutatásokról is tudunk, amelyek kismértékű DIM-ről számoltak be. Weber (2011) European Social Survey adatokat használó elemzéséből az derült ki, hogy a

bal-jobb skála értelmezése ugyan változik országonként, de független az egyén végzettségétől, politikai érdeklődésétől, és attól, hogy milyen régóta demokratikus berendezésű az adott ország. Bakker és mtsai (2014) egy 2010-es, szakértői célcsoportot vizsgáló nemzetközi felmérésben lehorgonyzó vinyettákat alkalmaztak és meglepően konzisztens skálaértelmezéseket találtak a különböző országok válaszainak összehasonlításakor.

A DIM korrekciója – lehorgonyzó vinyetták

A DIM kezelése régóta foglalkoztatja a kutatókat és számos megoldás is született rá.⁴ A politikatudományban a legnagyobb hatású korrekciós javaslat Aldrich és McKelvey (1977) nevéhez fűződik.⁵ Konceptiójuk lényege, hogy bizonyos stimulik (pl. politikusok vagy politikai pártok értékelése) egyfajta *horgonyként* szolgálhatnak egy interperszonálisan összehasonlítható skála létrehozásához. Az Aldrich–McKelvey-modellt King és mtsai (2004), valamint King–Wand (2007) fejlesztették tovább az úgynevezett *lehorgonyzó vinyetták* használatával. Ebben a megközelítésben a stimulik jellemzően hipotetikus személyek leírásai. King és mtsai (2004) kutatásában a válaszadók öt különböző személy jellemzését olvashatták. A személyek abban különböztek, hogy mekkora beleszólásuk van abba, hogy a kormány foglalkozzon egy őket érintő konkrét problémával (tiszt ivóvíz hiánya). A válaszadókat arra kérték, hogy értékeljék a személyek lehetőségét arra, hogy beleszóljanak abba, hogy a kormány foglalkozzon az üggyel (*politikai hatékonyságérzet*), majd saját magukat is helyezték el ugyanezen a skálán. A vinyetták értékelése felhasználható a DIM működésének megértésére és a saját értékelés korrekciójára. A technika lehetőséget nyújt egy új, DIM-mentes változó létrehozására, amely a saját ideológiai pozíciót *relatív*en, a vinyetta-válaszokhoz képest mutatja. A technika használatának pontosabb módját *A skála korrekciója* című fejezetben részletesen bemutatjuk.

ADAT ÉS MÓDSZER

Adat

Az adatok egy 2023 májusában felvett, telefonos (CATI) kérdőíves adatfelvételtől származnak.⁶ A mintavétel során egy többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A célpopuláció a 18 éves vagy idősebb magyar lakosság volt. Az adatbázisban egyaránt szerepeltek vezetékes- és mobiltelefonszámok (döntően utóbbiak). A minta teljes elemszáma 1000 fő volt. Az adatbázist iteratív súlyozás segítségével korrigáltuk nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus alapján.

A lehorgonyzó vinyetta-kísérlet

Az előző fejezetben bemutatott lehorgonyzó vinyetta-módszert követve kettő, egy bal-, és egy jobboldali ideáltipikus (Weber, 1998) személy leírását olvasták fel a kérdezőbiztosok a válaszadóknak, majd kérték meg arra őket, hogy helyezték el az adott személyt a bal-jobboldali ideológiai skálán. Az ideológiai pozíciót egy 0-10-ig tartó skálán mértük,⁷ a skálának csak a kezdő és végpontja volt felcímkézve.⁸

A vinyetták szövegét alább közöljük. A személyek leírása elméleti, kvantitatív és kvalitatív kutatásokon alapult, amelyekre itt a vinyetták szövegeiben hivatkozunk.

A következőkben két elképzelt személy politikai nézeteinek a leírását fogom felolvasni. Kérem, hallgassa meg a leírásokat figyelmesen és utána válaszoljon a kérdésre.

1. személy

Kiemelten fontos számára, hogy a társadalomban mindenkinek azonos esélye legyen a sikerre, és a szólásszabadság védelmét központi kérdésnek tartja (Kollár–Stefkovichs, 2022). Úgy gondolja, hogy a nemek közötti egyenlőséget, illetve a szexuális és egyéb kisebbségeket mindenképpen támogatni kell (Dr. Péntekné Simon és mtsai, 2023; Fukuyama, 2018). Véleménye szerint fontos, hogy amennyire csak lehetséges segítsük a menekülteket, és hogy a nemzetközi szervezeteket is bevonjuk a döntéshozatalba (Makay–Stefkovichs 2021). Mindezeket túl, úgy véli, hogy más költséges beruházások helyett elsősorban a környezetvédelmet kellene támogatni (Kollár és mtsai, 2023).

Hol helyezné el ezt a személyt egy olyan skálán, ahol a „0” a baloldalt, a „10” a jobboldalt jelenti?

2. személy

Kiemelten fontosnak tartja azt, hogy megőrizzük a hagyományokat (Füstös és mtsai, 2013; Kollár–Stefkovichs, 2022; Zenovitz–Kollár, 2021). Úgy gondolja, hogy civilizációnk alapját a keresztény kultúra jelenti. Véleménye szerint jó, ha a társadalomban szigorú törvények uralkodnak és mindenki tisztában van a jogaival és kötelezettségeivel (Kollár–Stefkovichs, 2022; Lakoff, 2022). Központi kérdés számára a családok és az emberi magzatok védelme (Kollár és mtsai, 2023). Úgy véli, hogy különösen jelentős kérdés a határok védelme és a bevándorlás szigorú szabályozása (Makay–Stefkovichs, 2021). Ezzel összhangban pedig a hadsereg fejlesztését is központi kérdésnek tartja.

Hol helyezné el ezt a személyt egy olyan skálán, ahol a „0” a baloldalt, a „10” a jobboldalt jelenti?

A vinyetták sorrendjét válaszadónként randomizáltuk. Hopkins és King (2010) nyomán a saját ideológiai pozícióra vonatkozó kérdést a vinyetták megválaszolása után helyeztük. A vinyetták olvasása a válaszadókat arra készíti, hogy a mögöttes fogalmat a kutató által vázolt módon értsék. A vinyetták meghallgatása után a válaszadók jobban megérthetik az értékelendő konkrét tulajdonságot, valamint az attribútum tartományát (Hopkins–King, 2010). A vinyetták saját pozíciót mérő kérdés elé helyezése tehát önmagában csökkenthette a mérési hibát.

A kísérletet egy kvantitatív és egy kvalitatív pilot kutatás alapozta meg. A pilot kérdőív felvételben alkalmazott kísérlet nagymértékben egyezett az itt bemutatottal. A pilotban három hipotetikus személyt kellett értékelnie a válaszadóknak (ahogy például Simas [2018] tette), a bal- és jobboldali személy mellett egy középen állót is. A pilot adatok elemzése és az abból készült kéziratra (Zenovitz–Kollár, 2023) érkezett kritikák nyomán jelen kísérletben a középen álló vinyettát elhagytuk, mert bár használata érdekes elemzési tanulságokkal szolgált, a korrekciónak nem vált javára. A pilot részleteit és eredményeit lásd a kéziratban.

A pilotot követően három online fókuszcsoportos beszélgetésen⁹ teszteltük a vinyetták érthetőségét. Ehhez először az alanyokat arra kértük, hogy mondják el mi jut eszükbe a jobboldali és baloldali ideológiáról. Az eredmények azt mutatták, hogy míg a résztvevők a jobboldali ideológiához jellemzően a nemzet, a család, a keresztényég, a hagyományok, illetve a „Fidesz” fogalmakat társítottak, addig a baloldali ideológiához a társadalmi érzékenység, az egyenlőség, a szólásszabadság, Európai Unió, tolerancia kifejezéseket rendelték. Ezt követően megmutattuk a konkrét vinyettákat is. A beszélgetések fő tanúsága pedig az volt, hogy a vinyettákat meglehetősen pontosan el tudták helyezni a résztvevők az ideológiai síkon, a szövegezésük érthető volt. Mivel mind a szabadasszociációk, mind pedig a konkrét baloldali vinyetta kapcsán felmerült az (esély)egyenlőség kérdése, ezért ezt beépítettük a vonatkozó szövegbe. (Korábban az egyéni szabadság szerepelt, azonban ezt többen jobboldali sajátoságnak is tartották.)

Háttérváltozók

Független változókként mértük a válaszadók részvételi gyakoriságát országgyűlési választásokon és a saját ideológiai pozíciót (a vinyettákat követő kérdéssel azonos skálán). A pártpreferenciát egy sztenderd, választási helyzetet szimuláló kérdéssel mértük. A kérdőív szociodemográfiai blokkja alapján voltak továbbá adataink a válaszadók nemére, életkorára, iskolai végzettségére és lakóhelyére vonatkozóan.¹⁰

Elemzési stratégia

Elemzésünkben három kérdésre kerestük a választ:

1. Mennyire tudtak válaszolni a vinyettakérdésekre az egyének, és mennyire volt jellemző, hogy a „helyes” sorrendbe rakták a két vinyettát?
2. Vannak olyan egyéni jellemzők, amelyek mentén szisztematikusan különbözik az érvényes válaszolása vagy a vinyetták helyes sorrendbe rakása?
3. Vannak olyan egyéni jellemzők, amelyek mentén szisztematikusan különbözik a vinyetták *abszolút* pozicionálása?

A válaszhány elemzése azért volt fontos, mert ugyan a nemválaszolás mögött különböző motivációk lehetnek (érzékenynek tartja a kérdést, nincs kedve válaszolni/nem érdeklő), mégis részben arra utalhat, hogy a válaszadó számára mennyire ismerősek a vinyettákban használt kulcsszavak. A magas válaszhány arra utal, hogy a társadalom jelentős része számára a fogalom nehezen értelmezhető, nem kikristályosodott, homályos. A helyes sorrend hiánya hasonlóképpen értelmezési problémákra utal. Az első kérdést egyszerű leíró statisztikákkal vizsgáltuk. Összesítettük a válaszhányt, valamint a lehetséges vinyettaértékelés-kombinációk gyakoriságát. A második kérdésünkre bináris logisztikus regressziós modelleket futtattunk a helyes sorrendre és a válaszhányra. Egy másik megközelítésben a két vinyettaértékelés szóródását* becsültük, lineáris illesztéssel.¹¹ Ez a modell azt mutatta meg, milyen tényezők befolyásolták leginkább, hogy a válaszadó mennyire tudott differenciálni a két vinyetta között, függetlenül attól, hogy milyen sorrendbe rakta őket.

Végül harmadik kérdésünkre elsőként illusztratív céllal bemutatjuk a két vinyettaértékelés átlagait az egyes egyéni politikai dimenziók mentén, majd robusztusabb, lineáris¹² regressziós modellekkel vizsgáltuk, hogy milyen tényezők befolyásolják leginkább az abszolút vinyettaértékeléseket.

Imputálást nem alkalmaztunk, mivel elméleti szempontból kifejezetten nem lett volna ideális és nem volt magas az adathiány (<80 fő). A modelleket R-ben futtattuk az lme4 (Bates és mtsai, 2015), az anchors (Wand és mtsai, 2011) és a VGAM (Yee, 2010) csomagok segítségével.

* A szóródást a két vinyettaválasz különbségével mértük, tehát egyszerűen kivontuk a jobboldali vinyettára adott válaszból a baloldali vinyettára adott választ, majd ennek a különbségnek vettük az abszolút értékét.

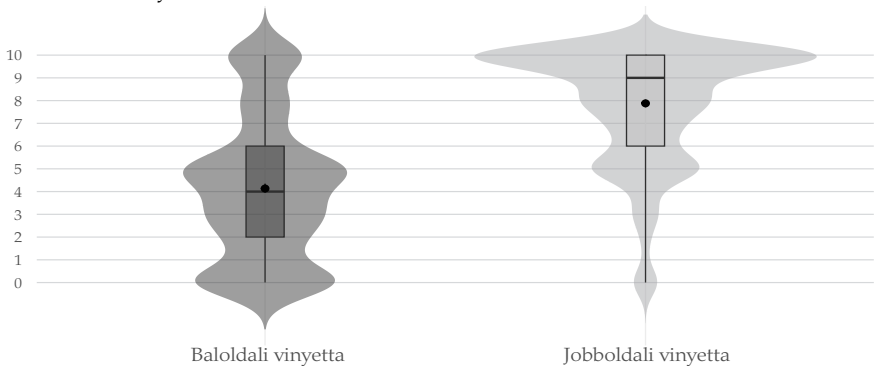
$$\text{Szóródás} = |V_{\text{jobb}} - V_{\text{bal}}|$$

A szóródást mérő számunk így 0-tól (nem differenciált válaszok) 10-ig (szükséges differenciálás) terjedt. A mérőszám nem vette figyelembe, hogy a differenciálás a „helyes” irányba történt-e.

EREDMÉNYEK

Az 1. ábrán vizualizáltuk a két vinyettára adott válaszok eloszlását és leíró statisztikáit. Az eloszlások a várt sorrendet tükrözik, a baloldali vinyettát baloldaliabbnak értékelték a válaszadók ($M = 5,15$, $SD = 3,15$, $Mdn = 5$), mint a jobboldali ($M = 8,84$, $SD = 2,60$, $Mdn = 10$, lásd 2. ábra). Ugyanakkor az is látható, hogy a válaszadók a jobboldali vinyettát jóval karakteresebben jobboldalinak tekintették, mint a baloldali,¹³ amit talán a medián különbsége szemléltet a legjobban (5 vs. 10). A két kérdésre 3,4%, illetve 3% nem válaszolt, ami nem tekinthető magasnak.

1. ábra. A két vinyetta értékelésének eloszlásai

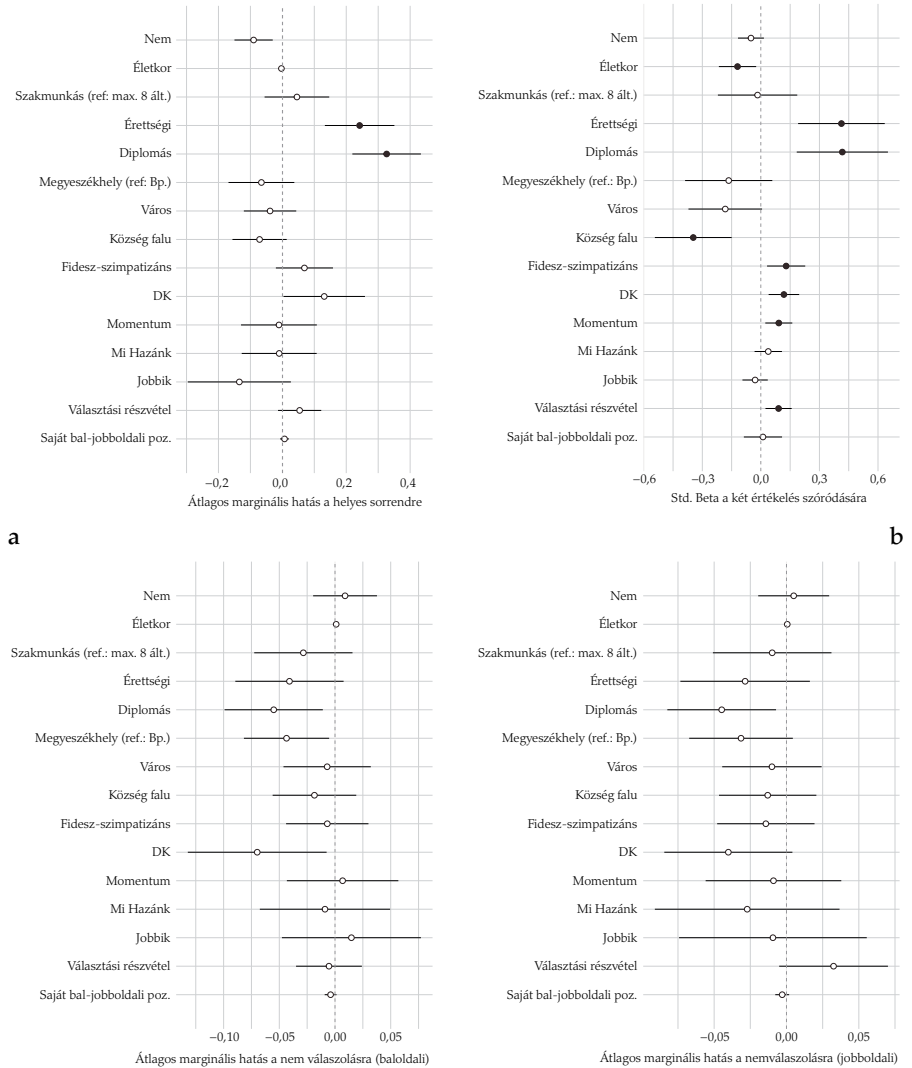
Megjegyzés: A fekete pontok az átlagokat jelölik.

Bár átlagosan a helyes sorrendet veszik fel a vinyettaértékelések, az egyéni értékelések kombinációinak összesítése arra utal, hogy csak háromból két válaszadó (69,06%) értékelt „helyesen” baloldaliabbnak a baloldali személyt, mint a jobboldali személyt. 20,77 százalék ezzel szemben nem differenciált a két vinyetta között, és 10,17 százalék jobboldaliabbnak tartotta a baloldali személyt a jobboldali személynél.

A helyes sorrendre és a két értékelés szóródására futtatott regressziós modellek eredményeit a 2. ábra mutatja. A helyes sorrendet (2a) egyedül a végzettség jelezte előre: az érettségivel, és különösen a diplomával rendelkezés növelte az esélyét a vinyetták helyes sorrendben való értékelésének. Az, ha valaki diplomás, közel 33 százalékkal növelte a helyes sorrend valószínűségét ($AME = 0,326$, $SE = 0,053$). Alacsonyabb szignifikanciaszinten (95%) a nemnek és az életkornak is van kisebb hatása (a férfiak és a fiatalabbak nagyobb valószínűséggel találták el a helyes sorrendet). Hasonló képet mutat a szóródás, azaz annak becslése, hogy mennyire differenciáltak a válaszadók a vinyetták között (2b). A legerősebb hatása itt is a diplomának ($Std. Beta = 0,413$, $SE = 0,117$) és az érettséginek van ($Std. Beta = 0,417$, $SE = 0,111$). Ezen kívül a községben, faluban élés, a Fidesz-szim-

pátia és a politikai aktivitás növelte az értékelések szóródásának valószínűségét. Végül becsültük a nem válaszolás valószínűségét is (2c-d). Itt csak 95 százalékos megbízhatósági szinten találtunk szignifikáns összefüggéseket: a diploma csökkeni, míg az életkor emelkedése növeli a válaszmegtágadás valószínűségét.

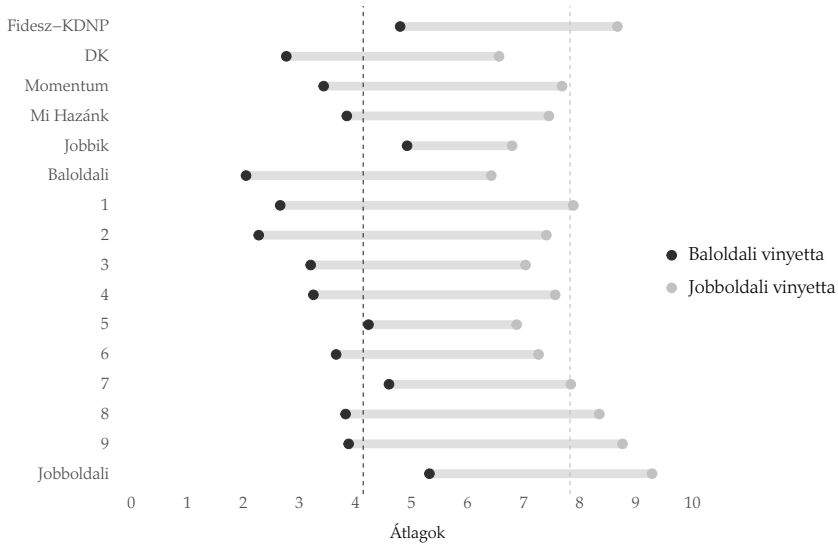
2. ábra. A helyes sorrendre (a) a két vinyettaértékelés szóródására (b) és a válaszhányra (c-d) illesztett regressziós modellek eredményei

Megjegyzés: A fekete pontok jelzik a 99,9 százalékos megbízhatósági szint melletti szignifikáns hatásokat.

A következőkben az abszolút vinyettaértékelések háttérét vizsgáljuk. Pártszimpátia és saját ideológiai pozíció szerint nagyon jelentősen eltér a két vinyetta pozicionálása (lásd. 3. ábra). A Fidesz-szimpatizáns és a határozottan jobboldali válaszadók átlagértékei erősen jobbra tartanak, míg a DK és a Momentum szimpatizánsok és a határozottan baloldali válaszadók minden vinyettát erősen balra pozícionáltak másokhoz képest. A Mi Hazánk Mozgalom szimpatizánsai az átlagot követik, a Jobbik szimpatizánsok pedig nagyon nehezen tudtak differenciálni a két vinyetta között.

3. ábra. A két vinyettaértékelés átlagai különböző válaszadói csoportok között

Ezeket az eredményeket robusztusabb, több változó együttes hatását vizsgáló, lineáris regressziós modellekkel teszteltük. A vinyetták elhelyezését az iskolai végzettség és a saját ideológiai pozíció befolyásolta legjelentősebben (2. táblázat). A baloldali vinyettát az érettségivel vagy diplomával rendelkezők nagyobb valószínűséggel helyezték a skála bal oldalára, mint a maximum 8 általánost végzettek; és fordítva a jobboldali vinyettát nagyobb valószínűséggel helyezték a skála jobb oldalára. A saját ideológiai pozíciónak erős lineáris hatása van: a jobboldaliak mindegyik vinyettát nagyobb valószínűséggel helyeztek a skála jobb oldalára, míg a baloldaliak épp fordítva, ahogy azt az átlagoknál láthattuk. Hozzátennének, hogy a diploma standard együttthatója a baloldali vinyettánál ($-0,56$, $SE = 0,11$) kétszer nagyobb, mint az ideológiai pozíció együttthatója ($0,28$, $SE = 0,05$). A saját ideológiai pozíció kontroll alatt tartása miatt a pártszimpatiának nem volt hatása,¹⁴ ahogy a többi változónak is maximum gyenge hatása volt.

2. táblázat. A két vinyettaértékelésre illesztett, regressziós modellek eredményei

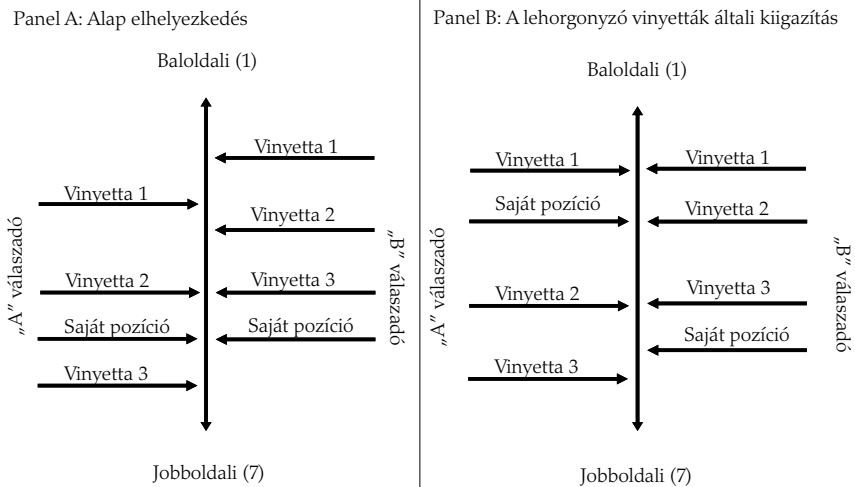
	Baloldali vinyetta			Jobboldali vinyetta		
	B (SE)	Std, Beta (SE)	p	B (SE)	Std, Beta (SE)	p
Konstans	2,22 (0,73)	0,20 (0,11)	0,002	4,79 (0,60)	-0,13 (0,11)	<0,001
Nem	0,41 (0,20)	0,06 (0,03)	0,043	0,01 (0,17)	0,00 (0,03)	0,929
Életkor	0,02 (0,01)	0,10 (0,05)	0,033	0,01 (0,01)	0,06 (0,05)	0,213
Szakt munkás (ref: max, 8 ált.)	-0,51 (0,31)	-0,16 (0,10)	0,093	-0,05 (0,25)	-0,02 (0,10)	0,844
Érettségi	-1,54 (0,34)	-0,49 (0,11)	<0,001	0,83 (0,28)	0,32 (0,11)	0,003
Diplomás	-1,77 (0,35)	-0,56 (0,11)	<0,001	0,78 (0,29)	0,30 (0,11)	0,007
Megyeszékhely (ref: Bp.)	0,61 (0,34)	0,19 (0,11)	0,072	-0,06 (0,28)	-0,02 (0,11)	0,837
Város	0,35 (0,28)	0,11 (0,09)	0,214	-0,11 (0,23)	-0,04 (0,09)	0,653
Község, falu	0,64 (0,30)	0,20 (0,09)	0,032	-0,18 (0,24)	-0,07 (0,09)	0,465
Fidesz-szimpatizáns	-0,67 (0,30)	-0,11 (0,05)	0,024	0,40 (0,24)	0,08 (0,05)	0,103
DK	-0,95 (0,43)	-0,08 (0,04)	0,026	0,27 (0,35)	0,03 (0,04)	0,444
Momentum	-0,00 (0,40)	-0,00 (0,03)	0,990	0,84 (0,33)	0,08 (0,03)	0,011
Mi Hazánk	-0,64 (0,39)	-0,06 (0,03)	0,105	-0,34 (0,32)	-0,04 (0,03)	0,295
Jobbik	0,74 (0,57)	0,04 (0,03)	0,196	-0,68 (0,46)	-0,05 (0,03)	0,140
Választási részvétel	-0,38 (0,23)	-0,05 (0,03)	0,098	0,29 (0,19)	0,05 (0,03)	0,126
Saját bal-jobboldali poz.	0,29 (0,05)	0,28 (0,05)	<0,001	0,30 (0,04)	0,36 (0,05)	<0,001
N		928			937	
R ²		0,163			0,159	

A SKÁLA KORREKCIÓJA

Ebben a fejezetben bemutatjuk, hogy miként használhatóak fel a vinyettaértékelések a saját ideológiai pozíció korrekciójára.

A 4. ábra illusztrálja a differenciált itemműködést és a korrekciót. 'A' és 'B' válaszadó ideológiai pozíciója a saját besorolásuk alapján azonos, ám ha figyelembe vesszük a két válaszadó vinyettaértékeléseit, látható, hogy a két válaszadó máshova helyezte a vinyettákat, tehát másként értelmezte a skála pontjait. Míg 'A' válaszadó a 2. és 3. vinyetta közé helyezte magát, 'B' válaszadó mindkét vinyettánál jobboldalibbnak értékeli saját pozícióját. Amennyiben a vinyettaértékeléseket is figyelembe vesszük, a helyes konklúzió nem az, hogy 'A' és 'B' válaszadó ideológiai pozíciója azonos, hanem, hogy 'A' baloldalibb, mint 'B' válaszadó.¹⁵ A B panel a lehorgonyzó vinyettákon alapuló lehetséges kiigazítást ábrázolja.

4. ábra. A lehorgonyzó vinyettaalapú DIM-korrekciónak a bal-jobboldali skálán

Megjegyzés: Az ábra Simas (2018) ábrájának adaptált verziója.

A King és mtsai (2004), valamint a King és Wand (2007) által kifejlesztett módszer eredménye egy DIM-mentes, egyének között összehasonlítható új változó. A korrekció két feltételezésre épül, ezek teljesülése szükséges annak sikeréhez: *válasz-konzisztencia* és *vinyetta-ekvivalencia*. A válasz-konzisztencia lényege, hogy a válaszadók ugyanúgy használják a skálát, amikor saját magukat vagy amikor a vinyettákat helyezik el a skálán, míg a vinyetta-ekvivalencia a skála *egydimenziósságára* utal. Amennyiben a válaszadók nem az általános bal-jobboldali dimenzió mentén, hanem válaszadónként eltérő módon, például a bal-jobboldali ideológia különböző dimenziói mentén (ha vannak ilyenek)

értelmezik a vinyettákat, úgy a különbségek nem pusztán a DIM-hez kötődhetnek.

Amennyiben a fenti feltételek teljesülnek egy nem parametrikus megközelítéssel egy egyszerű átkódolással kiszámítható a C , a DIM-mentes saját ideológiai pozíció, az eredeti saját pozíció (y), és a vinyetta értékelések (v_1, v_2) egymáshoz viszonyított pozíciója alapján. Például az a válaszadó, aki saját magánál minden vinyettát „jobboldalibbnak” pozicionált, a legbaloldalibb (1) értéket kapja az új változón. Ha a baloldali vinyettát saját magánál baloldalibbnak, de a jobboldalt jobbodalibbnak, akkor hármast és így tovább (lásd a 3. táblázat példáit). Fontos, hogy a számítás teljesen független az értékelések abszolút értékeitől, csak a relatív pozíció számít. A képlet (logikusan) a vinyetták számának kétszerese + 1 skálapontba képes besorolni az egyéneket. Esetünkben ez 5 volt, tehát az eredeti 0–10-es skálát nem tudtuk reprodukálni két vinyettával. A pilotban három vinyettát használtunk és 1–7-es skálát, így ott C éppen 1 és 7 között mozgott (lásd a kéziratban). Jövőbeni kutatásoknak érdemes lehet úgy terveznie a vinyetták számát, hogy az eredetivel azonos skálát tudjanak képezni. Mivel jelen tanulmány célja elsősorban a módszer illusztrálása volt, megelégedtünk egy ötös skálával.

Azok a válaszadók, akik konzisztensen értékelték a vinyettákat és nem egyenlő a saját értékelésük több vinyettaértékeléssel, egy skaláris (egy darab) C értéket kapnak, míg azok a válaszadók, akik inkonzisztens sorrendben értékelték a vinyettákat vagy egyenlő a saját értékelésük több vinyettaértékeléssel,¹⁶ vektoriális (több) C értéket kapnak, amely értékek között további feltételezések nélkül a kutató nem tud különbséget tenni. A vektoriális értékek kezelésére a szerzők több megoldást javasolnak, amelyek közül mi egy parametriális kiegészítést követtünk. A módszer egy *ordered probit* model általánosított (*censored*) verziójának segítségével ad becslést a felvehető vektoriális értékek választásának valószínűségére. A modell figyelembe veszi a hasonló válaszmintázatú válaszadók arányát és minden más a modellbe bevont független változót.¹⁷ A modellbe a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a településtípusot vontuk be. A vektoriális C értékekkel rendelkező válaszadóknál azt az értéket használtuk az új változóban, amelyikhez a modell a legnagyobb valószínűséget becsülte. Mivel a mintánkban meglehetősen sokan kaptak vektoriális értéket,¹⁸ ezért úgy döntöttünk, hogy egy olyan korrekciót is elvégzünk, ahol csak a skaláris értékeket kapó válaszadókra számoljuk a C -t.

$$C = \begin{cases} 1 & \text{ha } y < v_1 \\ 2 & \text{ha } y = v_1 \\ 3 & \text{ha } v_1 < y < v_2 \\ \vdots & \vdots \\ 2J + 1 & \text{ha } v > v_J \end{cases} \quad (1)$$

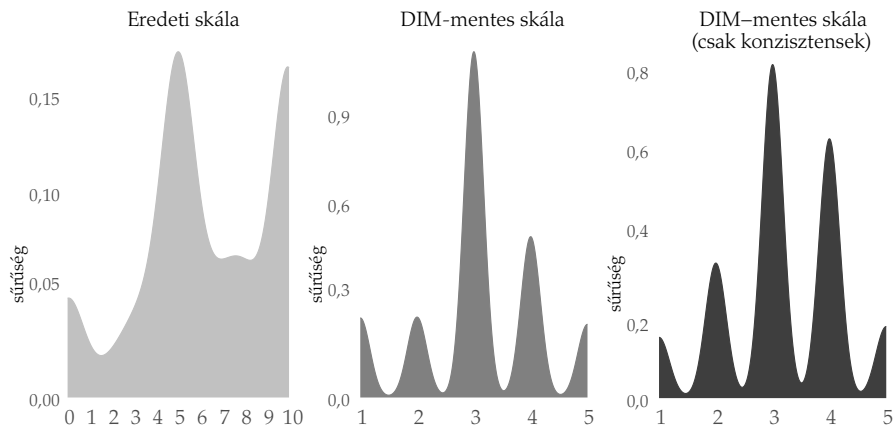
3. táblázat. Példák a relatív ideológiai pozíciókra és az ezekből kalkulált DIM-mentes C értékekre

Példa	C
$y < v1 < v2$	1
$y = v1 < v2$	2
$v1 < y < v2$	3
...	
$y = v1 = v2$	{1,2,3,4,5}
$y = v2 < v1$	{1,2,3,4,5}
$v2 < v1 < y$	5

Megjegyzés: y = saját pozíció, $v1$ = baloldali vinyetta, $v2$ = jobboldali vinyetta, C = DIM-mentes ideológiai pozíció, „helyes” vinyetta sorrend: $v1 < v2$

Mindkét DIM-mentes saját ideológiai pozíciót mérő változó jelentősen eltér az eredeti változótól, igaz, ha figyelmen kívül hagyjuk a nem konzisztens vagy egyenlő válaszokat adó egyéneket, már kevésbé (Cramer's $V = 0,40; 0,51$). Ahogy az 5. ábrán látható, a DIM-mentes változóknál jóval kevesebb a szélső érték, ami arra utal, hogy bár sokan helyezik magukat az ideológiai skála szélére, a kutatásban szerepelt vinyettákhoz képest ennél jóval kevesebben jobb-, illetve baloldaliak szélsőségesen. A rendkívül magas arányú középső érték pedig annak köszönhető, hogy a vektoriális értékekkel rendelkező válaszadók döntő része végül négyes értéket kapott, és ez a csoport nagy volt.

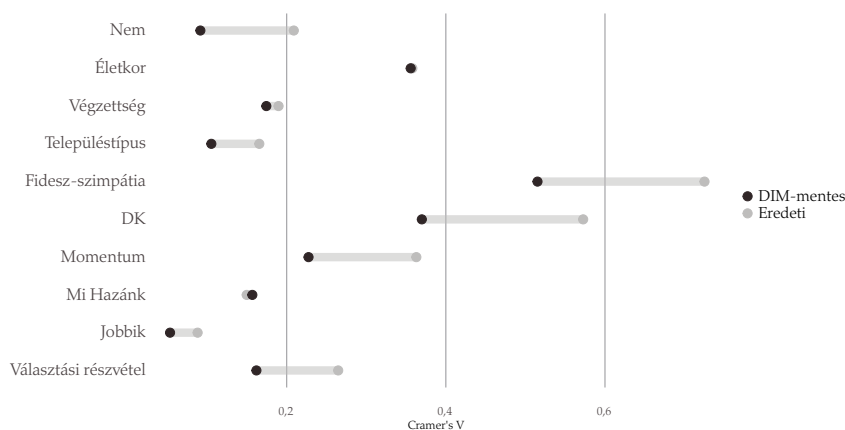
5. ábra. Az eredeti és a két DIM-mentes saját ideológiai pozíció sűrűségfüggvényei

Megjegyzés: A harmadik változó csak azon az almintán lett kiszámítva, akik „helyes” sorrendbe rakták a két vinyettát.

A 6. ábrán azt vizualizáltuk, hogy hogyan változott a saját ideológiai pozíció és más változók kapcsolatának erőssége a differenciált itemműködés korrigálását követően. A két pont közötti differencia lényegében maga a differenciált itemműködésből fakadó együttjárás. A korrekció számos változónál jelentősen lecsökkentette a kapcsolat erősségét, például a Fidesz-szimpátia és a bal-jobboldali skála között 0,73-ról 0,52-re. További elemzésre jelen tanulmányban nem bocsátkozunk, mivel célunk elsősorban annak demonstrálása volt, hogy miként használhatóak fel a vinyettaválaszok egy új, korrigált változó létrehozására.

6. ábra: Az eredeti és a DIM-mentes saját ideológiai pozíció kapcsolatainak erősségei (Cramer's V) más változókkal

Megjegyzés: Ehhez az elemzéshez azt a DIM-mentes változót használtuk, amely csak a konzisztens válaszolókat tartalmazza (N = 637).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk a differenciált itemműködés problémáját járta körül a politikai szociológiai szakirodalomban elterjedt, bal-jobboldali skála példáján. A bal-jobboldali skálahasználat pontosabb megértésére és lehetséges korrekciójára a lehorgonyzó vinyetta-módszert alkalmaztuk (King és mtsai, 2004). Az eredményeink számos korábbi kutatással összhangban (Bauer és mtsai, 2017; Jesse, 2021; Simas, 2018) arra utalnak, hogy a bal-jobboldali skála értelmezése és a skálapontok használata nem csak kultúrák vagy országok között, hanem országokon belül sem feltétlenül egységes az egyének között, hanem szisztematikus különbségeket mutat bizonyos ismérvek mentén. A bal-jobboldali skála értelmezésének „kikristályosodottsága” elsősorban az iskolai végzettséggel

függ össze, míg a skálapontok jelentését a saját ideológiai pozíció és pártszimpátia is erősen mozgatta. Mind a magasan kvalifikáltakra, mind a politika iránt érdeklődő, pártos egyénekre igaz lehet az, hogy jobban olvassák a pártok és egyéb politikai szereplők „jelzéseit” és üzeneteit (angolul *cues*, *cue-taking*, Ares és mtsai, 2017; Dellmuth–Tallberg, 2021). A magas iskolai végzettség esetén ez csak annyit jelent, hogy ezek a válaszadók jobban értették a vinyettákat, az erősen pártos válaszadók (Fidesz–KDNP, DK) pedig a szimpatizált párt/politikus szemüvegén keresztül értelmezték, ami magyarázhatja a nagy különbségeket.

A nagyfokú differenciált itemhasználat arra utal, hogy erősen sérül a bal-jobboldali ideológiai pozíció egyének közötti összehasonlíthatósága Magyarországon. Minden olyan összehasonlítás, amely különböző végzettségű, politikai érdeklődésű vagy politikai gondolkodású egyének között történik, csak részben szól tényleges ideológiai különbségekről, hiszen a különbségek egy jelentős része az eltérő skálahasználatból fakad. Ennek fontos következményei vannak az ideológiai polarizációról szóló hazai diskurzusra (Enyedi–Benoit, 2011; Fábíán, 2012; McCoy és mtsai, 2018; Patkós, 2017b, 2017a; Vachudova, 2019; Vegetti, 2019) vonatkozóan. A bal-jobboldali skála alapján becsült polarizáció kétségkívül létezik, a magukat bal-, illetve jobboldalinak tartók között ma Magyarországon valós és jelentős szakadék van, ám ezen polarizáció jelentős részében nem tényleges ideológiai különbségeken alapul, a bal- és jobboldaliak közötti ideológiai különbségek lényegesen kisebbek, mint azt korábban feltételeztük. Ez esetben mi a tartalma ennek a polarizációnak és mi magyarázza? Mit mér a bal-jobboldali skála, ha nem ideológiai pozíciót? Ezekre a kérdésekre jelen tanulmány nem tud választ adni, de úgy véljük, fontos kérdések, amelyekkel a jövőbeni kutatásoknak érdemes lenne foglalkoznia. Mint bemutattuk az ideológiai pozíció ilyen módon történő mérése jelentős mérési hibát implicál. Mit érdemes ezzel kezdeni? A skála kihagyása, ignorálása nem tűnik jó megoldásnak, mivel a bal-jobboldali az egyik legfontosabb törésvonalképző változó ma Magyarországon, így annak mérése nem nélkülözhető egy politikai szociológiai kutatásban sem. A másik véglet, a skála ilyen formában történő feltétel nélküli használata, csak abban az esetben tűnik elfogadható megoldásnak, ha figyelembe vesszük, hogy a skála nem ideológiai pozíciót mér, hanem egyfajta – a konkrét ideológiai tartalmaktól részben független – *politikai identitást*. Bizonyos kutatási kérdéseknél ez akár elfogadható döntés lehet, például, ahol a bal-jobboldali skálának nincs központi szerepe, csak egy a sok kontroll változó közül. Más esetekben, különösen akkor, amikor a bal-jobboldali skála függő változó és fontosak az egyének közötti ideológiai különbségek, a skála korrekciójára van szükség.

A skála korrekciójára (értsd a mérési hiba csökkentésére) az egyik megoldás a lehorgonyzó vinyetták alkalmazása lehet. Jelen kutatáson kívül más nemzetközi kutatások is sikerrel alkalmazták a módszert a DIM kezelésére

(Bakker-Edwards és mtsai, 2014; Bakker, Jolly és mtsai, 2014; Struthers és mtsai, 2020). Elemzésünk arra is rámutatott ugyanakkor, hogy a DIM-mentes változók használata nem feltétlenül célravezető minden elemzési módra. Úgy gondoljuk, hogy a korrigált változó egy- vagy többdimenziós statisztikai elemzésére feltétlenül a DIM-mentes változó használata javasolt, hiszen az eredeti változó használata különösen az elsőfajú, de akár másodfajú hibák előfordulását is okozhatja. Korábbi kutatásokból az is látható, hogy komplexebb, több itemes mérőeszközöknél a korrigált változók jobb mérési tulajdonságokkal rendelkezhetnek (jobb faktorstruktúra, jobb illeszkedés), mint az eredeti változók (Weiss–Roberts, 2018). Eredményeink ugyanakkor azt is megmutatták, hogy a DIM-mentes és egyéb változók összefüggései lényegesen gyengülhetnek az eredeti és egyéb változók összefüggéseikhez képest. Ez más, korábbi kutatásokban is jellemző volt (Hosseinkhanzadeh–Taher, 2013; Hye–D, 2015; Weiss–Roberts, 2018). Az összefüggések vélhetőleg éppen azért gyengülnek, mert részben a DIM okozta őket. Elképzelhető, hogy a többi változó korrigálása hasonló módszerrel erősítene ezeken az összefüggéseken, mindazonáltal, bizonyos elemzési célokra (korrelációs, regressziós) láthatólag nem feltétlenül a DIM-mentes változó a legjobb választás.

A lehorgonyzó vinyetták mellett egy másik lehetőség a kérdés konkrétabb megfogalmazása. A bal- és jobboldali kategóriák a válaszadók egy nagy része számára túlságosan tág és elvont fogalmak (Bauer és mtsai, 2017), így minden konkrétum segíthet a válaszok összehasonlíthatóságán. Ez megtehető lenne például úgy, hogy az egykérdéses megközelítést hátra hagyva, a fogalmat elemeire bontjuk és a bal-jobboldali ideológiák komponenseit külön skálaitemékként mérjük.¹⁹

Kutatásunk egyik limitációja lehet a telefonos módszer alkalmazása. Telefonos interjúszituációban nagyobb kognitív teher van a válaszolókon, mivel csak aurális jelekre hagyatkozhatnak és követniük kell a kérdezőbiztos sebességét (Dillman és mtsai, 1996). Ebből az következhet, hogy bizonyos esetekben azért látunk inkonzisztenciát vagy válaszihányt, mert túl nehéz volt a feladat, és nem azért, mert ne tudnák értelmezni a bal-jobboldali ideológiai spektrumot. Ennek ellenőrzésére érdemes lehet online módszerrel vizsgálni ugyanezt a problémát (ahogy azt a pilotban tettük), ugyanis az online mód sokkal több lehetőséget biztosít a válaszadóknak arra, hogy a saját tempójukban, a szövegeket figyelmesen elolvastva válaszoljanak.

Tanulmányunkban a kérdőíves módszertan egy fontos problémájára, a differenciált itemműködésre és az ebből következő mérési hibákra hívtuk fel a figyelmet a bal-jobboldali skála példáján. A szakirodalom alapján az várható,

hogy a kísérletünkben megfigyelt torzítások számos más fogalom mérésénél is jelentkezhetnek (pl. pszichológia, jóllét, egészségügy), és az általunk bemutatott lehorgonyzó vinyetta-módszer bármely más skála korrekciójára kiterjeszhető.

MELLÉKLETEK

Kérdőív (a vinyettákat követő rész)

POL1. Általánosságban, amikor Magyarországon választásokat tartanak (parlamentari, önkormányzati, vagy népszavazás) akkor Ön mindig szavaz, majdnem mindig szavaz, sokszor szavaz, első szavazó, ritkán szavaz, ha teheti nem szavaz, soha sem szavaz?

1. Mindig
2. Majdnem mindig
3. Sokszor
4. Első szavazó
5. Ritkán
6. Ha teheti nem
7. Soha sem
9. NT/NV

POL3 És hol helyezné el saját magát az alábbi skálákon? (0–10)

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	99. Nem tudom/nem válaszolok
Baloldali	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Jobboldali	99
Liberális	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Konzervatív	99

POL4. Ha most lennének a parlamenti választások, az alábbi pártok közül Ön kire szavazna? (ROTÁLD A SORRENDET 1-9-IG!)

1. Fidesz–KDNP
2. MSZP
3. DK
4. Párbeszéd
5. LMP
6. Jobbik
7. Momentum

8. Kétfarkú Kutya Párt
9. Mi Hazánk Mozgalom
97. Más létező párt
98. Nem tudja, bizonytalan
99. Nem mondja meg, nem szavazna

DEMOGRÁFIAI BLOKK

D1. Neme

1. Férfi
2. Nő

D2. Hány éves Ön?

..... éves

D3. Milyen településen él Ön?

1. Budapest
2. Megyeszékhely
3. Város
4. Község, falu

D4. Megye

D5. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

1. 8 általános vagy kevesebb
2. szakmunkásképző
3. középiskolai (szakközépiskolai, gimnáziumi) érettségi
4. főiskolai diploma
5. egyetemi diploma
6. egyetemi diploma + tudományos fokozat

JEGYZETEK

- * A tanulmány Kollár Dávid által írt része az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
- ¹ A gazdasági és ideológia (kulturális/társadalmi) dimenziók közötti kapcsolat Magyarországon egyébként is „problematikus”. Míg a piac állami felügyeletének – a nemzetközi szinten jellemzően baloldali ihletettségű – igénye a jobboldali világlátáshoz kapcsolódik inkább, a szabad piac támogatása pedig a baloldalisággal áll affinitásban (Schlett, 2018).
- ² A *mérési invariancia* hiánya szintén elterjedt fogalom ugyanerre az elméleti problémára (Silva-Littvay, 2019).
- ³ Természetesen a válaszadók egy része számára a kommunizmus pozitív konnotációkat tartalmaz, de összességében a két fogalom közül jó eséllyel az esélyegyenlőség a pozitívabb.
- ⁴ Összefoglaláshoz lásd például King és mtsai (2004).
- ⁵ Lásd továbbá Hare és mtsai (2015) bayesi továbbfejlesztését az eredeti módszernek.
- ⁶ Az adatfelvételt a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány támogatta.
- ⁷ A bal-jobboldali skála mérésének legelterjedtebb módja éppen a 0-10-es skála, lásd például: ESS vagy GSS. A pontos kérdésmegfogalmazásokat, és a teljes kérdőívet lásd a mellékletben.
- ⁸ Ami a változó eloszlását illeti, az átlag 6,29 (SD = 3,12), tehát jobbra dől (Mdn = 6).
- ⁹ A beszélgetéseken átlagosan 8 fő vett részt. Ami a csoportok összetételét illeti, egy olyan csoportot szerveztünk, ahol minden résztvevő baloldalként azonosította magát, egy olyat, ahol minden résztvevő jobboldali volt, és egy vegyes csoportot, ahol a résztvevő döntő része középen állónak tartotta magát. A fókuszcsoportokat szintén a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány finanszírozta.
- ¹⁰ A vinyettás kísérlet egy hosszabb kérdőív végén volt elhelyezve. A kérdőív ezt megelőző része különböző európai közéleti kérdésekkel foglalkozott. A kérdőív teljes hossza mintegy 25 perc volt.
- ¹¹ Az olyan eloszlást követő változókra, mint a szóban forgó szóródás változó, amelyben sok a '0' esetünk és az eloszlás ferde, statisztikailag megfelelőbb választás a Tobit-féle regresszió (Boulton-Williford, 2018; Tobin, 1958). A modelljeinket Tobit- és lineáris illesztéssel is lefuttattuk, és nem találtunk érdemi különbségeket, így végül a lineáris illesztés mellett maradtunk.
- ¹² A szakirodalom az ordinális skálák becslésére az ordered probit-, illetve az úgynevezett joint compound hierarchical ordered probit (CHOPIT) -modellek alkalmazását javasolja (King és mtsai, 2004; Rabe-Hesketh–Skrondal, 2002). A lineáris modellek robusztusságát úgy is teszteltük, hogy ordered probit- és CHOPIT-modelleket futtattunk, de mivel nem láttunk érdemi különbségeket a különböző modellek eredményei között, a főszövegben a könnyebben értelmezhető és közismertebb lineáris modellek eredményeit közöljük.
- ¹³ Bár ennek a kérdésnek a részletes tárgyalása szétfeszítené a dolgozat kereteit, a jelenség magyarázatára több hipotézis is kidolgozható. Egyrészt felvethető, hogy a vinyetta értékelését befolyásolja a – baloldaliak és jobboldaliak – egyenletlen eloszlása. Mivel – ahogyan azt később látni fogjuk – a saját ideológiai pozíció jelentős mértékben befolyásolja a vinyetták értékelését, a jobboldaliak magasabb populációs aránya „jobbra tolhatja” az egyes vinyetták értékelését. Egy

másik – de az előzőtől nem független – (kvázi fukuyamai [2014]) magyarázat lehet, hogy a baloldali (liberális) retorika – és az ezt modellező vinyetta – olyan értékekre és narratív elemekre fókuszál (például: esélyegyenlőség, szólásszabadság, nemek közötti egyenlőség), amelyek jelentős mértékben beépültek a társadalom gondolkodásába és alapvetően – pártpolitikai preferenciától függetlenül – orientálják a jó társadalomról való gondolkodást (vö.: Fukuyama, 2014). Felvethető az is, hogy a domináns jobboldali retorika „karakteresebben” képes artikulálni a jobboldali narratívákat, mint a baloldali, és ez tükröződik a vinyetták értékelése során. Ezt egyrészt tovább erősítheti a kormánypárt erős média jelenléte, másrészt pedig a „baloldali tömb” belső polarizáltsága. Végezetül pedig nem zárható ki az sem, hogy a baloldali vinyettát nem tudták olyan karakteresen baloldalra vázolni, mint a jobboldalit.

- ¹⁴ Lefuttattuk a modelleket a saját pozíció nélkül is, és ezekben a modellekben már erős pártszimpátia hatásokat láttunk.
- ¹⁵ A módszer egy lehetséges továbbfejlesztését lásd: Bakker–Jolly és mtsai (2014); Struthers és mtsai (2020).
- ¹⁶ Nem teljesen pontos a megfogalmazás, mert inkonzisztens sorrend esetén is kapható skaláris C érték.
- ¹⁷ Lásd részletesen: King–Wand (2007)
- ¹⁸ 21 százalék vertikális, 79 százalék skaláris értéket kapott.
- ¹⁹ Lásd Everett (2013) megközelítését a konzervatív ideológiák mérésére.

IRODALOM

- Aldrich, J. H.–McKelvey, R. D. (1977): A Method of Scaling with Applications to the 1968 and 1972 Presidential Elections. *American Political Science Review*, 71 (1): 111–130. <https://doi.org/10.2307/1956957>
- Ares, M.–Ceka, B.–Kriesi, H. (2017): Diffuse support for the European Union: Spillover effects of the politicization of the European integration process at the domestic level. *Journal of European Public Policy*, 24 (8): 1091–1115. <https://doi.org/10.1080/13501763.2016.1191525>
- Bakker, R.–Edwards, E.–Jolly, S.–Polk, J.–Rovny, J.–Steenbergen, M. (2014): Anchoring the experts: Using vignettes to compare party ideology across countries. *Research & Politics*, 1 (3): 2053168014553502. <https://doi.org/10.1177/2053168014553502>
- Bakker, R.–Jolly, S.–Polk, J.–Poole, K. (2014): The European Common Space: Extending the Use of Anchoring Vignettes. *The Journal of Politics*, 76 (4): 1089–1101. <https://doi.org/10.1017/S0022381614000449>
- Bates, D.–Mächler, M.–Bolker, B.–Walker, S. (2015): Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*, 67 (1): 1–48. <https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01>
- Bíró-Nagy A.–Szászi Á.–Varga A. (2022): *Magyarország Értéktérképe 2022*. Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.
- Bauer, P. C.–Barberá, P.–Ackermann, K.–Venetz, A. (2017): Is the Left-Right Scale a Valid Measure of Ideology? *Political Behavior*, 39 (3): 553–583. <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9368-2>

- Boulton, A. J.–Williford, A. (2018): Analyzing Skewed Continuous Outcomes With Many Zeros: A Tutorial for Social Work and Youth Prevention Science Researchers. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 9 (4): 721–740. <https://doi.org/10.1086/701235>
- Brady, H. E. (1985): The Perils of Survey Research: Inter-Personally Incomparable Responses. *Political Methodology*, 11 (3/4): 269–291.
- Carmines, E. G.–Ensley, M. J.–Wagner, M. W. (2012): Who Fits the Left-Right Divide? Partisan Polarization in the American Electorate. *American Behavioral Scientist*, 56 (12): 1631–1653. <https://doi.org/10.1177/0002764212463353>
- Caycho-Rodríguez, T.–Valencia, P. D.–Vilca, L. W.–Cervigni, M.–Gallegos, M.–Martino, P.–Barés, I.–Calandra, M.–Rey Anacona, C. A.–López-Calle, C.–Moreta-Herrera, R.–Chacón-Andrade, E. R.–Lobos-Rivera, M. E.–del Carpio, P.–Quintero, Y.–Robles, E.–Panza Lombardo, M.–Gamarra Recalde, O.–Buschiazzi Figares, A.–Burgos Videla, C. (2022): Cross-cultural measurement invariance of the fear of COVID-19 scale in seven Latin American countries. *Death Studies*, 46 (8): 2003–2017. <https://doi.org/10.1080/07481187.2021.1879318>
- Conover, P. J.–Feldman, S. (1981): The Origins and Meaning of Liberal/Conservative Self-Identifications. *American Journal of Political Science*, 25 (4): 617–645. <https://doi.org/10.2307/2110756>
- De Jong, M. G.–Steenkamp, J.-B. E. M.–Fox, J.-P.–Baumgartner, H. (2008): Using Item Response Theory to Measure Extreme Response Style in Marketing Research: A Global Investigation. *Journal of Marketing Research*, 45 (1): 104–115. <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.1.104>
- Dellmuth, L. M.–Tallberg, J. (2021): Elite Communication and the Popular Legitimacy of International Organizations. *British Journal of Political Science*, 51 (3): 1292–1313. <https://doi.org/10.1017/S0007123419000620>
- Dijkstra, W.–Van der Zouwen, J. (1982): *Response behaviour in the survey-interview*. Academic Press London.
- Dillman, D. A.–Sangster, R. L.–Tarnai, J.–Rockwood, T. H. (1996): Understanding differences in people's answers to telephone and mail surveys. *New Directions for Evaluation*, 1996 (70): 45–61. <https://doi.org/10.1002/ev.1034>
- Downs, A. (1957): An economic theory of political action in a democracy. *Journal of political economy*, 65 (2): 135–150.
- Dr. Péntekné Simon, N.–Ónadi O.–Szujó F. Z. (2023): Kikre mondhatjuk, hogy „woke-isták”? – A „woke”-ság szociodemográfiai jellemzői. In: Stefkovics Á.–Pillók P. (szerk.): *Századvég riport 2022*. Századvég Kiadó.
- Enyedi Z.–Benoit, K. (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a baljobb dimenzióban. In: Enyedi Z.–Szabó A.–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon*. DKMKA, 17–42.
- Enyedi Z.–Tardos R. (2018): A magyar választók társadalmi beágyazottsága és ideológiai tagoltsága. In: Böcskei B.–Szabó A. (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Napvilág Kiadó–MTA TK PTI, 43–75.
- Everett, J. A. C. (2013): The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale (SECS). *PLOS ONE*, 8(12): e82131. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0082131>
- Fábián Z. (2012): *Vonzások és választások: Politikai-ideológiai csoportok Magyarországon. Egyenlőtlen-ség és polarizálódás a magyar társadalomban. TÁRKI monitor jelentések*.

- Fukuyama, F. (2018): *Identity: Contemporary identity politics and the struggle for recognition*. Profile books.
- Füstös L.–Tárnok O.–Szakolczai Á. (2013): *Értékváltozás Magyarországon, 1978–2009: Értékváltozás vagy értékválság?* Present.
- Hare, C.–Armstrong II, D. A.–Bakker, R.–Carroll, R.–Poole, K. T. (2015): Using Bayesian Aldrich-McKelvey Scaling to Study Citizens' Ideological Preferences and Perceptions. *American Journal of Political Science*, 59 (3): 759–774. <https://doi.org/10.1111/ajps.12151>
- Hopkins, D. J.–King, G. (2010): Improving Anchoring Vignettes: Designing Surveys to Correct Interpersonal Incomparability. *Public Opinion Quarterly*, 74 (2): 201–222. <https://doi.org/10.1093/poq/nfq011>
- Hosseinkhanzadeh, A. A.–Taher, M. (2013): The Relationship between Personality Traits with Life Satisfaction. *Sociology Mind*, 3 (1): Article 1. <https://doi.org/10.4236/sm.2013.31015>
- Hui, C. H.–Triandis, H. C. (1989): Effects of culture and response format on extreme response style. *Journal of cross-cultural psychology*, 20 (3): Article 3.
- Hye, H. E.–Roberts, D. R. (2015): An Application of Anchoring Vignettes for Improving Interpersonal Comparability of Student Self-reported Teamwork Scores. *Journal of Educational Evaluation*, 28 (4): 1107–1128.
- Inglehart, R. (1984): Generational Change and the Future of the Atlantic Alliance. *PS: Political Science & Politics*, 17 (03): 525–535. <https://doi.org/10.1017/S1049096500024495>
- Jessee, S. A. (2021): Estimating Individuals' Political Perceptions While Adjusting for Differential Item Functioning. *Political Analysis*, 29 (1): 1–18. <https://doi.org/10.1017/pan.2019.47>
- King, G.–Murray, C. J. L.–Salomon, J. A.–Tandon, A. (2004): Enhancing the Validity and Cross-Cultural Comparability of Measurement in Survey Research. *American Political Science Review*, 98 (1): 191–207. <https://doi.org/10.1017/S000305540400108X>
- King, G.–Wand, J. (2007): Comparing Incomparable Survey Responses: Evaluating and Selecting Anchoring Vignettes. *Political Analysis*, 15 (1): 46–66. <https://doi.org/10.1093/pan/mpl011>
- Kmetty, Z. (2015): Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. *Studies in Political Science*, 2015 (1): 8–34.
- Knutsen, O. (1995): Value orientations, political conflicts and left-right identification: A comparative study. *European Journal of Political Research*, 28 (1): 63–93. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1995.tb00487.x>
- Kollár, D.–Gyorgyovich, M.–Pillók, P. (2021). Életvitelcsoportok Magyarországon. In: Kollár D.–Pillók P. (szerk.): *Értékelve*. Századvég Kiadó. Budapest, 13–64.
- Kollár D.–Miskolczi B.–Kollár J. (2023): *Identitás és életvitel*.
- Kollár D.–Stefkovic Á. (2022): A pártválasztás háttérének érték- és ideológiai szerkezete Magyarországon. In: P. Pillók–Á. Stefkovic (szerk.): *Századvég riport 2021*. Századvég Kiadó, 59–89.
- Lakoff, G. (2022): *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. University of Chicago Press.
- Makay M.–Stefkovic Á. (2021): Mi oszt meg minket? Politikai törésvonalak vizsgálata Magyarországon. In: Barthel-Rúzsza Z.–Fűrész G.–Pillók P.–Stefkovic Á. (szerk.): *Magyarország 2021: Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*. Budapest, Századvég, 241–277.

- McCoy, J.–Rahman, T.–Somer, M. (2018): Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62 (1): 16–42. <https://doi.org/10.1177/0002764218759576>
- Murray, C. J., Ozaltin, E., Tandon, A., Salomon, J., Sadana, R.–Chatterji, S. (2003): Empirical evaluation of the anchoring vignette approach in health surveys. In: C. Murray–D. Evans (eds.): *Health systems performance assessment: Debates, methods and empiricism*. World Health Organization Geneva, 369–399.
- Patkós V. (2017a): *A pártos polarizáció okai és hatásai az európai demokráciákban = The causes and consequences of partisan polarisation in European democracies* [PhD Thesis]. Budapesti Corvinus Egyetem.
- Patkós V. (2017b): Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, XXVI. évf., 4. szám, 29–52.
- Rabe-Hesketh, S.–Skrondal, A. (2002): *Estimating CHOPIT models in GLLAMM: Political efficacy example from King et al.* London, Institute of Psychiatry, King's College.
- Schlett, I. (2018): *Appendix*. Századvég Kiadó.
- Silva, B. C.–Littvay, L. (2019): Comparative Research is Harder Than We Thought: Regional Differences in Experts' Understanding of Electoral Integrity Questions. *Political Analysis*, 27 (4): 599–604. <https://doi.org/10.1017/pan.2019.24>
- Simas, E. N. (2018): Ideology Through the Partisan Lens: Applying Anchoring Vignettes to U.S. Survey Research. *International Journal of Public Opinion Research*, 30 (3): 343–364. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edx006>
- Stefkovics Á.–Kollár D.–Pavalacs A. (2023): *Mérhető-e a politikai ideológiai pozíció? A bal-jobboldali skála értelmezésének különbözőségei választadói csoportok között és egy korrekciós javaslat lehorgonyzó vinyetta-módszerrel*. <https://tinyurl.com/3heh2n9v>
- Struthers, C. L., Hare, C.–Bakker, R. (2020): Bridging the pond: Measuring policy positions in the United States and Europe. *Political Science Research and Methods*, 8 (4): 677–691. <https://doi.org/10.1017/psrm.2019.22>
- Sun, Z.–Li, J. (2019): Citizens' Satisfaction with Air Quality and Key Factors in China—Using the Anchoring Vignettes Method. *Sustainability*, 11 (8): Article 8. <https://doi.org/10.3390/su11082206>
- Tobin, J. (1958): Estimation of Relationships for Limited Dependent Variables. *Econometrica*, 26 (1): 24–36. <https://doi.org/10.2307/1907382>
- Vachudova, M. A. (2019): From Competition to Polarization in Central Europe: How Populists Change Party Systems and the European Union. *Polity*, 51 (4): 689–706. <https://doi.org/10.1086/705704>
- van der Eijk, C.–Schmitt, H.–Binder, T. (2005): 7 Left–Right Orientations and Party Choice. In: J. Thomassen: *The European Voter*. 1. kiad., Oxford University Press, Oxford, 167–191. <https://doi.org/10.1093/0199273219.003.0007>
- Van Vaerenbergh, Y.–Thomas, T. D. (2013): Response Styles in Survey Research: A Literature Review of Antecedents, Consequences, and Remedies. *International Journal of Public Opinion Research*, 25 (2): 195–217. <https://doi.org/10.1093/ijpor/eds021>
- Vegetti, F. (2019): The political nature of ideological polarization: The case of Hungary. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681 (1): 78–96.

- Wand, J.–King, G.–Lau, O. (2011): Anchors: Software for anchoring vignette data. *Journal of Statistical Software*, 42: 1–25.
- Weber, M. (1998 [1904]): A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Max Weber: *Tanulmányok*. Osiris, 7–69.
- Weber, W. (2011): Testing for measurement equivalence of individuals’ left-right orientation. *Survey Research Methods*, 5 (1): Article 1. <https://doi.org/10.18148/srm/2011.v5i1.4622>
- Weber, W. (2013): Behind Left and Right. The meaning of left-right orientation in Europe. In: *TDX (Tesis Doctorals en Xarxa)*. [Ph.D. Thesis, Universitat Pompeu Fabra]. <https://www.tdx.cat/handle/10803/107624>
- Weiss, S.–Roberts, R. D. (2018): Using Anchoring Vignettes to Adjust Self-Reported Personality: A Comparison Between Countries. *Frontiers in Psychology*, 9. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2018.00325>
- Yee, T. W. (2010): The VGAM Package for Categorical Data Analysis. *Journal of Statistical Software*, 32: 1–34. <https://doi.org/10.18637/jss.v032.i10>
- Zenovitz L.–Kollár D. (2021): Értékváltozás Magyarországon. In: Kollár D.–Pillók P. (szerk.): *Értékelve*. Századvég Kiadó, 87–132.
- Zenovitz L.–Kollár D. (2023): Identitásalakzatok Magyarországon. In: Stefkovics Á.–Pillók P. (szerk.): *Századvég riport 2022*. Századvég Kiadó, 26., 39–64.

KITEKINTŐ

Papházi Viktor

El (nem) kötelezettek?

A fiatalság politikai részvétele a nemzetközi politikatudományi
irodalom szemszögéből

EL (NEM) KÖTELEZETTEK?

A fiatalság politikai részvétele a nemzetközi politikatudományi irodalom szemszögéből

Papházi Viktor

(ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola)

*A tanulmány beérkezett: 2023. május 11., opponálás: 2023. május 12. – 2023. június 20.,
véglegesítés: 2023. június 30.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az ifjúság politikai viselkedésének, aktivitásának kérdésköre rendkívül kurrens témája a nemzetközi politikatudományi szakirodalomnak, ugyanakkor a kérdéskör megítélése rendkívül ellentmondásos is, főként az ezredforduló időszakát követően született munkákban. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy összefoglalóan áttekintse a nemzetközi, elsősorban angolszász (nyugat-európai és észak-amerikai) vonatkozó szakirodalmat, literature review-jelleggel. A munkákat áttekintve, valamint Rys Farthing felosztása nyomán alapvetően három főbb csoportba sorolhatóak a legjelentősebb megközelítések: a politikailag passzív és el nem kötelezett ifjúságot vizionáló, az ezzel szemben a fiatalságot aktív és elkötelezett csoportként leíró, illetve az alternatív, harmadikutas megközelítések kategóriájába. A fokozott tudományos érdeklődés ellenére ugyanakkor a vita továbbra sem tekinthető lezártnak.

Kulcsszavak: fiatalok ■ politikai részvétel ■ demokratikus elkötelezettség

A fiatalság politikai viselkedésének, politikai aktivitásának kérdésköre rendkívül kurrens témája a nemzetközi politikatudományi szakirodalomnak. Ugyanakkor a kutatási terület iránti nagyfokú érdeklődés ellenére a kérdéskör megítélése rendkívül ellentmondásos is, főként az ezredforduló időszakát követően született munkákban: míg a szerzők egy tekintélyes hányada a fiatal korosztályok – akár a jövőbeli demokratikus működést is veszélyeztető mértékű – politikai apátiája, passzivitása mellett érvel, számos munka éppen az aktív politikaformáló képességük és elkötelezettségük mellett teszi le a voksát. Mindez a közbeszédben a fiatalsággal kapcsolatban élő sztereotípiákkal is egybecseng, melyek szintén vagy „lázadozó”, a fennállóval szembeni tiltakozásukat megélő és aktívan kifejezésre is juttató, vagy éppen ellenkezőleg, végtelenül konform és a politikai kérdésekkel szemben teljesen érdektelen csoportnak

vizionálják az ifjúságot.¹ Mindezek mellett a tudományos diskurzusban megjelentek e passzív-aktív dichotómiától elrugaszkodni igyekvő, alternatív megközelítési kísérletek is, amelyek a részvétel létrejöttének, illetve gyakoriságának – és mindezeknek a képviseleti demokrácia intézményeire gyakorolt potenciális hatásának – kérdésén túllépve már a fiatalság politikához való átfogó hozzáállásának teljes átalakulásából indulnak ki, azt állítva, hogy az ifjúság politikai részvételhez való viszonyát nem lehet pusztán az intézményes keretekből kiindulva megérteni.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy áttekintse a nemzetközi, elsősorban angolszász (nyugat-európai és észak-amerikai) szakirodalmat, összefoglaló (literature review) jelleggel az ezredforduló időszakától kezdődően. Célja, hogy a különböző, egymásnak sokszor ellentmondó megközelítések felvázolásával betekintést lehessen nyerni a fiatalság jelenkori politikai viselkedéséről zajló diskurzusokba, ezáltal pedig megismerhetővé és érthetővé váljanak a kutatási területet érintő legfontosabb problémák, vitatott kérdések, amelyek a jövő tudományos kutatásait és diskurzusait is orientálhatják. A dolgozat elsősorban a témát érintő átfogóbb megközelítésekre fókuszál és ezek áttekintését célozza, a fiatalok politikai részvételével kapcsolatos partikulárisabb, részleges kutatások és eredmények esetében nem törekszik a teljesség igényére tartalmi és terjedelmi korlátok miatt sem. Hasonlóképp nem tárgyalja a dolgozat a fiatalság társadalmi helyzetével, szerepével és ezek értelmezésével kapcsolatos – túlnyomórészt szociológiai – megközelítéseket, valamint a generációs elméleteket sem.

NEMZETKÖZI MEGKÖZELÍTÉSEK A FIATALOK AKTIVITÁSÁRÓL

A fiatalok politikai viselkedése nemzetközi szinten a kilencvenes évek elején került – 1968 óta jelentősebb mértékben először – a tudományos érdeklődés homlokterébe. A téma iránti politikatudományi érdeklődés e felfutását az évtized elejétől a fiatalok politikától történő fokozottabb elfordulásának, csökkenő részvételi kedvének felmerülése hozta el. E problémára már 1990-ben felhívta a figyelmet Orit Ichilov, azt állítva, hogy intézményi szempontból demokratikus politikai berendezkedésben felnőtt generációk esetében sincs arra nézve automatikus biztosíték, hogy e fiatalok a demokratikus állampolgári kultúrát teszik magukévá, és elkötelezetté válnak a demokrácia normái és intézményei iránt. Ezen elköteleződést meg kell teremteni: a fiatalok politikai érdeklődése csökkenésének és növekvő politikai apátiájának problémájára – ebből következően – a direkt, iskolán belüli politikai szocializáció, a demokratikus állampolgári nevelés jelenti a megoldást Ichilov szerint. Ezen értelmezés alapján így a – tágan értelmezett – demokratikus állampolgári szerepvál-

lalásra történő felkészítés a politikai szocializáció legfontosabb feladatává válik (Stumpf, 1994: 210.; Ichilov, 1990), mivel ellenkező esetben a fiatalság állampolgári kultúrája az apátia irányába is eltolódhat.

Az ezredforduló időszakától kezdődően azonban különböző kutatások eltérő eredményekre jutottak e téren, amelyekből egymástól akár merőben különböző következtetések és elméletek rajzolódnak ki. A fiatalság politikai részvételével kapcsolatos főbb, nemzetközi szakirodalomban elterjedt megközelítéseket Farthing (2010) nyomán három csoportba, paradigmába sorolom: a fiatalok politikai apátiáját, demokratikus működéssel szembeni el nem kötelezettségét feltételező, dominánsnak tekinthető megközelítésbe; az ezzel szemben az ifjúság politikai és elkötelezett volta mellett érvelő kritikai szemléletbe és az alternatív megközelítések kategóriájába. A tipologizálás célja az analitikus szintű áttekinthetőség, ugyanakkor a dolgozat hangsúlyozza, hogy nem az egyes szerzőket és/vagy műveiket szeretné mindenképpen valamelyik megközelítésbe „beskatulázni”, hiszen egy szerző nem feltétlenül csak egy paradigmán belül mozog a felsoroltak közül, többen akár kimondottan törekednek is a megközelítések közötti egyensúly megtalálására (Amnå–Ekman, 2014: 267.).

Passzív fiatalok – az uralkodó szemlélet

A hagyományosnak tekintettek közül a domináns szemlélet (Farthing, 2010: 182.) kiindulópontja és egyben fő tézise a kilencvenes évek elejétől megfigyelt „politikai részvételi deficit” a fiatalok körében (lásd például Pirie–Worcester, 1998; García-Albacete, 2014: 3.; Bessant, 2004: 387.). E paradigma alapfeltevése, hogy a fiatalság elsősorban apatikusan, passzívan viszonyul a politika világához (Henn et al., 2005; Henn–Weinstein, 2006; Sloam, 2007), egy „állampolgáriatlan” generáció (*‘uncivic’ generation*, lásd Stolle–Micheletti, é. n.: 2.) van felemelkedőben: mind az ifjúság politika iránti érdeklődése (Wattenberg, 2003; Blais et al., 2004; Rubenson et al., 2004), mind a politikával, azon belül is kiváltképp a hagyományos értelemben vett pártpolitikával kapcsolatos ismeretei és tudatossága (Putnam, 1995; Furlong–Cartmel, 2007; Bennett, 2008), mind pedig demokratikus elkötelezettsége alacsony (Dalton, 2004; Foa–Mounk, 2016). Mindezt az e megközelítést valló szerzők, valamint az efféle tendenciákat megállapító munkák alapvetően a fiatalok intézményes, hagyományos politikai részvételi formáktól való elfordulásával indokolják (Amnå–Ekman, 2014: 266–267.; Henn–Foard, 2012; Pontes et al., 2019: 3–4.) – a fiatalok körében csökkenő trendet mutat a választásokon történő részvétel (Pattie et al., 2004; Dalton, 2008), alacsony körökben a politikusok iránti tisztelet (Pirie–Worcester, 1998: 13.) és a pártelköteleződés mértéke, különös tekintettel a párttagságra (Mycok–Tonge, 2012), valamint az egyéb társadalmi szervezetekkel, például az egyesületekkel szemben is egyre érdektelenebbek (Putnam, 2000).

Az alacsony politikai, kiváltképp választási részvétel okait firtatva több szerző az állampolgári kötelességérzet csökkenését (Blais et al., 2004; Wattenberg, 2003; Putnam, 2000; Rubenson et al., 2004), valamint a politikával és intézményeivel szembeni bizalmatlanságot és a cinizmust is megjelöli (például Hay, 2007).

Mindezek okán a szemlélet fő következtetése, hogy a fiatalok nem elkötelezettek (*disengaged*) a politika világa és a demokrácia vonatkozásában (Farthing, 2010: 182–185.), ami problémát jelenthet a demokratikus politikai berendezkedés működése, illetve működtetése szempontjából a fejlett demokráciákban (lásd például García-Albacete, 2014: 1–3.). Egyes munkák (Foa–Mounk, 2016) ennél is tovább mennek azt állítva, hogy a fiatalok már adott esetben nyíltan is elfordulnak a demokráciától, illetve a demokratikus működtetéstől és egyre csökkenő arányban tartják alapvető fontosságúnak, hogy demokratikus politikai rendszerben éljék az életüket; egyre inkább elfordulnak a demokratikus intézményektől, valamint növekszik körükben a katonai típusú autoriter berendezkedés támogatása is. Más szerzők ugyanakkor inkább amellet érvelnek, hogy bár a fiatalok valóban politikailag passzívak, nem ők fordultak el a politikától, hanem inkább a politika tőlük (O’Toole et al., 2003a; O’Toole et al., 2003b; Henn et al., 2005; Sloan, 2007).

Jelzi ugyanakkor a fiatalok politikai részvételével kapcsolatos deficit érzékelését és komolyan vételét, hogy a kilencvenes évek végétől, kétezres évek elejétől az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában egyaránt megnőtt az érdeklődés a politikai szocializáció, valamint az állampolgári nevelés kérdései iránt (Torney–Purta, 2002: 204.). Bár az ifjúság demokráciától való nyílt elfordulásával kapcsolatos, fentebb említett eredmények például több szempontból is vitathatóak (lásd a 2.2. alfejezet utolsó előtti bekezdését), a szerzők többsége egyetérteni látszik abban, hogy a hagyományos, intézményes politikai részvételi formák nem népszerűek a fiatalság körében az ezredfordulótól napjainkig tartó időszakban. Ez pedig a demokratikus működés szempontjából semmiképpen sem tekinthető kedvezőnek, hiszen magának a demokráciának „szüksége” is van az azt működtető részvételre, különös tekintettel a választásokon történő részvételre.

Bár a vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom részletekbe menő tárgyalása kívül esik e tanulmány fókuszán, kiegészítésként megjegyzendő, hogy a magyar fiatalsággal kapcsolatos tudományos megközelítések is a passzív fiatalok paradigmájába sorolhatók. A kilencvenes évektől napjainkig végzett magyarországi ifjúságkutatások rendre a fiatalok politikával szembeni érdektelenségéről és politikai passzivitásáról (lásd például Gázsó–Laki, 2004; Szabó A.–Kern, 2011; Székely, 2017; Szabó A., 2018; Oross–Szabó A., 2019; Bíró–Nagy–Szabó A., 2021) számoltak be. A politikai érdeklődés terén egyedül a 2020-ban kitört koronavírus-járvány hozott érzékelhető pozitív elmozdulást (Szabó A.–Oross, 2021), ugyanakkor erősen kérdéses, mennyire maradhat tartós ez a

trend. Még a nappali tagozatos egyetemi és főiskolai hallgatók körében végzett kutatások is összességében alacsony politikai aktivitást mutattak ki a vizsgált csoportban annak ellenére, hogy a magyar hallgatói társadalom az összfiatal-sággal szemben nagyobb arányban mobilizálható a politikai életben (lásd Oross–Szabó A., 2017; Oross–Szabó A., 2019).

Aktív fiatalok – a kritikai szemlélet

A mára dominánsként meghatározott, a fiatalokat politikailag passzívnak, apatikusnak és érdektelennek tételező szemlélettel szemben azonban kritikus munkák is megfogalmazásra kerültek, amelyek ugyan elismerik, hogy az intézményes politikai részvételi formák valóban hanyatlóban vannak az ifjúság körében, viszont a fiatalok ettől függetlenül nemhogy nem apatikusak, de egyenesen a politika iránt kimondottan érdeklődő és abban aktívan résztvevő csoportot alkotnak, elkötelezettek (*engaged*) (lásd például Norris, 2004; Bang, 2005; Farthing, 2010: 185-188., Collin, 2015; Briggs, 2017; Kitanova, 2020). Hogy lehetséges mindez, hogyan oldható fel a két paradigma közötti ellentmondás? E kritikai paradigmát vallók ezt a fiatalok nem intézményes, informális és alternatív részvételi formákban tanúsított magasabb aktivitásával magyarázzák (Henn et al., 2002; Gauthier, 2003; Zukin et al., 2006; Dalton, 2008; Pontes et al., 2019: 3–4.). A fiatalok nagy arányban vesznek részt különböző spontán vagy előre megszervezett demonstrációkon, népszerűek körükben az önkénteskedés legkülönbözőbb formái, politikailag aktívak az online térben (Kitanova, 2020), aktívak a politikai alapú piaci fogyasztás terén (*political consumerism*), például termékek politikai alapon történő bojkottálásával (Stolle–Micheletti, é. n.). Egyes szerzők állítása szerint a fiataloknak összességében magasabb az állampolgári és a (civil) társadalom iránti elkötelezettségük is (Gauthier, 2003; Zukin et al., 2006; Dalton, 2008), és kreatív módon törekszenek a társadalmi fejlődés előmozdítására (Zukin et al., 2006; Dalton, 2008; Stolle–Micheletti, é. n.) – a körükben megfigyelt alacsony intézményes politikai részvétel inkább a nagyobb fokú tájékozottságuknak és iskolázottságuknak köszönhető, mivel ezek eredményeként fenntartásokkal viszonyulnak a demokratikus intézményekhez (Norris, 1999a, 1999b, 2002; Inglehart–Catterberg, 2002). Fontos jelezni azon problémát is, miszerint a nemzetközi politikatudományi irodalmat a fiatalok politikai passzivitásának feltételezésében befolyásolhatta az Egyesült Államok kutatóinak túlzott általánosítása is, akik az USA-ban tapasztalt, a fiatalok politikától való fokozottabb elfordulásának jelenségét gyakran univerzális alapigazsággként tételezték fel (Esser–de Vreese, 2007: 1195–1196.). Egyes kutatások eredményei szerint pedig a fiatalok politikai iránti elkötelezettségét egyértelműen és nagyban meghatározza azon politikai berendezkedésnek a demokratikus érettsége, kiforrottsága is, amelyben élnek (Kitanova, 2020), míg

más kutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy a fiatalok politikai részvételének fogalmára az eddigiekben nem is született egyértelmű definíció (Weiss, 2020).

Fentebb említett tájékozottságával és az alternatív részvételi formák – idősebb korosztályokhoz képest – szélesebb körű gyakorlásával az ifjúság akár át is alakíthatja egyes vélemények szerint a demokratikus politikai kultúrát, elmozdulva a pártpolitikához köthető, lojalitásalapú politikai kultúrától a döntésalapú politika (*politics of choice*) irányába, amelyet az állampolgár-orientált hagyományos politika részvételi kultúrájával szemben az alternatív részvételre jellemző problémaorientált (*cause-oriented*)² politikai aktivizmus jellemez (Norris, 2004). Más szerzők korunk fiatalsága politikai részvételének természetét az ügy- (*issue*)orientált vagy a projektorientált részvétel (Bang, 2005) kifejezésekkel illetik, egyes munkák pedig a fiatalok politikai aktivizmusának hálózatosodását emelik ki (Pais, 2008). A fentieket összegezve, az ifjúságot politikailag aktívnak, vagy legalábbis aktivizálhatónak tekintő munkák többségének közös pontja, hogy a fiatalok politikai részvétele a nyugati demokráciákban egyre inkább posztmodern mintázatot követ, esetlegességével és probléma-orientáltságával.

Több szerző erősen kritizálja a fiatalok, elsősorban az úgynevezett milleniumi generáció (*millennial generation*)³ demokratikus politikától való elfordulásával kapcsolatos feltételezéseket is, reagálva a Foa–Mounk-szerzőpáros 2016-os cikkére a Journal of Democracy által szervezett online vita keretében (Voeten, 2017; Alexander–Welzel, 2017; Norris, 2017; Zilinsky, 2019). E szerzők véleményének közös pontjai, hogy a generációs különbségekkel szemben inkább életkori, életciklusbeli különbséget tételeznek a fiatalabb, „milleniumi” korosztály és az idősebb életkori csoportok között, továbbá más kutatási eredmények állításuk szerint vagy nem igazolják a fiatalabbak körében a demokráciától való fokozottabb elfordulást, vagy egyenesen az ellenkezőjét mutatják ki. Mindezek mellett pedig módszertani kritikákkal is illették a Foa–Mounk-cikket.

Mindezen megállapítások ellenére ugyanakkor egyes kutatási eredmények nem igazolják vissza, hogy a fiatalok valójában aktívak lennének, csak az idősebbekhez képest ennek más módozatait választanák: García-Albacete (2014) konklúziója szerint a fiatalság nemcsak az intézményes részvételi formákban passzív alapvetően, de a nem intézményes formákban sem múlja felül az idősebb korosztályokat. A szerző ráadásul kiemeli, hogy nincs egyértelmű jele, hogy az aktívabb fiatalok elsődlegesen a nem intézményes politikai részvételre koncentrálnának – amennyiben a részvétel mellett döntenek, annak mindkét főbb „típusában” gondolkodnak. García-Albacete mindehhez hozzáteszi viszont, hogy – bár eredményei szerint az idősebbekhez képest kevésbé érdeklődnek a politika iránt – a fiatalok nem elidegenedettek a demokráciától: annak működésével inkább elégedettek, bizalmi szintjük pedig magas.

„Harmadikutas” megközelítések

A politika világa, valamint a demokrácia iránt el nem kötelezett vagy elkötelezett fiatalságot tételezők vitájára azonban „harmadikutas” válaszok, alternatív megközelítések is születtek, amelyek kiindulópontként az ifjúság politikához való megváltozott viszonyulását veszik alapul. E szerzők (Beck, 2001; Farthing, 2010) szerint az ifjúság politikai viselkedésének megértését célzó két klasszikus megközelítés mintegy „beskatulyázza” a fiatalságot politikusként vagy apolitikusként, miközben a jelenség e két paradigma állításaihoz képest valójában jóval komplexebb és megértése újszerű szemléletet kíván. Az alternatív megközelítés értelmében korunk fiatalságának egyik legfontosabb jellemzője, hogy a globalizáció és a digitális forradalom hatására már a politika hagyományos értelemben vett kereteiből is kilépnek, teljesen másképp tekintenek arra, mint az idősebb korosztályok. A hagyományos nemzetállami keretek helyett már globális entitásokban gondolkodnak (állami intézmények helyett inkább a nemzetközi és nem kormányzati intézményeket, illetve szervezeteket részesítik előnyben), a politikai részvétel intézményes formáit és a szorosabb szervezeti (elsősorban párt-)kötődést pedig elutasítják. Így politikai aktivitásuk – ahogy már fentebb is említésre került – posztmodern karakterisztikát mutat: azt elsősorban a pillanatnyiség és a szenvedélyesség, valamint az önmegvalósításra és a személyes szabadság megélésére való törekvés határozza meg.

Farthing (2010) mindezen okokból a „radikálisan politikaellenes” ifjúság (*radically unpolitical young people*) koncepciójának nevezi Beck (2001) és saját megközelítését, amely ugyanakkor hangsúlyozottan a hagyományos értelemben vett politizálás elutasítását tételezi fel a fiatalok körében, nem pedig politikai apátiát. Nem érvel ugyanakkor az ifjúság jellemzően magas politikai részvétele mellett sem – Farthing szerint éppen az a fiatalok politikai aktivitásának egyik legfontosabb jellemzője, hogy az elkötelezettség és az el nem kötelezettség egyszerre van benne jelen: nemcsak issue-szempontról, hanem a részvétel megvalósulása tekintetében is esetlegesen és szenvedélyvezérelten alakul, amelyet a szerző a magyar nyelvre rendkívül nehezen lefordítható *politics of fun* kifejezéssel illet. Változó, hogy a fiatalokat éppen milyen ügy mozgatja meg, de mindenképpen olyan, amely iránt szenvedélyesen el tudnak köteleződni, amely az adott kérdésben magas aktivitást eredményez így körükben, elsősorban – ahogy azt az aktív, politikai ifjúság paradigmája is állítja – a részvétel nem intézményes formáiban. Ha viszont a fiatalság egy kérdést számára érdektelennek, „unalmasnak” lát, abban nem is vesz részt gyakorlatilag semmilyen módon, attól teljesen függetlenül, hogy az adott issue mennyire fontos nemzetállami szinten.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összegezve a fentieket látható, hogy a fiatalság politikai viselkedésének, részvételének és a demokratikus működés iránti elkötelezettségének kérdésköre rendkívül ellentmondásos megítélésű a nemzetközi, elsősorban a nyugat-európai és az amerikai szakirodalomban – a gyakorlatilag teljes politikai passzivitást feltételező álláspontoktól a fiatalokat kimondottan aktívnek és elkötelezetteknek tekintő elképzelésekig számos megközelítés látott napvilágot. Bár a szerzők álláspontja és kutatási eredményei számos tényezőre visszavezethetők – például eltérő kutatási módszerek, országspecifikus tényezők –, a legalapvetőbb különbségek okaként a politikai részvételi formák eltérő vizsgálata rajzolódik ki. Az ifjúság politikai passzivitását feltételező munkák elsősorban a politikai részvétel hagyományos formáiból indulnak ki, és az e téren elmaradó politikai aktivitást regisztrálják a fiatalok körében, míg a fiatalság elkötelezettsége – vagy legalábbis megváltozott, az idősebbekhez képest átalakult részvételi jellemzői – mellett érvelők a közvetlen, alternatív, akár online részvételi formákat (is) tekintetbe veszik.

Szintén szembeűnő, hogy a megközelítések többsége – különös tekintettel a passzív fiatalságot vizionáló elmélet – egy erősen normatív kiindulópontból értelmezi az ifjúság aktivitását, miszerint a (hagyományos) politikai részvétel kiemelt fontosságú a demokratikus működés szempontjából. E keret ugyanakkor korlátok közé szorítja e szerzőket és munkáikat, mivel a várt részvételi módok elmaradásának számonkérésén túl nem jutnak el a fiatalság politikához való tényleges viszonyulásának mélyebb feltárásáig. Ez utóbbira elsősorban az alternatív, jelen tanulmányban harmadikutasnak nevezett megközelítések igyekeznek vállalkozni, ugyanakkor még rendkívül kevés az ilyen irányú kutatás. A viták ugyanakkor nem tekinthetők lezártnak és a téma fontosságára való tekintettel valószínűsíthető, hogy még számos további kutatás is várható a fiatalok politikai részvételével kapcsolatban.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány a továbbiakban a „fiatalság” és „ifjúság” kifejezéseket szinonimaként használja a szóismétlés elkerülése végett, nem kitérve e fogalmak esetleges jelentésbeli/értelmezésbeli különbségeire.

² Az eredeti megfogalmazás nehézkes szó szerinti fordíthatósága miatt választottam a „problémaorientált” kifejezést, amely értelmét tekintve nagyjából tükrözi az eredeti kifejezés jelentését.

³ Mivel jelen dolgozat nem vállalkozik a generációs elméletek tárgyalására, ez esetben a „(milleniumi) generáció” megnevezés és a generációs és életciklus-elméletekre való utalás mindössze a vonatkozó tanulmányok eredeti érvelésének idézését szolgálja.

IRODALOM

- Alexander, Amy C.–Welzel, Christian (2017): The Myth of Deconsolidation: Rising Liberalism and the Populist Reaction. *Journal of Democracy Web Exchange*. <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2018/12/Journal-of-Democracy-Web-Exchange-Alexander-and-Welzel.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. 09. 23.).
- Amnå, Erik–Ekman, Joakim (2014): Standby citizens: diverse faces of political passivity. *European Political Science Review*, Vol. 6, No. 2, 261–281. <https://doi.org/10.1017/S175577391300009X>
- Bang, Henrik (2005): Among everyday makers and expert citizens. In: Newman, Janet (ed): *Remaking governance: peoples, politics and the public sphere*. Bristol, Policy Press, 159–178. <https://doi.org/10.46692/9781847421388.009>
- Beck, Ulrich (2001): Freedom’s children. In: Beck, Ulrich–Beck-Gernsheim, Elisabeth (eds.): *Individualisation*. London, Sage, 156–171.
- Bennett, W. (2008): Changing citizenship in the digital age. In: Bennett, W. (ed.): *Civic life online: learning how digital media can engage youth*. Cambridge, MIT Press, 1–24. <https://doi.org/10.7551/mitpress/7893.003.0002>
- Bessant, Judith (2004): Mixed Messages: Youth Participation and Democratic Practice. *Australian Journal of Political Science*, Vol 39, No 2, 387–404. <https://doi.org/10.1080/1036114042000238573>
- Bíró-Nagy András–Szabó Andrea (2021): *Magyar Fiatalok 2021. Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság*. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung.
- Blais, A.–Gidengil, E.–Neivitte, N.–Nadeau, R. (2004): Where does turnout decline come from? *European Journal of Political Research*, 43(2), 221–236. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2004.00152.x>
- Briggs, Jacqueline (2017): *Young People and Political Participation. Teen Players*. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-31385-0>
- Collin, Philippa (2015): *Young Citizens and Political Participation in a Digital Society. Addressing the Democratic Disconnect*. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137348838>
- Dalton, R. J. (2004): *Democratic challenges, democratic choices. The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford, Oxford University Press.
- Dalton, R. J. (2008): *The Good Citizen: How a Younger Generation is Reshaping American Politics*. Washington, CQ Press.
- Esser, Frank–de Vreese, Claes H. (2007): Comparing Young Voters’ Political Engagement in the United States and Europe. *American Behavioral Scientist*, Vol. 50, No. 9 1195–1213. <https://doi.org/10.1177/0002764207299364>
- Farthing, Rys (2010): The politics of youthful antipolitics: representing the ‘issue’ of youth participation in politics. *Journal of Youth Studies*, Vol. 13, No. 2 181–195. <https://doi.org/10.1080/13676260903233696>
- Foa, Roberto S.–Mounk, Yascha (2016): The Democratic Disconnect. *Journal of Democracy*, Vol. 27, No. 3, 5–17. <https://doi.org/10.1353/jod.2016.0049>
- Furlong, A.–Cartmel, F. (2007): *Young People and Social Change. New Perspectives*. 2nd edition. Maidenhead, Open University Press.
- García-Albacete, Gema M. (2014): *Young People’s Political Participation in Western Europe. Continuity or Generational Change?* Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137341310>

- Gauthier, Madeleine (2003): The inadequacy of concepts: the rise of youth interest in civic participation in Quebec. *Journal of Youth Studies*, 6 (3): 265–276. <https://doi.org/10.1080/1367626032000138255>
- Gazsó Ferenc–Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Hay, C. (2007): *Why we hate politics*. Cambridge, Polity Press.
- Henn, M.–Foard, N. (2012): Young people, political participation and trust in Britain. *Parliamentary Affairs*, 65: 47–67. <https://doi.org/10.1093/pa/gsr046>
- Henn, M.–Weinstein, M. (2006): Young people and political (in)activism: why don't young people vote? *Policy & Politics*, 34 (3): 517–534. <https://doi.org/10.1332/03055730677695316>
- Henn, M.–Weinstein, M.–Forrest, S. (2005): Uninterested youth? Young people's attitudes towards party politics in Britain. *Political Studies*, 53 (3): 556–578. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2005.00544.x>
- Henn, M.–Weinstein, M.–Wring, D. (2002): A generation apart? Youth political participation in Britain. *British Journal of Politics and International Relations*, 4 (2): 167–192. <https://doi.org/10.1111/1467-856x.t01-1-00001>
- Inglehart, R. F.–Catterberg, G. (2002): Trends in political action: the developmental trend and the post-honeymoon decline. *International Journal of Comparative Sociology*, 43 (3–5): 300–316. <https://doi.org/10.1177/002071520204300305>
- Kitanova, Magdelina (2020): Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis. *Journal of Youth Studies*, Vol. 23, No. 7, 819–836. <https://doi.org/10.1080/13676261.2019.1636951>
- Mycok, A.–Tonge J. (2012): The party politics of youth citizenship and democratic engagement. *Parliamentary Affairs*, 65: 138–161. <https://doi.org/10.1093/pa/gsr053>
- Norris, Pippa (1999a): Conclusions: The growth of critical citizens and its consequences. In: Norris, Pippa (ed.): *Critical citizens. Global support for democratic government*. Oxford–New York, Oxford University Press, 257–272. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0013>
- Norris, Pippa (1999b): Introduction: the growth of critical citizens? In: Norris, Pippa (ed.): *Critical citizens. Global support for democratic government*. Oxford–New York, Oxford University Press, 1–27. <https://doi.org/10.1093/0198295685.003.0001>
- Norris, Pippa (2002): *Democratic phoenix. Reinventing political activism*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511610073>
- Norris, Pippa (2004): *Young people and political activism: from the politics of loyalties to the politics of choice*. Paper for the conference 'Civic engagement in the 21st Century: Toward a Scholarly and Practical Agenda' at the University of Southern California, Oct 1-2 2004. https://www.researchgate.net/publication/237832623_Young_People_Political_Activism (Utolsó letöltés: 2022. 05. 26.)
- Norris, Pippa (2017): Is Western democracy backsliding? Diagnosing the risks. *Journal of Democracy Web Exchange*. https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2018/12/Journal-of-Democracy-Web-Exchange-Norris_0.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 23.).
- O'Toole, T.–Lister, M.–Marsh, D., Jones, S.–McDonagh, A. (2003a): Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people. *Contemporary Politics*, 9 (1): 45–61. <https://doi.org/10.1080/1356977032000072477>

- O'Toole, T.–Marsh, D.–Jones, S. (2003b): Political literacy cuts both ways: the politics of non-participation among young people. *The Political Quarterly*, 74 (3): 349–359. <https://doi.org/10.1111/1467-923x.00544>
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2017): Trendek a magyar egyetemisták és főiskolások politikai részvételében, 2011–2015. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 102–124.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok*. Budapest, Noran Libro Kiadó.
- Oross Dániel–Szabó Andrea (2019): Aktív és fiatal = magyar egyetemista? In: Szabó Andrea–Susánszky Pál–Oross Dániel (szerk.): *Mások vagy ugyanolyanok? A hallgatók politikai aktivitása, politikai orientációja Magyarországon (2019)*. Heinrich Böll Stiftung–TK PTI–Belvedere Meridionale, 35–66.
- Pais, J. M. (2008): Young people, citizenship and leisure. In: Bendit, R.–Hahn-Bleibtreu, M. (eds.): *Youth Transitions: Processes of Social Inclusion and Patterns of Vulnerability in a Globalised World*. Opladen and Farmington Hills, Verlag Barbara Budrich, 227–244. <https://doi.org/10.2307/j.ctodf09qg.17>
- Pattie, C.–Seyd, P.–Whiteley, P. (2004): *Citizenship in Britain. Values, Participation and Democracy*. New York, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511490811>
- Pirie, Madsen–Worcester, Robert M. (1998): *The Millennial Generation*. London, Adam Smith Institute.
- Pontes, Ana Isabel–Henn, Matt–Griffiths, Mark D (2019): Youth political (dis)engagement and the need for citizenship education: Encouraging young people's civic and political participation through the curriculum. *Education, Citizenship and Social Justice*, Vol. 14, No. 1, 3–21. <https://doi.org/10.1177/1746197917734542>
- Putnam, R., 1995: Turning in, turning out: the strange disappearance of social capital in America. *Political science and politics*, 28 (4): 664–683. <https://doi.org/10.1017/s1049096500058856>
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon & Schuster
- Rubenson, D.–Blais, A.–Fournier, P.–Gidengil, E.–Nevitte, N. (2004): Accounting for the age gap in turnout. *Acta Politica*, 39 (4): 407–421. <https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500079>
- Sloam, J. (2007): Rebooting democracy: youth participation in politics in the UK. *Parliamentary Affairs*, 60 (4): 548–567. <https://doi.org/10.1093/pa/gsm035>
- Stolle, Dietlind–Micheletti, Michele (é. n.): *Young People and Political Consumerism*. https://www.academia.edu/2833361/Young_People_and_Political_Consumerism?sm=b (Utolsó letöltés: 2022. 04. 05.)
- Stumpf István (1994): Politikai szocializáció: régi dilemmák, új kihívások. *Politikatudományi Szemle*, III. évf., 2. sz., 197–213.
- Szabó Andrea (2018): A magyar fiatalok politikához való viszonya. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében – Magyar Ifjúság Kutatás 2016 tanulmánykötet*. Budapest, Kutatópont Kft.–Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 435–457.

- Szabó Andrea–Kern Tamás (2011): A magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla–Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.
- Szabó Andrea–Oross Dániel (2021): Változó világ – állandó értékek. Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről*. Budapest, Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 211–235.
- Székely Levente (2017): Digitális részvételi kultúra – aktív és csendes új generáció. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 37–51.
- Torney–Purta, Judith (2002): The School’s Role in Developing Civic Engagement: A Study of Adolescents in Twenty-Eight Countries. *Applied Developmental Science*, Vol. 6, No. 4, 203–212. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0604_7
- Voeten, Erik (2017): Are people really turning away from democracy? *Journal of Democracy Web Exchange*. https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2018/12/Journal-of-Democracy-Web-Exchange-Voeten_0.pdf (Utolsó letöltés: 2018. 09. 23.).
- Wattenberg, M. P. (2003): Electoral turnout: the new generational gap. *British Elections and Parties Review*, 13 (1): 159–173. <https://doi.org/10.1080/13689880308413092>
- Weiss, Julia (2020): What Is Youth Political Participation? Literature Review on Youth Political Participation and Political Attitudes. *Frontiers in Political Science*, 2. <https://doi.org/10.3389/fpos.2020.00001>
- Zilinsky, Jan (2019): Democratic deconsolidation revisited: Young Europeans are not dissatisfied with democracy, *Research and Politics*, 6 (1): 1–8. <https://doi.org/10.1177/2053168018814332>
- Zukin, C.–Keeter, S.–Andolina, M.–Jenkins, K.–Delli Carpini, M. X. (2006): *A new engagement? Political participation, civic life and the changing American citizen*. Oxford–New York, Oxford University Press <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195183177.001.0001>

ABSTRACTS

Luca Kristóf

NATIONAL PRIDE OR ECONOMIC UTILITY?

The assessment of science and scientists in the light
of (scientific) political conflicts

The paper deals with the political aspects of the perception of science. The relevance of the topic is underpinned, among other things, by the public policy significance of trust in science and the links between national science and national identity. The literature relates the perception of science to ideological positions on the one hand, and to partisan bias on the other. The research underlying the study investigated the relationship between respondents' attitudes towards science and their political preferences using a representative questionnaire sample of 1000 Hungarian respondents. In Hungary, characterised by a high degree of partisan polarisation, we expected the influence of party preference rather than ideological position on the perception of science. A detailed exploration of attitudes yielded more nuanced results than assumed: those who identified themselves as right-wing were less pro-science in general, but the utilitarian perception of science was influenced by party preference in addition to education, i.e. voters of the current government expected more utility and economic returns from science. The perception of science was also influenced by the level of political information. The study also relates the impact of partisan bias to the reception of science policy measures of the Orbán governments.

Keywords: science scepticism, partisan bias, polarisation, science policy discourse

Attila Antal

STATE OF EXCEPTION AND DEMOCRACY

The exercise of exceptional power has long been at the centre of debates, as the solution is essentially to break away from normality and give political leader(s), especially the executive, almost unlimited power. One of the major dilemmas of exceptional power is therefore how to preserve the status quo, i.e., the existing "normality", which must be protected by exceptional measures, through the extraordinary activation of the executive. This raises very significant problems, particularly in periods of constitutionalism and liberal democracies based on the check and balances, when the principle of separation of powers is temporarily "switched off" for the time needed to avert an exceptional event. However, it can be argued that, in terms of the separation of powers and the rule

of law, order is restored over time and the separation of powers is enforced only with a time lag, but using exceptional measures always results in the predominance of executive power and a weakening of legislative and judicial control. The dilemma arises as to whether exceptional governance is inherently anti-democratic or whether it is a means of maintaining democracy in a normal state. In this paper I examine the complex and contradictory relationship between state of exception and democracy in the context of COVID-19. However, for a fuller picture, it is also necessary to suggest that, since the anti-democratic threats posed by the state of exception are primarily associated with empowered governments and have increasingly shaped post-World War II political theory trends, the executive may have a major role in the emergence of autocracies. Therefore, in the present paper, after clarifying the theoretical starting points, I will first discuss in a historical context the authoritarian tendencies inherent in executive power, which emerged in the history of ideas and politics in the 20th century in relation to the problem of constitutional dictatorship and today take shape in the transformation of philosophies of government, in a kind of permanent crisis-managerial philosophy of government. Furthermore, in the context of the COVID-19 pandemic, perhaps the most globally significant of the recent successive crises, I review and present the literature that addresses the democratic problems of exceptional governance. The main question of this multi-pronged analysis, exploring both historical and contemporary approaches, is thus how and in what ways exceptional governance affects democracy, and what are the tools and methods that can be used to check the authoritarian nature of the executive in state of exception.

Keywords: state of exception, exceptional governance, exception measure, democracy, autocracy, executive power

Ervin Csizmadia

THE TRANSFORMATION OF THE PATTERNS
OF GOVERNMENT CYCLES BETWEEN 1990-2010.

Foreign examples and the modification of the Hungarian cycle
of electoral rotation in 2006

Hungarian politics following 1990 is rarely studied from the perspective of the length of government cycles. Comparisons between the length of Hungarian cycles and international trends are even more rare. In the first part of the study the author presents data from the Western trends preceding 1990, as they had a fundamental effect on Hungarian politics following the change of regime. Next, the author states that between 1990 and 2002 short cycles were prevalent, which meant a habit of electoral rotation every four years. The study focuses on answering the question of why and how this pattern of electoral rotation was broken in 2006 and how the first government to rule for two electoral cycles could come about in 2006. Quoting English examples, the author introduces the expression of "government exhaustion" which is mainly used in the case of governments on their third, or more frequently, fourth cycles. The author explains the restrictions with which the expression

can be used in the case studied. In conclusion, the author argues that it is worth expanding the horizon of cycle studies not just internationally but towards the processes of Hungarian political history as well.

Keywords: short cycle, long cycle, patterns of cycles, government exhaustion, historical comparison

Nóra Baranyai
 TYPOLOGY OF ETHNOREGIONAL PARTIES IN CENTRAL
 AND EASTERN EUROPE

Ethnoregional parties in Western Europe are well analysed and classified by several studies based on their defining characteristics. After the democratic transition, these parties have also appeared in (perhaps) stabilised Central and Eastern Europe, but there is no such up-to-date typology of them. This study aims to fill this gap by analysing the objectives of 92 parties organised to represent ethnoregional communities in the region, as set out in their basic documents (statutes, programmes). The results show that the basic ethnic rights and status of ethnoregional groups in the CEE region are fundamentally unstable, rights are (in many cases) unduly restricted and the EU has limited influence on these issues. As a result, most parties (and communities) are still struggling for recognition, free use of their mother tongue and representation commensurate with their social weight. The lack of decentralisation and subsidiarity in the region does not help to address the situation of ethno-regional communities. The territorial reforms of the states have been cautious, nominal and have not led to the realisation of autonomy in the Western sense, even in justified cases. As a result, many parties, especially those living in the historical regions, are still trying to (re)demand some form of autonomy for their regions, in very different forms but with almost the same goals and content. The state structure of the region has undergone significant changes in recent decades. Today there are only a few attempts to change the borders - but one of these attempts led to another war in Europe, this time in Ukraine. This conflict and its yet unknown outcome could influence and newly radicalise the objectives of some ethnoregional parties in Central and Eastern Europe.

Keywords: ethnoregional party, typology, party types, Central and Eastern Europe

Ádám Stefkovics–Dávid Kollár–András Pavalacs
 ANCHOR DOWN!

Validity of the left-right scale in Hungary
 and a correction proposal using an anchoring vignette method

Researchers around the world use scales to measure abstract concepts. In the political sociology literature, the left-right scale is one of the most widely used such measures. The use of these scales relies heavily on the assumption that individuals have the same

understanding of concepts or mean the same thing at each point on the scale. If the meaning of the scale differs between individuals and even systematically along some variable(s) (differential item- functioning), this can introduce bias into the measurements. This problem may be particularly pronounced in cross-national surveys, but may also arise within countries. In our study, we draw on data from a telephone survey conducted in Hungary to investigate the extent to which the left-right scale is consistent in its meaning. Respondents were asked to place two fictitious persons (one leftist and one rightist) on the left-right scale. Only 69% of respondents placed the vignettes in the “correct” order. The “correct” positioning of the vignettes was strongly influenced by education: people with a high school degree or diploma were much more likely to interpret the vignettes ‘correctly’. The absolute position of the vignettes was most strongly varied across educational and political groups: right-wingers and pro-government supporters placed all vignettes strongly to the right, while left-wingers and opposition voters placed all vignettes strongly to the left. We conclude our study by proposing a correction method that uses the anchoring vignette approach of King et al. (2004) to use vignette responses to correct for one’s ideological position, and that can be extended to other scales.

Keywords: left-right, differential item-functioning, measurement error, anchoring vignette

Viktor Papházi

(DIS)ENGAGED YOUTH? YOUNG PEOPLE'S POLITICAL PARTICIPATION
IN THE INTERNATIONAL POLITICAL SCIENCE LITERATURE

Since the millenium, political participation and engagement of young people has triggered an enormous amount of interest in the international literature of political science. However, debates about the actual political engagement of the youth do not seem to settle. This study aims to provide a literature review on this field of research, mainly focusing on Anglo-Saxon (Western European and North American) literature. Following Rys Farthing’s conceptualisation, most significant scientific approaches can fit into three groups: those assuming young people is politically passive, and disengaged, those claiming the youth is active and engaged and alternative, ‘third way like’ approaches. Nevertheless, despite the high scientific interest this debate still cannot be considered to be closed.

Keywords: young people, political participation, democratic engagement

CONTENTS

SCIENCE POLICY

- *Luca Kristóf*: National Pride or Economic Utility? The assessment of science and scientists in the light of (scientific) political conflicts 7

POWER SHARING AND DEMOCRACY

- *Attila Antal*: State of Exception and Democracy 29

POLITICAL HISTORY

- *Ervin Csizmadia*: The transformation of the patterns of government cycles between 1990-2010. Foreign examples and the modification of the Hungarian cycle of electoral rotation in 2006 55

PARTIES, PARTY SYSTEMS IN CENTRAL EUROPE

- *Nóra Baranyai*: Typology of ethnoregional parties in Central and Eastern Europe 81

METHODOLOGY OF POLITICAL RESEARCH

- *Ádám Stefkovics–Dávid Kollár–András Pavalacs*: Anchor down! Validity of the left-right scale in Hungary and a correction proposal using an anchoring vignette method 107

OUTLOOK

- *Viktor Papházi*: (Dis)engaged Youth? Young People's Political Participation in the International Political Science Literature 137

ABSTRACTS 149

MEGJELENT

a **Századvég folyóirat** új folyamának második száma.

A TARTALOMBÓL:

REALIZMUS

Zachar Péter Krisztián:

A klasszikus realizmus antropológiai alapjai és implikációi

Darabos Ádám:

„Mindannyiunk atyja” – Reinhold Niebuhr nemzetközi kapcsolatok realizmusának kialakulása

Marton Péter:

Reality check: Johannes Gullestad Rø realizmusa és a külpolitika realiztikus elemzése

Csizmazia Gábor:

Realista vonások az Egyesült Államok külpolitikájában a Trump- és Biden-adminisztráció alatt

Romsics Gergely:

A külpolitikai realizmus és a liberális nacionalizmus összefonódó hagyományai a késő dualizmus Magyarországon

Jereb Botond:

Mitől realista a realista? A politikai realizmus politikaelméleti fogalmának dilemmái

Azar Gat:

Háború, nacionalizmus, a békés 19. század és az első világháború okai

Századvég Kiadó

1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.,

e-mail: kiado@szazadvég.hu

SZÁZADVÉG

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a *Politikatudományi Szemle* 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: <https://10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8>. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a Socio.hu-nál a következő azonosítóról van szó: <https://10.18030/socio.hu.2018.1.69>]. Az egyes cikkek hivatkozását a következő helyen találja meg: <https://search.crossref.org/>

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a *Politikatudományi Szemle* szerkesztősége

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.

4. A kéziratnak tartalmaznia kell:

- a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
- b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
- c. kulcsszavakat, valamint
- d. a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

5. Szöveg közbeni kiemelésként *dólt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölgék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjeget alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

A Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett DOI megjelölést kap. Kérjük szerzőinket, hogy az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót, így: [https://doi.org/...](https://doi.org/)**

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a) könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b) tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press. 29–79.

c) folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16, No. 2. April, 203–222. pp. <https://doi.org/10.1177/0951629804041119>

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.